

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLİY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

IJTIMOİY-IQTISODIY FAKULTET

TARIX KAFEDRASI

**ALIBEKOV U.
QURBONOV E.**

O'ZBEKISTON TARIXI

(qadimgi davrdan to VIII asrlarni o'z ichiga oladi)

GULISTON – 2018

Alibekov U. Qurbonov E. "O'ZBEKISTON TARIXI" fanidan o'quv-uslubiy majmua. Guliston – 2018, – 98 b.

Ushbu o'quv - uslubiy majmua 5120300–tarix ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan. Majmuada zamonaviy pedagogik texnologiya tizimiga asoslangan holda o'quv maqsadlari aniqlangan, mavzu bo'yicha muammolar, muhokama uchun savollar, nazorat savollari, mustaqil ish topshiriqlari, tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati berilgan.

O'quv-uslubiy majmua «O'zbekiston xalqlari tarixi» Vatanimiz hududida qadimgi davrdan boshlab to VIII asr Xorazm afrig'iylari, Farg'ona afshinlari, Choch tudunlari, Eloq dehqonlari hukmronligi davrigacha bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar haqida xolisona xulosalar chiqariladi.

O'quv-uslubiy majmua 5120300- tarix ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan 1 kurs talabalari uchun mo'ljallangan. Majmuada O'zbekiston tarixining qadimgi davrdan boshlab to VIII asrgacha davrini yoritilgan. Majmua Guliston Davlat Universiteti O'quv-metodik kengashi tomonidan (2018 yil 27 iyuldagi №10 sonli bayonnoma) nashrga tavsiya etilgan.

Mas'ul muharrir: t.f.d.prof. M.Isxoqov.

Taqrizchi: t.f.n., To'ychiboev B

Алибеков У. Учебно-методический комплекс по курсу «История Узбекистана». Гулистан-2018, – 98 с.

Настоящий учебно-методический комплекс предназначен для студентов, обучающихся по специальности 5120300 – история. В комплексе, основанном на современных педагогических технологиях, определены учебные цели, проблемы по темам, задания по самостоятельному обучению, а также представлен список рекомендованной литературы. В комплексе освещены вопросы изучения истории Узбекистана с древнейших времен до VIII го века.

Alibekov U. Scholastic-methodical complex on course "History Uzbekitana". Gulistan-2018, - 98 s. Present scholastic-methodical complex is intended for student, training on professions 5120300 - a history. In complex, founded on modern pedagogical technology, are determined scholastic purposes, problems on subjects, tasks on independent education, as well as is presented list of the recommended literature. In complex lit questions studies to histories Uzbekitana since ancient time before VIII go age.

© Universitet

MUNDARIJA

1. Kirish.....	4
2. Fanning hajmi va mazmuni.....	7
3. Fanning reyting ishlanmasi va baholash mezon.....	11
4. Multimediya vositalari va taqdimotlar ro'yxati.....	14
5. Fanni o'qitish uchun ta'lim texnologiyasini ishlab chiqishning kontseptual asoslari.....	16
6. Ma'ruzalar kursi.....	18
7. Seminar mashg'ulotlari.....	84
8. Talabalar mustaqil ishlari.....	92
9. Fan bo'yicha nazorat savollari.....	93
10. Glossariy.....	96

I. KIRISH

Fanning maqsadi: "O'zbekiston tarixi" (umumkasbiy) fanining mazkur dasturi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni asosida va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi asosida kelib chiqib, davlat standartlari bo'yicha bakalavriat darajasidagi malakali mutaxassislar tayyorlashni, ularga O'zbekiston o'tmishdagi va hozirgi hududida eng qadimgi davrlardan VIII asrdagigacha kechgan voqeliklar, insonlar hayoti, jamiyat taraqqiyoti to'g'risida bilimlar berishni maqsad qilib qo'yadi. O'zbekiston tarixini o'rganish soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi, milliy g'oya va mafkura takomillashuvini tezlashtiradi, musulmon olamida diniy qadriyatlar tarixini o'rgatadi. Yurtboshimiz aytganlaridek: "o'z tarixini bilgan undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo'lmaydi". "O'zbekiston tarixi" (umumkasbiy) fani 1- ijtimoiy-gumanitar fanlar blokiga kirib, Tarix ta'lim yo'nalishi 1-kurs II-semestr talabalariga Vatanimiz tarixini chuqurroq, ilmiy jihatdan asoslangan holda, manbalarga tayanib o'rganiladi.

Fanning vazifalari: Yuqorida ta'kidlangan maqsaddan kelib chiqib, fanni o'qitishda quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutiladi:

- ✓ O'zbekistonning eng qadimgi, qadimgi va ilk o'rta asrlar tarixini chuqurroq o'rgatish;
- ✓ Paleolit, mezolit, neolit, bronza va ilk temir davrlari haqida batafsil ma'lumot berish, yangi arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan tanishtirish;
- ✓ O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududidagi ilk davlat uyushmalari haqida tushuncha berish;
- ✓ Ahmoniylar va yunon-makedonlar bosqini, ular hukmronligi va ularga qarshi kurashni yoritib berish;
- ✓ Kushonlar, eftaliylar, Turk hoqonligi davrlaridagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotni tavsiflab berish;
- ✓ bo'lajak mutaxassis kadrlarga chuqur milliy va umuminsoniy tarixiy, g'oyaviy-siyosiy, ilmiy-nazariy dunyoqarashni singdirish, shu maqsadda tarixiy ilmni keng o'rgatish;
- ✓ Muhim tarixiy voqealar bo'lib o'tgan hududlarni xaritada ko'rsata bilish ko'nikmalarini shakllantirish;
- ✓ Tarixiy manbalar bilan ishlash malakalarini takomillashtirish;
- ✓ yoshlarda vatanparvarlik va harbiy jasoratni, milliy g'urur va Vatanga sadoqatlikni tarbiyalash;
- ✓ Bo'lajak mutaxassis kadrlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, ularga tarixiy, g'oyaviy-siyosiy, ilmiy-nazariy dunyoqarashni singdirish, shu maqsadda tarixiy ilmni keng o'rgatish. talabalarni kelajakda voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilishga ko'maklashish;
- ✓ etuk mutaxassislar bo'lib etishishlari uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishda yordamlashish.

Fanni o'rganishda Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Prezident farmonlari, statistik ma'lumotlardan, shuningdek mushohada, tahlil, kuzatish, analiz va sintez, induksiya va deduktsiya usullaridang keng foydalaniladi.

«O'zbekiston tarixi» kursini o'rganish jarayonida mavjud o'quv dasturiga asoslangan holda masalalarning tub mohiyati, tarixiy-madaniy jaraenlarning asoslari, omillari va rivojlanishi, sabablari, oqibatlari va natijalariga katta e'tibor qaratiladi. Vatanimiz hududida qadimgi davrdan boshlab to VIII asr arablar bosqinigacha bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar haqida xolisona xulosalar chiqariladi.

Fanni o'zlashtirgan talabani malakaviy darajalari

Fanni o'zlashtirgan talaba:

- Talabalar O'zbekiston tarixining turli bosqichlarida, hususan ibtidoiy davrdan to VIII asrda yurtimizga arablar bosqini, ularga qarshi xalq qo'zg'olonlari, islom dinining Movaraunnaxr xududiga yoyilishi va taraqqiyoti, uning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi;
- O'zbekiston tarixini o'rganish jarayonida Vatanimiz hududidagi ilk tsivilizatsiyalar va davlatchilikning shakllanishi, taraqqiysi to'g'risida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi;
- O'zbekiston tarixini o'rganish jarayonida Sharq Renessansi taraqqiysining mohiyatini bilishi;
- O'zbekiston tarixi o'zida aks ettirgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muammolar, o'zbek xalqining yuzaga kelishi tarixi va o'ziga xos xususiyatlari, turli hududlarda paydo bo'lgan dastlabki qabila va elatlarning O'zbekiston xalqlariga o'zaro ta'siri haqida tasavvurga ega bo'lishi;
- O'zbekiston tarixining asosiy bosqichlarini, davrlarning roli va o'rnini, daliliy xulosalarini umumlashtirish uchun aniq tarixiy ma'lumotlarni bilishi va ulardan foydalana olishi;
- O'zbekiston tarixining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy muammolari bo'yicha manbalarini qidirishi va o'rganishi, O'zbekiston tarixini o'rganishda oid ashyolar, manzilgohlar, manbalar va me'morchilik yodgorliklarini tahlil qilishi;
- O'zbekiston tarixi davrlashtirish va sanalari, ibtidoiy to'da davri, antropogenez jarayonining mohiyatini bilishi;
- O'zbekiston tarixidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, xo'jalik - faoliyati, ma'naviy madaniyatning mohiyatini bilishi;

Fanning o'quv rejasidagi fanlar bilan bog'liqligi

O'zbekiston tarixi (umumkasbiy) fanini chuqur o'zlashtirish, nazariy va amaliy masalalar echimini to'liq nihoyasiga etkazish uchun qator fundamental fanlarga asoslanadi, chunonchi: Arxeologiya va etnologiya asoslari, Xronologiya, Jahon tarixi, Antropogenez, Tabiatshunoslikning zamonaviy kontseptsiyasi, falasafa, iqtisodiyot fanlaridan etarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

O'zbekiston tarixi (umumkasbiy) fanida fanning predmetini yoritish fanning, o'rganishning ahamiyatini ochib berish, O'zbekiston tarixi davrlashtirishni tushuntirish va xronologiyasini ko'rsatish;

O'zbekiston tarixi fanidan ibtidoiy to'da davri, ibtidoiy jamoa davri, dastlabki mehnat qurollarning takomillashuvi, urug'chilik munosabatlari va uning inqirozi, kishilik jamiyatining paydo bo'lishi, xo'jalik turlarining paydo bo'lishi, ibtidoiy madaniyat va ularning turlarining paydo bo'lishi, xususiy mulk, mulkiy tengsizlik, harbiy demokratiya va uning mohiyatini hamda davlatlarning vujudga kelishini, Ilk o'rta asrlar davri, Arablar bosqini va unga qarshi kurashlar tarixi, Islom dinining O'rta Osiyo madaniyatiga ta'siri, shularga o'xshash bir qancha omillarni, o'zgarish va rivojlanishlarni o'rgatadi.

Fanni o'qitishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish

Talabalarning O'zbekiston tarixi fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanning o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, taqdimotlardan foydalaniladi.

Dasturda berilgan mavzular, ma'ruza, seminar shaklda olib boriladi. Shuningdek, fanning dolzarb masalalari, mustaqil ish sifatida talabalarga o'zlashtirish uchun beriladi. Fan zamonaviy pedagog texnologiyaning "Bumerang", FSMU, Klaster, Insert, Aqliy hujum va boshqa interfaol usullar va taqdimotlardan foydalaniladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. O'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshishga e'tibor qaratishni amalga oshiradi. Har bir talabaning shaxs sifatida kasbiy takomillashuvini ta'minlaydi. Ta'limning markaziga bilim oluvchi qo'yiladi.

Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Egallangan bilimlarning ko'nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

Dialogik yondashuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashqil etish. Demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Muammoli savol, vazifa, topshiriq va vaziyatlar yaratish va ularga echim topish jarayonida ongli, ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatiladi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda

ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qitish metodlari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, viziualash), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzu mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda – axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalari keng ko'lamda tatbiq etiladi.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so'rov, joriy, oraliq va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'minlanadi.

Boshqarish usullari va tartibi: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati ham tartibli yo'lga qo'yiladi.

Monitoring va baholash: butun kurs davomida ham o'qitish natijalari reyting tizimi asosida nazorat va tahlil qilib boriladi. Kurs oxirida yozma, og'zaki yoki test topshiriqlari yordamida ta'lim oluvchilarning bilimlari baholanadi.

FANDAN O'TILADIGAN MAVZULAR VA ULAR BO'YICHA MASHG'ULOT TURLARIGA AJRATILGAN SOATLARNING TAQSIMOTI

№	Fanning bo'limi va mavzusi, ma'ruza mazmuni		Soatlar			
			Jami	Ma'ruza	Seminar mashg'uloti	TMI
	Ma'ruza mavzulari	Ceminar mavzulari				
1	Kirish. O'zbekiston xalqlari tarixi fanining predmeti, maqsadi, vazifalari va manbaviy asoslari	O'rta Osiyo hududida ibtidoiy odamlarning tarqalishi.	4	2	2	
2	O'rta Osiyo tarixida paleolit davri, mezolit va neolit davri	Mezolit va neolit davri odamlari, ularning mehnat faoliyati, yodgorliklari	4	2	2	
3	O'rta Osiyo xududida Eneolit, bronza va ilk temir davrida ilk davlat uyushmalari	Eneolit va bronza davrida O'rta Osiyo	4	2	2	
4	Ahmoniyar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi va ularga qarshi kurash	Ilk temir davrida O'rta Osiyo	4	2	2	
5	O'rta Osiyoda yunon-	O'rta Osiyo hududida ilk davlat	4	2	2	

	makedonlar bosqini va ularga qarshi kurash. Salavkiylar davlati	uyushmalari.				
6	Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari	Ahmoniyalar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi va ularga qarshi kurash	4	2	2	
7	Qang', Dovon va Xorazm davlatlari	«Avesto» vatanimiz tarixi bo'yicha muxim manba.	4	2	2	
	ON					39
8	Kushon davlati.	O'rta Osiyoda yunon-makedonlar bosqini va ularga qarshi kurash. Salavkiylar davlati	4	2	2	
9	Buyuk Ipak yo'li	Yunon-Baqtriya va Parfiya davlati	4	2	2	
10	O'rta Osiyoda ilk er egaligi munosabatlarining shakllanishi (IV -VII asrlar). Xioniyalar, Kidariylar, Eftaliylar.	Qang', Dovon va Xorazm davlatlari	4	2	2	
11	Turk hoqonligi. VI-VII asrlarda So'g'd, Farg'ona va Xorazm	Kushon davlati.	4	2	2	
12	O'rta Osiyoning arablar tomonidan bosib olinishi	Buyuk Ipak yo'li	4	2	2	
13	Movarounnahr va Xurosonda arab xalifaligi hukmronligiga qarshi xalq ozodlik harakatlari	Eftaliylar davlati	4	2	2	
14	Tohiriylar va Safforiylar davlatining tashqil topishi.	VI-VII asrlarda So'g'd, Farg'ona, Choch va Eloq	4	2	2	
15		VI-VII asrlarda Xorazm	2		2	
16		Arab halifaligining tashqil topishi	2		2	
17		O'rta Osiyoning arablar tomonidan bosib olinishi. Muqanna qo'zg'oloni	2		2	
18		Tohiriylar va Safforiylar davlatining tashqil topishi.	2		2	
	ON					39
	YaN					
	Jami		142	28	36	78

Mustaqil ta'limni tashqil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ishini tayyorlashda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- ✓ darslik va o'quv qo'llanmalari bo'yicha fan boblari va mavzularni o'rganish;
- ✓ tarqatma materiallari bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- ✓ maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari bo'yicha yoki mavzulari ustida ishlash;
- ✓ talabalarning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- ✓ faol va muammoli o'qitish uslublaridan foydalanidigan o'quv mashg'ulotlari.

Mustaqil ish topshiriqlari har bir mavzuning yakunida keltirilgan.

1-modulda – 4 ta (30 s)

2-modulda – 4 ta (30 s)

Seminar mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish – 18 s.

Jami : 78 soat

3.1. Mustaqil ish topshiriqlari:

Kurs bo'yicha mustaqil ish hajmi 78 soat belgilangan. Mustaqil ish topshiriqlaridan tashqari uyga vazifa sifatida asat tahlili, ko'rgazmali qurol tayyorlash, Internetdan ma'lumot olish va uni tahlil qilish, ma'ruza yozish, esse yozish, seminarlarga tayyorgarlik ko'rish kabi ishlar belgilangan.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

(Ma'ruza, amaliy (seminar) mashg'ulotlari)

№	Ishchi o'quv dasturining mustaqil ta'limga oid bo'lim va mavzulari	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar	Bajarilish muddatlari	Hajmi (soatda)
1	IBTIDOIY JAMOA DAVRI TARIXINING MANBASHUNOSLIGI VA TARIXSHUNOSLIGI.	O'rta Osiyoning ibtidoiy davri tarixiga oid adabiyotlar bibliografiyasi ro'yxatini tuzish. O'rta Osiyodagi ilk paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish. O'rta Osiyodagi o'rta paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish. O'rta Osiyodagi so'nggi paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish.	3-hafta	9
2	ERON AHAMONIYLARIGA QARSHI KURASHLAR.	Axamoniylar davlati to'g'risida ma'lumot yig'ish. Yurtimizga Axamoniylar bosqini va ularga qarshi xalq ozodlik xarakatlarini yoritish. Milliy qahramonlar To'maris, Shiroq va Spitamen haqida tarixiy esse yozish.	4-hafta	9
3	ELLINIZM DAVRIDA O'RTA OSIYO.	A.Makedonskiyning harbiy yurishlari xaritasini chizish. Internet saxifalaridan A.Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishiga oid materiallar to'plash.	6-hafta	10

		Ellinizmning Sharq madaniyati bilan uyg'unlashuvi. Ellin davrida O'rta Osiyo madaniyati mavzusida albom tayyorlash.		
4	QANG' VA DOVON DAVLATLARI	Qang' davlati va qang'lilar haqida Internetdan ma'lumot topib, taqdimot tayyorlash. Dovon davlati haqida maqola yozish. Eftaliylar haqida Internet ma'lumotini tahlil qilish. B.Eshovning So'g'diyona haqidagi asarini tahlil qilish.	8-hafta	10
5	ILK O'RTA ASRLARDA ER EGALIGI MUNOSABATLARI.	Movarounnahr va Xorazmda ilk o'rta asr shaharlari haqida ma'lumot berish. Ilk o'rta asrlarda er egaligi. "Dexqon tushunchasi". Mayda feodal dalatlarning tashqil topishi	10-hafta	10
6	MOVAROUNNAHR VA XORAZMDA ILK SHAHARLARNING SHAKLLANISHI.	Movarounnahr va xorazmda ilk shaharlarning shakllanishi. Yirik davlatlarning ijtimoiy-siyosiy ahvoli.	12-hafta	10
7	ISLOM DINI	O'rta Osiyo xududiga arablarning kirib kelishi. Islom dinining mazxablari. Davlat dini darajasi. Adam Messning "Musulmon Renessansi" asariga mustaqil baho berish va xulosa chiqarish	14-hafta	10
8	SOMONIYLAR DAVRIDA BUXORO	Somoniylar davlatining tashqil topishi. Ijtimoiy-siyosiy jarayon. Buxoroda din peshvolarining o'rni. Somoniylar davrida Buxoro (asar tahlili, taqdimot)	15-hafta	10

1-topshiriq. IBTIDOIY JAMOA DAVRI TARIXINING MANBASHUNOSLIGI VA TARIXSHUNOSLIGI.

- 1.1. O'rta Osiyoning ibtidoiy davri tarixiga oid adabiyotlar bibliografiyasi ro'yxatini tuzish.
- 1.2. O'rta Osiyodagi ilk paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish.
- 1.3. O'rta Osiyodagi o'rta paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish.
- 1.4. O'rta Osiyodagi so'nggi paleolit davri ibtidoiy manzilgohlari xaritasini tuzish.

2-topshiriq. ERON AHAMONIYLARIGA QARSHI KURASHLAR.

- 2.1. Mavzuga oid adabiyotlar ro'yxatini tuzish.
- 2.2. Milliy qahramonlar To'maris, Shiroq va Spitamen haqida tarixiy esse yozish.
- 2.3 Eron ahamoniylariga qarshi xalq ozodlik kurashlari

3-topshiriq. ELLINIZM DAVRIDA O'RTA OSIYO.

- 3.1. A.Makedonskiyning harbiy yurishlari xaritasini chizish.
- 3.2. Internet saxifalaridan A.Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishiga oid materiallar to'plash.
- 3.3. Ellin davrida O'rta Osiyo madaniyati mavzusida albom tayyorlash.

4-mustaqil topshiriq: QANG' VA DOVON DAVLATLARI

- 4.1. Qadimgi yozuvlar haqida (Xorazm, Kushon, Baqtriya, Eftal yozuvlarining tarixi) ma'ruza tayyorlash.
- 4.2. Qang' davlati va qang'lilar haqida Internetdan ma'lumot topib, taqdimot tayyorlash
- 4.3. Dovon davlati haqida maqola yozish.

5-mustaqil topshiriq: ILK O'RTA ASRLARDA ER EGALIGI MUNOSABATLARI.

- 5.1. Eftaliylar haqida Internet ma'lumotini tahlil qilish.
- 5.2. B.Eshovning So'g'diyona haqidagi asarini tahlil qilish
- 5.3. Movarounnahr va Xorazmda ilk o'rta asr shaharlari haqida ma'lumot berish
- 5.4. Qishloq xokimi va Dexqon atamalarining o'zaro bog'liqligini aniqlang.

6-mustaqil topshiriq: MOVAROUNNAHR VA XORAZMDA ILK SHAHARLARNING SHAKLLANISHI.

- 6.1. Movarounnahr va xorazmda ilk shaharlarning shakllanishi.
- 6.2. Yirik davlatlarning ijtimoiy-siyosiy ahvoli.
- 6.3. Movarounnahr va Xorazmda shaharlarning o'xshash tomonlarini izoxlang.

7-mustaqil topshiriq: ISLOM DINI.

- 7.1. O'rta Osiyo xududiga arablarning kirib kelishi..
- 7.2. Islom dinining mazxablari. Davlat dini darajasiga ko'tarilish sabablarini ochib bering.
- 7.3. Adam Messning "Musulmon Renessansi" asariga mustaqil baho berish va xulosa chiqarish.

8-mustaqil topshiriq: SOMONIYLAR DAVRIDA BUXORO.

- 8.1. Somoniylar davlatining tashqil topishi.
- 8.2. Ijtimoiy-siyosiy jarayon. Buxoroda din peshvolarining o'rni va xamiyati yoritib bering.
- 8.3. Somoniylar davrida Buxoro (Narshaxiyning asarini tahlil qiling).

Reyting baholash tizimi Reyting nazorati jadvali

Nazorat turi	Reyting baholashlar			Jami	Saralash bali
	1	2	3		
JN (40 %) shu jumladan	12	18	10	40	22
ON (30 b.)	3	12	15	30	17
YaN (30 b.)	-	-	30	30	17
Jami:	15	30	55	100	55

BAHORGI SEMESTR

№		Fevral			Mart				Aprel				May					
		18-23	25-2	4-9	11-16	18-23	25-30	1-6	8-13	15-20	22-27	29-4	6-11	13-18	20-25	27-1		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		
JN 40%																		
	Amaliy			3			3		3			3	3			3		18
	Mustaqil ta'lim				6			3			6				7			22
ON 30%	Yozma								7							7		14
	Mustaqil ta'lim					3				5				8				16
3	YaN – 30%																30	30
	Jami	15							30					25			30	100

Eslatma: 1- semestrda o'qitiladigan "O'zbekiston tarixi" fanining o'quv hajmi 142 soatni tashqil etganligi sababli fan koeffitsenti 1,42 bo'ladi. Fan bo'yicha o'zlashtirishni aniqlashda talaba to'plagan bali 1,42 ga ko'paytiriladi va butungacha yaxlitlab olinadi.

Baho	5	4	3	2
Reyting	86-100	71-85	55-70	< 55
Fanni o'zlashtirish ko'rsatgichlari	122-142	101-121	78-99	<77

4.3. JNni baholash mezonlari

"O'zbekiston tarixi" (umumkasbiy) fani bo'yicha joriy baholash talabani seminar mashg'ulotlaridagi o'zlashtirishini aniqlash uchun qo'llaniladi. JN har bir seminar mashg'ulotlarida so'rov o'tkazish, savol va javob, taqdimot ishlari topshiriqlarini bajarish va himoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo'yiladi.

Talabani amaliy mashg'ulotlarni o'zlashtirish darajasi quyidagi mezon asosida aniqlanadi

Baholash ko'rsatkichi	Baholash mezonlari	Reyting bali
A'lo, 86-100%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshiriqlarni mustaqil bajargan. Berilgan savollarga to'liq javob beradi. Savolning mohiyatiga to'liq tushunadi. Auditoriyada faol. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi. Topshiriqlarni namunali rasmiylashtirgan.	3

Yaxshi, 71-85%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshiriqlarni bajargan. Berilgan savollarga etarli javob beradi. Masalaning mohiyatini tushunadi. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi.	2
Qoniqarl i, 55-70%	Topshiriqlarni echishga harakat qiladi. Berilgan savollarga javob berishga harakat qiladi. Savolning mohiyatini chala tushungan. O'quv tartib intizomiga rioya qiladi.	1
Qoniqars iz 0-54%	Talaba amaliy mashg'ulot darsi mavzusiga nazariy tayyorlanib kelmasa, mavzu bo'yicha masala, misol va savollariga javob bera olmasa, darsga sust qatnashsa bilim darajasi qoniqarsiz baholanadi	0.5

ONni baholash

Oraliq nazorat “O‘zbekiston tarixi” fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo‘limi bo‘yicha, tegishli amaliy mashg‘ulotlar o‘tib bo‘lingandan so‘ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko‘nikmalari va malakalari aniqlanadi. O‘kuv yilining 2-semestrida 2-ta ON o‘tkazish rejalashtirilgan bo‘lib 20 baldan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o‘tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test savollari ishchi o‘quv dastur asosida tayyorlanadi. ON ga ajratilgan balldan 55% dan past ball to‘plagan talaba o‘zlashtirmagan hisoblanadi. ON ni o‘zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo‘yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashqil etiladi va kafedrada o‘quv yilining oxirigacha saqlanadi. Agar talaba JNQOB dan 55 balldan yuqori to‘plasa va shu ballga rozi bo‘lsa YaNga kirmasligi mumkin.

YaNni baholash

Yakuniy nazorat “O‘zbekiston tarixi” fanining barcha mavzularini qamrab olgan amaliy mashg‘ulotlar o‘tib bo‘lingandan so‘ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, ya‘ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko‘nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari yozma usulida ham o‘tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish savollari ishchi o‘quv dasturi asosida tayyorlanadi. ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to‘plagan talaba o‘zlashtirmagan hisoblanadi va YaNga qo‘yilmaydi. YaNni o‘zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo‘yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rahbarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YaN ni baholash mezonlari:

YaN baholash test sinov yoki yozma shakllarda o‘tkaziladi. Bunda talabalar 30 ta test savoliga javob beradilar (test savolining har biri 1 ballik tizimida baholanadi) yoki yozma ishda belgilangan 5 ta savolga javob yozadi. Agar talaba JN+OB+YaN da 55 balldan kam to‘plasa, u holda talaba qayta YaN topshiradi.

INFORMATSION TA`MINOT

Asosiy adabiyotlar (darslik va qo`llanmalar)

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g`ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O`zbekiston» 1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O`zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O`zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O`zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O`rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. O`zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
9. O`zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003
10. O`zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. Mas`ul muharrirlar D.A.Alimova., E.V.Rtveladze. T., 2001.
11. O`zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
12. O`zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. 10-jildlik. T., «O`zME», 2000-2005 y.
13. O`zbekiston xalqlari tarixi. Sodikov A. Guliston., 2007y.
14. B.Eshov.O`zbekiston davlatchilik tarixi.T.:Ma`rifat.2009
15. R.Shamsuddinov.Vatan tarixi.1-qism.T.:Sharq.2010.
16. O`zbekiston xalqlar tarixi.Alibekov U.Qurbonov E.O`UM.Guliston.2011.

Qo`shimcha adabiyotlar (ilmiy adabiyotlar)

1. Abu Rayhon Beruniy Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar.Tanlanma asarlar I jild, T., «Fan», 1968.
2. Azamat Ziyov O`zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar). T., 2000
3. Avesto. «San`at», 1991, №5-12,1992 № 1.
4. «Avesto» kitobi-tariximiz va ma`naviyatimizning ilk yozma manbai» mavzusidagi ilmiy-amaliy seminar materiallari. T., 2000.
5. Axmedov B. O`zbekiston tarixi manbalari. T., «O`qituvchi», 2001.
6. Axmedov B. Tarixdan saboklar. T., 1993y.
7. Arxeologlar hikoya qiladi. Mualliflar jamoasi. T., «Fan»,1974.
8. Annaev T., Shaydullaev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar.T., «O`zbekiston», 1997.
9. Askarov A., Abdullaev B. Djarkutan. T., 1983.
10. Boynazarov F. Antik dunyo.T., 1989.
11. Boynazarov F. Qadimgi Dune tarixi. T., 2004.
12. Vaynberg B.I. Etnografiya Turana v drevnosti. M., 1999.
13. Gulyamov Ya.G., Islamov U., Askarov A. Pervobo`tnaya kultura i vozniknovenie orashaemogo zemledeliya v nizovnyx Zarafshana. T., 1966.

14. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilishi tarixi. T., 1959.
15. G'ulomov Ya.G'. Arxeologiya-tarix fani xizmatida. T., 1976.
16. Gerodot Istoriya. (v 9 ti tomax) M., 1972.
17. Gumilev L.N. Drevnie tyurki. T., 2008.
18. Drayzen I.G. Istoriya ellinizma. M., Tipo-litografiya V.F. Rixtera. 1891.
19. Kabirov A. Sarmishsoyning qoya toshlardagi rasmlari. T., 1976.
20. Kabirov A., Sagdullaev A.S. O'rta Osiyo arxeologiyasi T., 1990.
21. Pidaev Sh. Sirli kushonlar saltanati. T., 1990.
22. Pugachenkova G.A. Rempel L.I. Ocherki iskusstva Sredney Azii. T., 1989.
23. Pugachenkova G.A. Rtveladze E.V. Severnaya Baktريا-Toxaristan. T., 1990.
24. Pyankov I.V. Baktريا v antichnoy traditsii (obhie dannoe o strane: nazvanie i territoriya). Dushanbe, 1982.
25. Rtveladze E.V. O'rta Osiyoning qadimgi tangalari. T., 1987.
26. Rtveladze E.V., Saidov A.X., Abdullaev E.V. Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq tarixidan lavhalar. T., 2001.
27. Ranov V.A. Kamennoy vek Tadzhikistana. Dushanbe, 1965.
28. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T., 1996.
29. Shoniyozov K. Qang' davlati va qang'lilar. T., 1990.
30. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. M., 1948.
31. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. T., 1964.
32. Tashkenbaev N.X., Suleymanov R.X. Kultura drevnekamennogo veka dolino' Zarafshana. T., 1980.
33. Shoniyozov K. Qang' davlati va qang'lilar. T., 1990
34. Eshov B. So'g'diyona tarixidan lavhalar – T.,2002

Internetdan olish mumkin bo'lgan ma'lumotlar saytlari

- [www. ziynet.uz.](http://www.ziynet.uz)
- [www. edu.uz.](http://www. edu.uz)
- [www. google.uz.](http://www. google.uz)
- [www. fvat.uz.](http://www. fvat.uz)
- [www. turklib.uz.](http://www. turklib.uz)
- [www. mirknig.ru.](http://www. mirknig.ru)

V. FANNI O'QITISH UCHUN TA'LIM TEXNOLOGIYASINI ISHLAB CHIQUISHNING KONSTEPTUAL ASOSLARI

Bilim olish jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar: darsni toqori ilmiy-pedagogik darajada tashkil etilishi, muammoli mashg'ulotlar o'tkazish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni mustaqil fikrlashga undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka yo'naltirish, erkin muloqotga kirishishga, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustuvorligini ta'minlaydi. Ta'lim samaradorligini o'ttirishda fanlar bo'yicha ta'lim texnologiyasini ishlab chiqishning konstepstiyasi aniq belgilanish va unga amal qilishi ijobiy natija beradi. Fanni o'qitishning maqsadi va ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konsteptual yondashuvlar quyidagilardan iborat.

FANNING MAQSADI: "O'zbekiston tarixi" fanining mazkur dasturi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni asosida va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi asosida kelib chiqib, davlat standartlari bo'yicha bakalavriat darajasidagi malakali mutaxassislar tayyorlashni, ularga O'zbekiston o'tmishdagi va hozirgi hududida eng qadimgi davrlardan VII asrgacha bo'lgan voqeliklar, insonlar hayoti, jamiyat taraqqiyoti to'g'risida bilimlar berishni maqsad qilib qo'yadi. O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganish shuning uchun kerakki, u soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi, milliy g'oya va mafkura takomillashuvini tezlashtiradi. IOrtboshimiz aytganlaridek: "O'z tarixini bilgan, undan ruhiy quvvat oladigan xalqni engib bo'lmaydi».

Fanning yakunida talabalar «O'zbekiston xalqlari tarixi» kursini 3 semestrda o'rganish jarayonida mavjud o'quv dasturiga asoslangan holda masalalarning tub mohiyati, tarixiy-madaniy jarayonlarning asoslari, omillari va rivojlanishi, sabablari, oqibatlari va natijalariga katta e'tibor qaratiladi. Vatanimiz hududida qadimgi davrdan boshlab to VII asr Xorazm afriq'iyolari, Farg'ona afshinlari, Choch tudunlari, Eloq dehqonlari hukmronligi davrigacha bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar haqida xolisona xulosalar chiqariladi.

Fanni o'rganishda talabalar tarixiy manbalar, ko'rgazmali qurollar, xaritalar, statistik ma'lumotlardan, Internet resurslari, shuningdek, mushohada, tahlil, kuzatish, analiz va sintez, indukstiya va dedukstiya usullaridang keng foydalaniladi.

FANNI O'QITISH VAZIFALARI. Maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarish tavsiya etiladi:

SHaxsga yo'naltirilgan ta'lim. O'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshishga e'tibor qaratishni amalga oshiradi. Har bir talabaning shaxs sifatida kasbiy takomillashuvini ta'minlaydi. Ta'limning markaziga bilim oluvchi qo'yiladi.

Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. SHaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Egallangan bilimlarning ko'nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

Dialogik yondashuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat rivojlanishiga zamin yaratadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Muammoli savol, vazifa, topshiriq va vaziyatlar yaratish va ularga echim topish jarayonida ongli, ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatiladi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qitish metodlari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallashtirish), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzu mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda – axborot-kommunikatsiya texnologiya vositalari keng ko'lamda tatbiq etiladi.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, bliz-so'rov, joriy, oraliq va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'minlanadi.

Boshqarish usullari va tartibi: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati ham tartibli yo'lga qo'yiladi.

Monitoring va baholash: butun kurs davomida ham o'qitish natijalari reyting tizimi asosida nazorat va tahlil qilib boriladi. Kurs oxirida yozma, og'zaki yoki test topshiriqlari yordamida ta'lim oluvchilarning bilimlari baholanadi.

I. MA'RUZALAR KURSI

1-mavzu: O'zbekiston tarixi fanining predmeti va vazifalari. O'rganish metodologiyasi va fanlar bilan bog'liqligi.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

« O'zbekiston tarixi fanining predmeti va vazifalari. O'rganish metodologiyasi va fanlar bilan bog'liqligi» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

№	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarga O'zbekiston tarixi fanining predmeti va vazifalari, uni o'rganish ahamiyatini o'rgatish</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • O'zbekiston xalqlari tarixi fan sifatida ta'riflaydi. • Uning ijtimoiy fanlar tizimida tutgan o'rnini ochib beradi. • Kursni o'rganishning maqsad va vazifalari, predmetini aniqlaydi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Vatan tarixi, tarix predmeti, tarix metodologiyasi, fan vazifasi, manbasi, davrlashtirish.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, мунозара, ақлий хужум</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashqil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fanning predmeti va funktsiyalarini aniqlash. • Aqliy hujum usulidan foydalangan holda O'zbekiston hududida insoniyat taraqqiyoti davrlarini tahlil qilish • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarining fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • O'zbekiston tarixi fanini o'rganishning ahamiyati nimada ? • O'zbekiston xududida ibtidoiy jamiyat bo'lganmi? Kaysi manbalarni bilasiz? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: O'zbekiston tarixi fanining yoshlarni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashdagi rolini ko'rib chiqish va tezis tayerlash. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. O'zbekiston tarixi fanining predmeti va vazifalari.
2. O'rganish metodologiyasi va manbalari
3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish.
4. O'zbekiston mustaqil va yirik mamlakatlar katoridan urin olishi xamda yoshlarni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashdagi roli.

Tayanch iboralar: Vatan tarixi, tarix predmeti, tarix metodologiyasi, fan vazifasi, manbasi, davrlashtirish.

1-asosiy savol: O'zbekiston tarixi fanining predmeti va vazifalari.

1-asosiy savolning bayoni:

Tarix - kishilik jamiyatini aniq taraqqiyot yo'lini xar tomonlama va ziddiyatli bo'lgan yagona qonuniyatli bir protsess tarzida o'rganuvchi ijtimoiy fanlar ichida asosiy o'rinni egallaydi. Shunday ekan, xar bir inson o'z Vatani tarixini yaxshi bilishi va o'zga mamlakatlar tarixi va madaniyatiga xurmat bilan qarashi lozim.

Darxaqiqat, tarix odamlarni o'ylantiradi, bo'lib o'tgan tarixiy voqea va xodisalarni taxlil qilish, fikrlash va ulardan amaliy xayotiy xulosalar chiqarishga o'rgatadi.

Tarixni - milliy o'zlikni anglashda, milliy birlikni shakllantirishda, shajaramiz ulug'ligi va pokligini bilishda, o'zbek xalqimizning jaxon xalqlari orasida tutgan o'rniga baxo bershida, barkamol xaqiqiy inson shaxsini yaratishda o'rni benixoya kattadir.

Yoshlarga Vatan tarixi va madaniyatini, jug'rofiyasi va iqtisodini, qadimiy urf-odatlarimizni xar tomonlama o'rganish katta axamiyatga egadir.

Bog'chalardan to oliygoxlargacha bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimida fan sirlarini, madaniyatini o'rgatish tarix fanining asosiy vazifasi bo'lmog'i lozim. Shuningdek, tarix fani ajdodlarimiz xayoti va ularning mustaqillik uchun olib borgan kurashlari xaqida xikoya qilishini xam unutmasligimiz kerak.

2-asosiy savol: O'rganish metodologiyasi va manbalari.

2-asosiy savol Bayoni:

Tarixda xech bir narsa izsiz yo'qolmaydi. Bu izlarni biz tarixiy manbalar, ya'ni moddiy va ma'naviy manbalar asosida bilib olamiz. Moddiy manbalar insoniyatning ko'li bilan bunyod etilsa, ma'naviy (yozma) manbalar tafakkuri bilan yaratiladi. Bundan tashqari, O'zbekiston tarixini yoritish va o'rganish tubandagi metodologik asoslarga tayanadi:

1) Qadim zamonlardan to shu kunlarga qadar ulug' ajdodlarimiz, buyuk allomalar va dono mutafakkirlar, shoirlar, yozuvchilar, ma'naviy boy asarlar.

2) Turli xujjatxonalarda saqlanayotgan ko'lyozma asarlar, xujjatlar, ashyolar.

3) Kutubxonalarda saklanayotgan yozma kitoblar, ilmiy, badiiy asarlar, darsliklar, ko'lyozmalar, to'plamlar.

4) Xar xil muzeylarda saqlanayotgan ko'rgazma zallari xujjatlari, birinchi navbatda arxeologiyaga oid qazilma yodgorliklari

5) Muzey-shaxarlar, tarixiy obidalar, yodgorliklar

6) Kino, fotoxujjatlar

Tariximizni o'rganishda "Bexistun" qoyatosh yozuvlari, yunon-rim-xitoy manbalarining ro'li katta.

Shuningdek, Vatanimiz tarixini o'rganishda eng muxim tarixiy manbalarning xam roli kattadir:

1. "Avesto" - zardushtiylikning muqaddas kitobi bo'lib, u qat'iy qilib belgilangan qonun-qoidalar demakdir. Zardushtiylik dinining asoschisi Zardusht davrida yig'ilgan diniy marosimlar, duo-yu takbirlar, surayu-oyatlar sifatida yig'ilib, tartibga solinib, Zardusht o'limidan bir necha asr keyin unga "Avesto" nomi berildi. "Avesto" o'zbek davlatchiligini muxrlab bergan asosiy manba xisoblanadi.

2. Al-Beruniyning ilmiy merosi, ya'ni o'tmish xalqlaridan qolgan yodgorliklar, Xindiston, Xorazm tarixi kabi asarlari.

3. Al-Xorazmiyning "Al-jabr val muqobalar" - tenglamalar qarshilantirish xisobi kitobi, er surati, tarix kitobi, astronomik jadval, kuyosh soatlari kabi risolalari.

Umuman buyuk allomalarimizning ilmiy meroslari shular jumlasidandir.

Tarix fanini o'rganishda bir necha fanlarning aloqadorligi xam katta axamiyatga egadir. Tarixni o'rganishda "Arxeologiya", ya'ni qadimshunoslik fanining ro'li katta. Antropologiya (odam xaqidagi) fani esa insoniyatni suyaklarga qarab, kelib chiqishi va rivojlanishi xaqida ma'lumot beradi. Insoniyatning urf-odatlar, an'analari, madaniy taraqqiyoti xaqida Etnografiya, ya'ni xalqlar tavsifi xaqidagi fanning ro'li katta. Qadimgi tillarni Lingvistlar o'rgansa, Xronologiya (vakt to'grisida) fani vakti yuz va ming yilliklar bilan o'lcaydi.

Tarixni o'rganishda Geneologiya (shajara-sulola) soxasi esa insonlarning kelib chikishi va qarindoshlik aloqalari asosida o'rganadi.

3-asosiy savol: O'zbekiston tarixini davrlashtirish.

3-asosiy savol bayoni:

O'zbekiston xalqlari tarixi fanini o'rganishda O'zbekiston tarixiy tarakkiyotini quyidagi davrlarga bo'lib, o'rganish tavsiya qilinadi:

I - Qadimgi davr (ibtidoiy va quldorlik davri)

II - O'rta asrlar davri yoki yerga egalik munosabatlarining shakllanish va rivojlanish davrlari

III - Mustamlakachilik davri

IV - O'zbekistonda mustabid sho'rolar xukmronligi davri

V - Milliy istiqlol davri

Vatanimiz xalqlarini uzoq davrlardan beri milliy mustaqillik uchun olib borgan kurashlari o'zining mevasini berdi, ya'ni 1991 yilning 31 avgustida O'zbekiston mustakilligi e'lon qilindi va 1 sentyabr mustaqillik kuni deb qabul qilindi.

4-asosiy savol: O'zbekiston mustaqil mamlakatlar qatoridan o'rin olishi xamda yoshlarni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashdagi roli.

4-asosiy savol bayoni:

Mustaqil Vatanimiz yer maydoni 449,7 ming km² bo'lib, Angliya, Belgiya, Daniya, Shveytsariya va Avstriya mamlakatlarining yig'indisidan xam kattadir. O'zbekistonda 129 millat vakillari yashab, ular 29 millionli O'zbekiston axolisini tashqil etadi. O'zbekiston xozirgi kunda mustaqil davlatlar qatoridan munosib o'rin egallab turibdi.

Vatan tarixi:

1) Etuk, barkamol insonni tarbiyalashda, ularning g'oyaviy-siyosiy va ilmiy dunyokarashini shakllantiradi;

2) Yoshlar ongida milliy o'zlikni shakllantirishda, istiqlool tafakkurini rivojlantirishda, xozirgi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy turmushni o'tmish bilan qiyoslash va kelajakka nazar solish malakalarini shakllantiradi.

3) Yoshlarimizni otashin xarbiy vatanparvarlik an'analari ruxida tarbiyalaydi.

4) Yosh avlodni ulug' xalqimizning oliyjanob milliy qadriyatlari va axloqiy fazilatlari - xalollik, poklik, odillik, adolatlik, insonparvarlik, rostgo'ylik, mexnatsevarlik, kamtarlik, iymonlilik, e'tiqodlilik ruxida tarbiyalaydi va Vatan va xalq oldidagi burchiga sadokatlilikni qaror toptiradi.

5) Yoshlarimizni baynalmilalchilik ruxida tarbiyalaydi va shu asosda ular O'zbekistonni jaxon xamjamiyatining ajralmas bir bo'lagi ekanligini bilib oladilar.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. O'zbekiston tarixi fanini o'rganishning ahamiyati nimada ?
2. O'zbekiston tarixi fanini o'rganishning etuk insonni tarbiyalashdagi o'rni va roli xaqida gapirib bering.
3. O'zbekiston xududida ibtidoiy jamiyat bo'lganmi? Kaysi manbalarni bilasiz?
4. O'zbekiston xududida suniy sug'orish qaysi vaqtda boshlangan?

Adabiyotlar:

1. I.Karimov. O'zbekiston iqtisodiy isloxotlarni chuqurlashtirish yulida. T, 1995.
2. I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq. T, 1998.
3. I.Karimov. O'zbekiston XXI asr busag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T, 1997.
4. O'zbekiston tarixini o'qitish kontseptsiyasi. T, 1996.
5. M.E.Aminjonova. Kadimiy yodgorliklar qissasi. T, 1968.
6. B.A.Axmedov. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. T, 1990.
7. A.Kabirov, A.S.Sagdullaev. Urta Osiyo arxeologiyasi. T, 1990.
8. A.S.Sagdullaev. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T, 1996.
9. B.Turg'unov. O'zbekiston antik madaniyati. T, 1976.
10. T.Xo'jayov, K.Abdullaev. Ajdodlarimiz qissasi. T, 1990.
11. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
12. Sh.Karimov, R.Shamsutdinov. Vatan tarixi. T, 1997.
13. Birinchi chaqiriq O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisining birinchi sessiyasi materiallari. 23-24 fevral 1995 y.
14. O'zbekiston tarixi. T, 1999.
15. O'zbekiston Respublikasi entsiklopediyasi. T, 1997.

2-mavzu: O'rta Osiyoda paleolit davri odamlari, ularning mehnat faoliyati, yodgorliklari. Urug' jamoasi davrida O'rta Osiyo.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«O'rta Osiyoda paleolit davri odamlari, ularning mehnat faoliyati, yodgorliklari. Urug' jamoasi davrida O'rta Osiyo» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

№	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi 1.1 Dars maqsadi: Talabalarda O'rta Osiyoda paleolit davri, uning o'ziga xos xususiyatlari, bu davr odamlari va yodgorliklari, urug' jaoasi haqida tushuncha hosil qilish. 1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Paleolit davrlarini ajratadi. • Paleolit davri bosqichlarida ibtidoiy odamlar haqida fikr yuritadi. • O'zbekistonda paleolit davri bosqichlariga tavsif beradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Ilk paleolit, o'rta paleolit, so'nggi paleolit, urug' jamoasi, mehnat qurollari, erto'la, aylasimon uy, nayza, paykon, ona urug'i, ovilik. 1.4.Dars shakli: Ma'ruza. 1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum 1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashqil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Qadigi tosh asrining o'ziga xos xususiyatlari xususida talabalar fikrlarini aniqlash • Aqliy hujum usulidan foydalangan holda insoniyatning taraqqiyoti omillarini tahlil qilish • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalar fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash: Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Qadigi tosh asrini nima uchun shunday nomlangan? • Qanday paleolit davri manzilgohlarini bilasiz? • Paleolit davrini tavsiflang 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: Qadimgi tosh asrida tabiat, hayvonot olami va inson mavzusida hikoya tayerlash. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. O'rta Osiyoda hozirgi qiyofadagi qadimgi odamlarning shakllanishi.
2. Qadimgi tosh asrining so'nggi bosqichida odamlarning turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlaridagi o'zgarishlar.
3. Ona urug'i jamoasini vujudga kelishi va onalar mavqeini ortib borishi.

Tayanch iboralar: Ilk paleolit, o'rta paleolit, so'nggi paleolit, urug' jamoasi, mehnat qurollari, yerto'la, aylasimon uy, nayza, paykon, ona urug'i, ovilik.

1-asosiy savol: O'rta Osiyoda hozirgi qiyofadagi qadimgi odamlarning shakllanishi.

1-asosiy savolning bayoni:

Miloddan avvalgi 40-35 ming yil avval tosh davrining so'nggi bosqichi, yani so'nggi paleolit yoki yuqori paleolit davri boshlanib-u 12-10 ming yilliklargacha davom etgan. Bu davrning eng muxim voqeasi: ibtidoiy to'da davridan urug'chilik jamoasiga o'tila boshlangan.

Hozirgi zamon odamlariga o'xshash odamlar, ya'ni kromanonlar vujudga kelishi uchun zamin hozirlangan. Zamonaviy qiyofali odamlarni vujudga kelishi bilan yirik xayvonlarni ov qilish jarayoni rivojlanadi.

Mexnat bilan bog'lik mexnat qurollari, toshni yo'nish usullari (sindirib olish, o'tkirlash) takomillashadi. Mexnat qurollari prizmati, konussimon shaklda suyakdan va yogochdan xam qilingan.

So'nggi paleolitning yutuqlaridan biri nayza paykon, irg'itiladigan nayza, nayza otkichlarning ixtiro kilinishidir. Bu qurollar ishlatilishiga karab: ov qilish, go'shtni nimtalash, teriga ishlov berish, baliq ovlash sanchki (garpun), qarmoq, suyak ignalarga ajratilgan.

2-asosiy savol: Qadimgi tosh asrining so'nggi bosqichida odamlarning turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlaridagi o'zgarishlar.

2-asosiy savolning bayoni:

Odam tashqi muxitga moslasha borgan, uning yashash xududi kengaygan. Odamlar bu davrda faqat g'orlarda emas, tekisliklarda xam makon qura boshlaganlar, yani yerto'la va chaylasimon uylar qura boshlaganlar. Bunday makonlar Samarqand tumani Ko'lbuloq, Toshkent viloyatidagi Oqtosh makonlaridir.

So'nggi paleolit odamlarining ijtimoiy munosabatida o'zgarishlar yuz berib, ongli, aqilli, idrokli odamlar, yani Xomo sapiens shakllangan. Bular bilan birga hozirgi zamon odamining 3 irqi (evropoid, negroid, mongoloid) vujudga kelgan. Odamlar qon - qarindosh bo'lib yashay boshlaganlar. Jamiyatda juft oilalar vujudga kelgan. Ular urug'larni birlashtirib, urug' jamoasini tashkil etganlar.

3-asosiy savol: Ona urug'i jamoasini vujudga kelishi va onalar mavqeini ortib borishi.

3-asosiy savolning bayoni:

So'nggi paleolit davrida ona tomonidan urug'doshlik mustaxkamlangan. Ijtimoiy xayotda ona (ayol)ni o'rni baland bo'lgan va ona tomonidan urug'doshlik mustaxkamlangan, ya'ni matriarxat paydo bo'ladi. Mexnat taqsimotida erkaklar ovchilik bilan, ayollar uy xo'jaligi bilan shug'ullanadilar.

Tasviriy san'atning vujudga kelishi xam so'nggi paleolitning katta yutig'i bo'lgan. Suyakdan ayollar xaykalchalari yasalgan va taqinchoqlar ustiga turli xil tasvirlar o'yib tushirilgan. O'rta Osiyoda so'nggi paleolit davriga oid 30 dan ortiq makonlar o'rganilgan.

Ayniqsa, Samarqand yaqinidagi Suyob soyidan 2 ta yarim yer to'la shaklidagi chayla, o'choq o'rni xamda odamlarni 2 ta jag' suyagi va tosh qurollari topilgan.

Bu davr yodgorliklaridan suyak va toshdan ishlangan ayol xaykali topilgan. Bu esa ayol e'tiqodiga, xosildorlik qudratiga va xayotni davom ettiruvchi onalarga bag'ishlanganligini ko'rsatadi.

So'nggi paleolitda chaqmoktoshga ishlov beruvchi ustaxonalar mavjud bo'lgan. Bu davrda ishqalash yo'li bilan chiqarilgan olovdan foydalanganlar.

Bu davrda ibtidoiy kishilar orasida dastlabki diniy qarashlar paydo bo'ladi. Teshiktoshdan topilgan 7-11 yashar qiz bolani dafn etilishi diniy e'tiqodni kuchli ekanligini ko'rsitda, unda maxsus qabr qazilib yoniga tog' echkisi (arxar)ni shoxlari va tosh qurollarni ko'yib ko'mish shundan darak beradi.

Ulkan muzlik davrini tugashi bilan mezolit (o'rta tosh) davri boshlanadi. Bu davr 12-7 ming yilliklarni o'z ichiga olib, bu davrda urug'chilik jamiyati yanada taraqqiy etadi. Urug'chilik jamoalari kengayib Afrika, Osiyogi va shimoliy Evropa xududlariga yoyilib yashay boshlaydilar, o'q va yoy kashf etilgan, ovchilikdan tashqari baliqchilik rivojlangan. Yovvoyi xayvonlar xonakilashtirilib, chorvachilikka asos solishgan. Old Osiyo va Mesopotamiyada termachilikdan dexqonchilikka o'tish boshlangan.

Mezolit davri yodgorliklari Boysun tog'idagi Machay g'ori, Farg'onadan Sho'rko'l, Achiqko'l, Zambar, Toshloqko'l, So'x daryosi o'zanida Obishir, Toshkent atrofida Ko'shilish, Turkmanistonda Damdamchashma, Tojikistonda Childarchashma, Dang'ara, Tutxavul, Oqtonggi makonlaridir.

Neolit davrida ya'ni 6-4 ming yilliklarda urug'chilik jamiyati gullab-yashnagan. O'rta Osiyoda bu davrda dexqonchilik va choravchilikka o'tilgan, urug' jamoalari o'troq xayot tarziga o'tadi. Bu davrda kulolchilik, to'quvchilik va tikuvchilik kashfiyoti natijasida urug' jamoalari rivojlanib, dastlabki dexqonchilik makonlari Chaqmokli va Jayxun makonlari rivojlanadi.

Neolitda urug' jamoalari kattalashadi ulardan kichik oilalar ajralib chiqadi, urug'chilik tuzimida ayolni raxbarlik makomi oziq-ovqat, farzandlar tarbiyasidan iborat bo'ladi, mil avvalgi 3 ming yillik o'rtalarida bronza davri boshlanishi bilan ota urug'i-patriarxat rivoj topadi.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Qadigi tosh asrini nima uchun shunday nomlangan?
2. Qanday paleolit davri manzilgohlarini bilasiz?
3. Paleolit davrini tavsiflang

Adabiyotlar

1. I.Karimov. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'k", T. 1998.
2. Xorazm tarixi. 1994.
3. A.Sagdullaev O'zbekiston tarixi. 1997.
4. Sagdullaev, Aminov, Mavlanov, Norkulov. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat tarakkiyoti. Tosh. 2000.
5. O'zbekiston Respublikasi Ensiklopediyasi. Tosh. 1997.

O'rta Osiyo mezolit va neolit davrida.

Asosiy savollar:

1. Mezolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Mezolit manzilgohlari va yodgorliklari.
3. Neolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.
4. Jaytun madaniyati.

Tayanch iboralar: : mezolit, o'q-yoy, Mindel, Ris, Vyurm, mikrolit, neolit, o'troq xayot, sopol buyumlar, to'qimachilik, juft oila.

1-asosiy savol: Mezolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.

1-asosiy savolning bayoni:

Mezolit - o'rta tosh davri bo'lib, yunoncha mezos-o'rta, litos - tosh demakdir. So'nggi paleolit davri mezolitni boshlanishi bilan ulug' muzliklar (Mindel, Ris, Vyurm) eriy boshlaydi. Iqlim barqarorlashib, o'simliklar va xayvonot dunyosi asta-sekin hozirgi zamon xayvonlari va o'simliklari qiyofasiga kirib boshlaydi. Demak, tabiatdagi xayvonot dunyosidagi bu buyuk o'zgarishlar bilan Yangi davr, ya'ni mezolit davri boshlanadi. Olimlarning fikricha bu davr mil avvalgi 12-7 ning yillarda boshlanib, mil. avval. 6-5 ming yillargacha davom etgan. Muzlik turlari bilan shimolda Boltiq dengizi hozirgi chegarasiga yaqin bo'lgan chegarani tashkil etgan va katta kichik bo'lgan botqoqliklar paydo bo'lgan. Janubiy rayonlarda keng yaproqli daraxt o'rmonlari vujudga kelgan. Volga, Don, Dnepr daryolarining quyi oqimidan janubroqda Qozog'iston, O'rta Osiyo va janubiy Sibir rayonlarida xayvonlar uchun yaylov-cho'l zonasi vujudga kelgan, muzlikni erishi bilan shimoldan janubga kelgan shoxdor bug'ular endi shimolga ko'chib o'tib boshladi. Uzun junli mamontlar xam tugab bu yirik xayvonlar, ya'ni makrolitlar o'rniga kichik tez chopar mikrolitlar vujudga keldi. Bu xayvonlarni vujudga kelishi o'q yoyni kashf etilishi bilan bog'liq edi. Ya'ni bu bilan insoniyat yirik xayvonlardan qo'rqish xavfini tugatdi va ovchilikni yangi usullarini kashf etdilar va ovchilik - ibtidoiy kishilarning xayot manbaiga aylandi. Xayvonlarni qo'lga o'rgatish boshlandi. Birinchi qo'lga o'rgatilgan xayvon esa it edi. Bu davr odamlari o'simlik ildizi bilan emas, balki mazali mevalar bilan tirikchilik qiladigan bo'lganlar. Suyakdan qurollar yasalgan (qarmoq). Daraxt novdalaridan savatlar to'qiganlar mezolit davrida o'troq xayot tarzi boshlangan va yangi muzlikdan bo'shagan yerlarni o'zlashtirishga kirishganlar, insoniyatni mexnat qurollari xam takomillashib xar xil geometrik shakldagi kichik tosh mikrolit qurollari

paydo bo'ldi. Dastlab bu qurollarni Frantsiyani janubida yashagan arunta qabilalari ishlatganlar chunki 1887 yilgi arxeologik tekshirishlar natijasida aniqlangan.

2-asosiy savol: Mezolit manzilgohlari va yodgorliklari.

2-asosiy savolning bayoni:

Mezolit davrida O'rta Osiyoda xam iqlim qulay bo'lib, 1970-80 davrlarda Islomov o'rganib So'x yaqinidan Obishir manzilgoxini o'rgangan. G'orning quyoshga qaragan tomonida uyg'urlar bo'lib Obishir va Obishir-5 dan mezolit yodgorliklari topilgan. Farg'ona vodiysidan 100 dan ortiq manzillar topilgan. Yana Toshkentning Sariqamish tumanidagi Bo'zsuv soyining 2 irmog'i qo'shilishi joyidagi Qo'shilish manzilgoxi aniqlandi. Surxondaryo viloyatidan Ayritom, Kattaqo'rgon, Zaranjuk-chut Do'kanxona, Eski Termiz, Podaxona, Oqtosh yodgorliklari aniqlandi. 1930 yilda G.F.Parfinov Machay g'orini tekshirdi. 1970- 80 yillarda Islomov shu erda yana qazilma ishlarini olib borib, qatlamni aniqladi. Bu erdan topilgan 80% qurollari ovchilik va xayvon terisini ishlash qurollari bo'lgan. Bu qurollar mil. avv. 7-6 ming yillarga borib taqaladi. Lekin bu asrda o'rta va yaqin sharqda neolit davri gullab yashagan davri bo'lgan.

O'zbekistondagi mezolit davri yodgorliklari 1) Qo'shilish madaniyati. Mil. avv. 11-10 yilliklar 2) Obishir madaniyati. 3) Machay madaniyati. 7-6 ming yilliklar. Bu davrda diniy tasavvurlar xam vujudga kelgan(Kayla, Tutkaul, Machaydan)ligi aniqlangan. Kayla g'oridan topilgan mozorda chalkanchasiga yotqizilgan ustiga oxra (qizil) rang sepilgan, oyoqlari bukilgan bo'lib, taqinchoqlar, ayollar yonidan toshmunchoqlar topilgan. Surxondaryoni Zarautsoy qoya suratlari shular jumlasidandir. Bular qizil rang bilan ishlangan, avvalgi xayvonlarning ov qilish manzarasi tasvirlangan, ovchilarning yonlarida iti, ustlarida yopinchiq, qo'llarida o'q-qoy va palaxmon toshlari bo'lgan.

3-asosiy savol: Neolit davrining o'ziga xos xususiyatlari.

3-asosiy savol bayoni:

Neolit yunoncha, neo-yangi, litos-yangi, tosh davri bo'lib, mil. avv. 6-4 ming yilliklarini o'z ichiga oladi. Bu davrda toshni pardoqlashni bilganlar qurollarni turi ko'paygan. Boltalardan ko'p maqsadda foydalanganlar. Bu davrda yerto'lalar, loydan uy qurishgan doimiy o'troq xayot tarzi barpo bo'lgan.

O'troq xayot tarzi chorvachilikning xunarmandchilik soxasi vujudga kelib sopol buyumlar ishlab chiqarildi, bu esa ulkan kashfiyot, to'qimachilik vujudga kelib undan to'r yasashgan. Juft oila vujudga kelgan.

4-asosiy savol: Jaytun madaniyati.

3-asosiy savol bayoni:

Neolit manzilgoxi O'rta Osiyoda Turkistonning Jaytun madaniyati bo'lib mil. avv. 6-5 ming yilliklardagi dastlabki dexqonchilik vujudga kelgan edi. Ashxaboddan

40 km naridagi Chaqmoqlidir. Bu yerdan kulbalar topilgan bo'lib ular somonli loy bilan suvalgan, xonalari supali bo'lgan.

Xorazmdan esa Neolit davriga oid Kaltaminor madaniyatini S.P.Tolstov o'rgangan. Bu yerda ovchilik rivojlangan. Kaltaminor madaniyatiga xos qatlam Amu va Sirdaryo oralig'idan topilgan. Jonboz-4 yodgorligi o'rganilgan. Chaylada yashaganligi ma'lum bo'lgan. Kulbani maydoni 300 m kv bo'lgan. Oqchadaryo xavzasidan Kavut-7 manzilgoxi maydoni 580 m kv bo'lgan.

Tuxumsimon naqshlangan idishlar topilgan. Termachilik rivojlangan chunki jiyya danaklari topilgan. Neolit davriga oid Tumek-Kichidjik qabristoni o'rganilgan. 1972-74 yillarda 27 ta qabr o'rganilgan, boshlari shimolga karatib chalqonchasiga qo'yilgan. Bu Turkmanistondagi Kayla qabristoniga o'xshash bo'lgan. Neolit davriga oid Xisor madaniyati mavjud bo'lgan. Xisor - Pomir tog'laridan topilgan. Tojikistonning g'arbidan topilib 200 dan ortiq yodgorliklar topilgan Tutkavul, Saysayyod, Quyi Bulyon, bo'lib bular mil. avv. 5-3 ming yillarga xosdir.

Tasviriy san'at namunalari Zaratsoy (8-4 ming yil) Sarmisoy, Bironsoy, Ko'ksaroy, Takatosh, Teraklisoy va boshqalar.

NAZORAT TOPSHIRIKLARI:

- Mezolit davrining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflang.
- Qanday mezolit davri manzilgohlarini bilasiz?
- Yovvoyi hayvonlarning qo'lga o'rgatilishi haqida gapiring.

Adabiyotlar:

1. I. Karimov. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q". 1998.
2. O'zbekiston tarixi. Toshkent. 1997.
3. Vatan tarixi. Toshkent. 1997.
4. A.A.Asqarov. O'zbekiston tarixi. Toshkent. 1997.
5. U.Islomov. Pehera Machay. Toshkent. 1975.
6. Kabirov. J.Sarmishsoyning qoyatoshlaridagi rasmlar. Toshkent. 1976.
7. O'zbekiston Respublikasi Entsiklopediyasi. T. 1997.

3-mavzu: O'rta Osiyo eneolit, bronza va ilk temir davrida.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

« O'rta Osiyo eneolit bronza va ilk temir davrida » mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	Tayyorlov bosqichi 1.1 Dars maqsadi: Talabalarda O'rta Osiyoda eneolit, bronza va ilk temir davrlari va o'ziga xos xususiyatlari haqida tushuncha hosil qilish. 1.2. Identiv maqsadlar:	

1	<ul style="list-style-type: none"> • Eneolit va Bronza davrlari chegaralarini biladi. • Metallning insoniyat hayotiga kirib kelishini izohlaydi. • Chorvachilik va dehqonchilikka o'tishning ahamiyatini ko'rsatadi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Eneolit, metall, Mis qurollar, xaydama dehqonchilik, bronza, qurol yasaydigan ustaxonalar, g'ildirakli aravalar, mulkiy tabaqalanish, temir buyumlar, ota urug'i.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eneolit bronza va ilk temir davri xususiyatlarini bilish. • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi- talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eneolit bronza va ilk temir davri o'ziga xos xususiyatlarini ayting. • Qanday eneolit bronza va ilk temir davri manzilgohlarini bilasiz? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha yechimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: Eneolit bronza va ilk temir davrining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqish va tezis tayorlash. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Eneolit davrida metallardan foydalanishga o'tilishi ;
2. Bronza davri va yodgorliklari. Ota urug'i davri
3. Ilk temir davri va urug'chilik jamoasini emirilishi va sinfiy jamiyatning vujudga kelishi.

Tayanch iboralar: Eneolit, metall, Mis kurollar, xaydama dexqonchilik, bronza, qurol yasaydigan ustaxonalar, gildirakli aravalar, mulkiy tabaqalanish, temir buyumlar, ota urug'i.

1-asosiy savol: Eneolit davrida metallardan foydalanishga o'tilishi.

1-asosiy savolning bayoni:

Eneolit-lotincha enios-mis, yunoncha litos-tosh ya'ni mis-tosh deb yuritiladi. Eneolit davri yer yuzida bir vaqtda boshlanmagan xar bir mintaqani tabiiy ekologik imkoniyatiga mos ravishda xar-xil (bir mintaqani tabiiy ekologik imkoniyatiga mos) vaqtda boshlanadi.

Masalan: Afrika va Osiyoning qadimgi dexqonchilik mintaqalarida ibtidoiy jamoalar metall bilan avvalroq, boshqa mintakalarda ancha keyinroq paydo bo'lgan, O'rta Osiyoda metall mil.avv. IV ming yillikdan ma'lum.

Bu vaqtda O'rta Osiyoni shimoliy rayonlarida Neolit davri Kaltaminor madaniyati gullab yashnagan. Kaltaminor madaniyatidagilar birinchi bor mil. avv III ming yillik oxirida metallardan foydalanishga o'tganlar. O'rta Osiyoda IV ming yillikda metallni kimmatli xususiyatlarini kuchli olovda suyuqlikka aylanishini, xar - xil shaklga kirib, sovugandan keyin shu shaklni saqlab qolishini bilib olganlar. Ibtidoiy odamlar metall bilan tanishgunga qadar 5-3 ming yil davomida (paleolit, mezolit, neolit davrlarida) faqat tosh, yog'och, suyaklardan yasalgan qurollardan foydalanganlar. Mis davriga o'tish ishlab chiqaruvchi kuchlarni yanada yuksalganligini ko'rsatadi. Mis qurollar tosh qurollarga nisbatan ancha takomillashgan bo'lsada, mis chidamli va og'ir qurollar yasash uchun yaroqsiz bo'lgan, lekin taqinchoklar, xarbiy qurollar, uy-ro'zg'or buyumlarini yasaganlar.

Eneolit davri makonlari Xitoydan Dunaygacha bo'lgan katta xududdan tarqalgan. Markaziy Osiyo quyidagi yangi madaniy-tarixiy jarayonlar eneolit davri bilan bog'liq:

1. Xujalikning boshqa xamma turlariga qaraganda xaydama dexqonchilikning ustunlik qilishi;
2. Toshidan ishlangan qurollar ko'p bo'lgan xolda mis qurollarning paydo bo'lishi ;
3. Uy-joylarni paxsadan va xom g'ishtdan tiklanganligi ;
4. Kulolchilikda texnika yutug'i bo'lgan xumdonlarni ishlatilishi.
5. O'troqlik xo'jaligining rivojlanishi, ibtidoiy jamoa birlashmalarining uylari va qurilishida xom g'ishtning paydo bo'lishi;
6. Turli xayvonlarni loydan yasalgan va ona urug'i davri (matriarxat)ga xos xaykalchalar ;
7. Rangdor sopol buyumlar, ya'ni turli tasvirlar ishlangan sopol buyumlarning mavjudligi. Ikki daryo oralig'ida (Mesopatamiya) va Old Osiyoda eneolit davrining boshlanishi ilk bor shaxar davlatlarini vujudga kelishi bilan izoxlanadi. Eneolit davrida Markaziy Osiyo axolisining madaniyati bir bosqich ko'tarilgan va notekis rivojlanishi bo'lgan. Shuning uchun Markaziy Osiyoning turli viloyatlarida neolit bilan eneolit bir vaqtda bo'lgan. Janubiy Turkmanistonda mil. avv. IV ming yillikda mis-tosh davri bo'lsa, Markaziy Osiyoning dasht va Sharqiy xududlarida ovchilik, baliqchilik va chorvachilikning ilk shakllari bilan shug'ullanganlar. Neolit va eneolit

davrlari xronologik jixatdan emas, balki madaniy-xo'jalik rivojlanish jixatidan bir-biridan farq qiladi.

Dastlab metall qurollar sof xolda topilgan misdan yasalgan. Keyinchalik mis eritilib turli shakllar berilgan. Markaziy Osiyo va Qozog'istonda ochiq ruda konlari va ular atrofida metall eritish ustaxonalari topilgan. Mis-tosh davrida, ya'ni xo'jalik turlari, dexqonchilik va uy chorvachiligi Turkmanistonning janubi-g'arbida qulay geografik sharoitda rivojlangan. Bu paytda xali quyi Zarafshon va Amudaryo xavzalaridagi qabilalar xali madaniy o'simliklar ustirishga o'tmaganlar. Dasht va tog'lardan topilgan xilma - xil madaniy manbalarni o'rganish natijalari (sopol idishlar, tosh qurollar, hayvonlar qushlar suyaklari) qabilalarni iqtisodiy xayotida qo'shimcha xo'jaliklar ovchilik va baliqchilik asosiy manba bo'lgan. Mis-tosh davriga oid arxeologik yodgorliklar janubiy Turkmanistondan topildi. Shimoldan Qoraqum ko'li, janubiy-g'arbdan Kopetdog' bilan chegaralangan. Bu yerda Jaytun madaniyati keng xududlarga yoyilgan. 1903 yilda Anov madaniyati Amerikalik arxeolog R.Pampelli va nemis arxeologi G.Shmidtler tekshirdilar va ulardan 4 ta madaniy qatlam borligini aniqlaydilar. Sopol buyumlar, sopol yuzasiga solingan naqshlar topildi. Bu davrda soy etaklarida dexqonchilik vujudga kelganligi aniqlandi. Tog' daryolari bo'ylarida sug'orma dexqonchilik arpa, bug'doy, beda, poliz ekinlari ekib soy suvlaridan foydalanganlar. Tekshirishda Anov va Namozgoxtepa uy-joylari xom g'ishtdan qurilganligini aniqlaydilar, kosa tuvaqlar ishlangan qora buyoqdan geometrik chiziqlar va xayvon yoki qush rasmlari bilan bezatilgan. Bular mil. avv. IV ming yillikka oid bo'lgan. Janubiy Turkmanistonda 30 dan ortiq eneolit davri madaniyati topilgan. Ularni asosiy qismi Ashxabadga yaqin joydan va Geoksyur voxasi (quyi Murg'ob va Tejan oralig'i) dan topilgan. Dexqonchilikda arpa va bug'doy ekish rasm bo'lgan va katta xumlarda saqlangan. Bu davrda joylarning pollari va devorlari somon loy bilan suvalgan. Eshiklari yog'ochdan bo'lmasdan xayvon terilaridan foydalanganlar. So'nggi paleolit davrida yog'och eshiklar paydo bo'lgan. Uylar ichida turburchak va dumaloq shakldagi o'choqlar bo'lgan. Binolar turburchak va dumaloq shaklda bo'lgan. Eneolit davri yodgorliklari O'zbekistonda Buxoro viloyati Lavlakon, Beshbuloq mavzellarida va Zomonbobo qabristonida chaqmoqtosh bilan birgalikda yasalgan ignalar va mo'nchoqlar topilgan. Quyi Zarafshon, Kaptar qumi va Kattatuzkon mavzellaridan 4 joydan eneolit davriga oid yodgorliklar topilgan. Yuqori Zarafshonning Panjikent shaxridan 15 km g'arbda topilgan Sarazm qishlog'i tekshirilganda u 10 ta tepalikda joylashganligi, maydoni 90 ga bo'lgan. Bu yerdan 4 davr topilmalari: 2 tasi eneolit va 2 tasi bronza davriga oid ekanligi aniqlandi. Sarazm-1 davri Anov 11 ga o'xshash bo'lgan. Uylari, ko'p qavatli bo'lgan va 48 ta paxsadan qurilgan kapalar topilgan. Xonalar kichik oilalarga muljallangan xonalarda dumaloq o'choqlar bo'lgan.

2-asosiy savol: Bronza davri va yodgorliklari. Ota urug'i davri.

2-asosiy savolning bayoni:

Bronza davri yodgorliklari: Ibtidoiy odamlar misdan ijtimoiy xayotga katta o'zgarishlar kirita olmaganlar, ammo bronzani kashf etilishi ijtimoiy xayotga katta qadam bo'ldi. Chunki bronza misga qaraganda tez eriydi, mo'rt emas, misdan

qattiqroq va pishiqroq bo'lgan. Olimlarni fikricha bronzani vatani kichik Osiyo Mesopatamiya bo'lgan. Markaziy Osiyoda bronza davri mil. avv. III ming yildan IV ming yillikni boshlarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan. O'rta Osiyoda bronza mil. avv. III ming yillik oxiri va II ming yillik boshlaridan ma'lum. Bronza davri metallurglari metalni yer yuziga chiqib yotgan rudadan olgan. Rudalar dastlab ochiq cho'lkonlarda, so'ng aloxida pechlarda eritilgan. Bronzani kashf etilishi madaniy kashfiyot bo'ldi. Natijada mexnat qurollarini turi ko'paydi, xarbiy qurollar jangavorligi ortdi. Lekin bronza xam toshni butunlay siqib chiqarolmadi, mexnat qurollari yasaydigan temirchilik va zargarchilik ustaxonalari vujudga keldi. Natijada mintaqalarni iqtisodiy jixatdan bog'lab turuvchi tabiiy aloqa yo'llari (Ipak yo'li) paydo bo'ldi. Aloqada ot, xo'kiz, eshak, tuyalardan foydalanish boshlandi. Xayvonlar qo'shilgan g'ildirakli aravalar vujudga keldi. Bronza davrining katta yutug'i-dexqonchilikni keng yoyilishi va mil. avv. II ming yillikni 2 yarmida chorvachilikni dexqonchilikdan ajralib chiqishidir (dastlabki yirik mexnat taqsimoti edi). Bronza davri madaniyati dastlab Xorazm, Zarafshon va Qashqadaryo xamda Farg'ona vodiysidan topilgan. Bu davrda 2 xil madaniyat

1) Dexqonchilik. 2) Chorvachilik madaniyati. O'zbekiston xududidagi bronza davrini madaniy yodgorliklari Xorazmda Tozabog'yob madaniyati nomi bilan mashxurdir. Tozabog'yobliklar Sharqiy Yevropadagi Yog'ochband chorvachilik madaniyati va Qozog'iston va Sibirdagi Andronova madaniyatlaridan dexqonchilik keng tarqalganligi bilan farq qilgan. Tozabog'yob madaniyatiga mansub Ko'kcha makoni qabristonidan bronza buyumlar ko'pi topilgan. Uylari yarim yerto'la uylar bo'lgan. Bular to'g'ri va dumaloq bo'lgan ularni o'rtasida chuqurcha o'choqlar bo'lgan. Xorazmda so'nggi bronza davri yodgorligi Amirobod madaniyati mil. avv. IX-VIII asrlarga oid Xorazmda bronza davrida axolisining asosiy tirikchilik manbai dexqonchilik va chorvachilik bo'lgan. Bronza davri yodgorliklari Zomonbobo yodgorligidir. Buni 50 yillarda Ya.G'ulomov o'rgangan. Qabristonlarda erkaklar yonidan o'q-yoy uchlari, pichoqlar, ayollar yonidan surmadon va taqinchoqlar topilgan. Zamonboboliklar dexqonchilik va xonaki chorvachilik bilan shug'ullanib, chaylasimon kulbalarda yashaganlar. Arpa va bug'doydan yorma tayyorlab go'ja, omoch tayyorlaganlari Surxondaryo voxasida Ulonbuloqsoy, Sherobod, Bandixon, Mirshodi makonlari topilgan. Bundan tashqari bu yerdan 1968 yil Termizdan 70 km shimoliy-garbda joylashgan Sopollitepa o'rganilgan. Maydoni 4 ga bo'lib, 3 ta madaniy qatlam bo'lgan. O'choqlar devor ichiga o'rnatilgan paxsa va xom g'ishtdan bo'lgan. 138 ta Bronza davri qabri bo'lgan. Chorvadorlarning manzilgoxi Bronza davri qabristoni Samarqand yaqinidagi Mo'minobod qishlog'idan topilgan. Bu yerdan shoxli xayvonlarni suyaklari topilgan. Qo'shni Qashqadaryoda so'nggi Bronza davriga xos Gujayli qabristoni bo'lgan.

3-asosiy savol: Ilk temir davri va urug'chilik jamoasini yemirilishi va sinfiy jamiyatning vujudga kelishi.

3-asosiy savol bayoni:

Bronza davrida dexqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, ovchilik rivojlanishida erkaklar yetakchilik qilganlar, xotinlar egalik qilishdan maxrum bo'lganlar va ona urug'i o'rnini ota urug'i tizimi egallaydi.

Natijada bu davrda va ilk temir davrida Markaziy Osiyoda mulkiy tabaqalanish vujudga keldi. Mil. avv. XII-VIII asrlarda Markaziy Osiyoning janubida temir buyumlar paydo bo'ldi.

NAZORAT TOPSHIRIKLARI:

1. Eneolit davrining o'ziga xos xususiyatlari nimada?
2. Misning brozadan farqi nimada?
3. Bronza davri kashfiyotlarini sanab bering.
4. Ota urug'iga o'tish nima sababdan yuz berdi?
5. Mulkiy tabaqalanish sabablarini tushuntiring.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston tarixini o'qitish va o'rganishining yagona konstitutsiyasi. Toshkent. 1996. Yil
2. A. A. Askarov. O'zbekiston tarixi. Toshkent 1994 yil
3. A.S.Sa'dullaev va Z.T.Eshov. O'zbekiston tarixi. T. 1997 yil.
4. Sh. Karimov. R. Shamsutdinov. Vatan tarixi. Toshkent 1997.
5. Askarov A.A. Drevnezmladelcheskaya kulturom epoxi bronza Yujnogo Uzbekistana. Tashkent . 1997 g
6. A. A. Askarov. Jurakulov M. J. Eneolit va bronza davrida O'rta Osiyo. Samarqand. 1987 yil
7. Boynazarov F. O'rta Osiyoning oltin davri. Toshkent 1991 yil
8. Srednyaya Aziya v Epoxu kamnya i bronzo'. M. 1966.
9. O'zbekiston Entsiklopediyasi Toshkent 1997 yil

O'rta Osiyo hududida ilk davlatlarning tashkil topishi

Asosiy savollar:

1. Zardusht tarixiy shaxs sifatida.
2. "Avesto"ning yozilishi va tarqalishi.
3. "Avesto"ning o'rganilishi va tarixi.
4. "Avesto"dagi geografik, ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlar.

Tayanch iboralar: Zardusht, Avesto, Axura-Mazda, Vanxvi Datvyo, Videvt, Yasht, Yasna, Visparad.

1-asosiy savol: Zardusht tarixiy shaxs sifatida.

1-asosiy savol bayoni:

*"Avesto"dek o'lmas asar yaratgan tabarruk
tuproq - Xorazm zamini butun dunyoga
ma'lum va mashxurdir.*

I. Karimov

O'rta Osiyo, Eron, Hindiston, Ozarboyjon xalqlarini xayoti turmush tarzi, urf-odatlar, diniy e'tikod va aqidalari xakidagi eng qadimgi manba "AVESTO" bo'lib,

uning yaratilgan Vatani Xorazm xisoblanadi. BMT YuNESKO tashkilotining 1999 yil noyabrda Parijda o'tkazilgan 30 sessiyasida muqaddas "AVESTO"ning 2700 yilligini nishonlash tugrisida qaror qabul qilindi. 2001 yilda O'zbekistonda xususan Xorazmda o'tkazilishi belgilandi.

Demak, "AVESTO" bundan 2700 yil oldin yaratilgan yozma manba xisoblanadi. Ammo "AVESTO" Otashparastlik paygambari Zardushtni g'oyalari asosida yaratilgan. Beruniy bergan ma'lumotlarga qaraganda Zardusht mil. avv. 589 yilda Eron Ozarbayjoni deb ataladigan qadimgi Midiya davlati xududida yashagan Koxin Safid ibn Tumon (Paurushasp) va uning xotini Duchdoadan dunyoga kelgan. Zardushtning yoshligi chorvadorlar orasida o'tgan. Shuning uchun uni keksa tuya egasi, sariq tuya mingan odam deganlar. Zardusht Eron shoxi vaziri Gistasining vaziri Farishishtrani qizi Xavoviga uylangan va 3 o'gli (Istavatra, Urvatatnara, Xvarechitra) xamda 3 ta qizi (Freni, Triti, Tourichisti) bo'lgan. Zardusht Xorasmi, Margiyona va So'g'diy yerlarida yashagan. U odamlar orasida mexr-oqibat urug'ini sochishga va yakka Xudo-Axura-Mazdaga sig'inishga chaqirgan.

2-asosiy savol: "Avesto"ning yozilishi va tarqalishi.

2-asosiy savol bayoni:

S.Tolstov "AVESTO" Zardusht tomonidan Xorazmda yozilgan deb yozadi. Zardusht 77 yil yashagan va mil. avv. 512 yilda Balx (Mozori sharif) dagi ibodatxonada sajda qilayotgan vaqtda xanjar sanchib o'ldiriladi. "AVESTO"da 12 ming yillik tarix (mil. avv IX asrdan milodiy III asrgacha bo'lgan katta tarixiy davrni o'z ichiga olgan).

"AVESTO"da Ar'yanam Vayjax ya'ni Xorazm yerlari to'g'risida so'z yuritiladi. Trek-pokonlar istilosidan keyin Zardushtni Zoroastr (asron-yulduz), izdoshlarini esa Zorastriylar deganlar.

"AVESTO" taxlil etilganda mil. avv. II-I yilliklar chegarasida ya'ni bronza davrida mulmalada bo'lgan degan xulosalar bor. Lekin bizgacha yetib kelgan qismlari mil. avv. VIII-VII asrlardan Fors belgidan iborat bo'lgan paxlaviy yozuvida bitilgan (aslida o'ziga xos yaratilgan, so'g'd tiliga yaqin bo'lgan Avestocha tilida yozilgan – **M.Isxoqov**). Fors manbalarida "AVESTO" so'zi Apastak yoki Assos shaklida yozilgan. Aslida "AVESTO"ning ma'nosi madx etmoq, o'qimoq iboralariga yaqin bo'lib qat'iy o'rnatilgan ma'nosini beradi. Kitobning qadimgi kismi Sade ya'ni sof. Keyingi davrda tiklangani esa zand ya'ni tushuntirish yoki izox deb ataladi. Sosoniylar davrida 21 ta (32 ta) kitob (nask)dan iborat bo'lgan. Lekin bizgacha 1/4 qismigina yetib kelgan. Beruniy ma'lumoticha podshox xazinasida "AVESTO"ning 12000 qora mol terisiga tillo bilan bitilgan nusxasi bor deb yozgan va Iskandar bularni vayron qilgan deb ko'rsatgan. Sharqshunos olim E.E.Bertelski ma'lumoticha "AVESTO"ni ilk nusxasi 8 min. 300 so'zdan iborat bo'lgan. Lekin mil. avv. Sherdi Sosoniylar buyrug'i bilan zand "AVESTO"ni 348 bobda 345 700 so'zni tiklashga erishilgan. Oddiy odamlar uchun Xorda-"AVESTO" (Kichik "AVESTO") xam bo'lgan. Zardusht ibn Safid Tuman tomonidan yozilgan "AVESTO" Doru I ni buyrug'i bilan 4 nusxada ko'chirildi va Eron poytaxti Persenol (4 staxr) da saqlandi. Bizgacha faqat "AVESTO"ni Yasna, Vispered, Vedevdat va Yasht qismlari yetib kelgan.

Zardusht Xorazmda vaqtida g'oyaviy jixatdan kuchli bo'lgan gimnlar, qo'shiqlar, madxiyalar qismini yozgan.

3-asosiy savol: "Avesto"ning o'rganilishi va tarixi.

3-asosiy savol bayoni:

Grek-makedon istilosidan keyin Eron va O'rta Osiyodagi otashparastlik dini vakillarini ko'pchiligi Hindistonga qochib ketadi va bugungi kunda Gujarat shtatida 2.000.000 dan ortiq forslar Zardushtiylik g'oyalariga sadoqatli bo'lib qolmoqdalar. VII-VIII asrlarda Arablarning Eron va Turonga xujumi natijasida **Islom** dinining tarkalishi natijasida otashparastlik ta'qib qilinib, Islom aqidalariga e'tiqod qilindi. Lekin oradan 1 ming 300 yildan ko'proq vaqt o'tsada Eron va O'rta Osiyoda xususan Xorazmda otashparastlikni ko'pgina aqidalari saqlanib kelmokda. "AVESTO" chet mamlakatlar kitoblarida xam ko'p uchraydi.

Nemis olimi Rittern uzini 12 jildli 1829-53 yillarda yozgan "Falsafa tarixi", Myullerning 40 jildli "Sharqning muqaddas kitoblari" (1879-1904), Avstriyalik Zaxau 1873 yil Xorazm tarixi va xronologiyasiga doir 2 jildli kitobini yozib, unda "AVESTO" xaqida fikr yuritadi. Unda Xorazmni Kayrizao deb tilga oladi va Xorazmni mo'g'illar bosqiniga qadar bo'lgan qadimgi tarixini yozadi xamda Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarini 1-bo'lib 1872 yilda Leydin shaxrida tarjima qiladi va arabshunos olim sifatida taniladi. Nemis olimi V.Markvart Zardushtiylikda Xorazmga katta e'tibor berilganligini va Ar'yanem Vayjax deb tilga olinganligini Xorazm degan fikrni 1901 yilda ilgari suradi. Prof. Mirsodik Isxoqov zardushtiylikni mukaddas olovi dastlab Xorazmni Xozarasp qal'asida yokilgan degan.

4-asosiy savol: "Avesto"dagi geografik, ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlar.

4-asosiy savol bayoni:

Zardusht o'zi yashagan va ko'rgan xududlardagi tog'lar, daryolar, ko'llar xaqida odamlarni turmush tarzi, xo'jalik ishlari, diniy aqidalar xaqida ma'lumotlar bergan, xususan Videvt kitobida

1) Odamlarni yashashi uchun eng yaxshi mamlakatni Vanxvi Datvyo dunyosi kirgogidagi Ar'yanem Vayjaxga asos soldim.

2) Axura - Mazda va eng yaxshi o'lka So'g'ddagi Tava makoniga asos soldim.

3) Eng yaxshi mamalkata va o'lka Mauruga (Margiyona) asos soldim.

4) Baland tog'li go'zal Baxdiga asos soldim deb ko'rsatilgan.

Demak, ko'rinib turibdiki Axura Mazda yaratgan birinchi mamlakat Aryanem Vayjax ekan.

"Yasht" kitobida Hind yerlari va Raxna (Amudaryo)ning boshlanshi joyidagi mamlakatlar xaqida xikoya qiladi va uning 19 bob 7 qasidasida dunyoda 2244 ta tog' borligini xikoya qiladi.

"Yasna" kitobida Axura Mazdaga bag'ishlangan 12 ta duo mavjud bo'lgan. Keyinchalik 72 taga yetgan. Duolarning xammasi "Axura Mazdaga shon-sharaflar"

degan so'zlar bilan boshlangan. "Avesto"ning "Visparad" kitobi 24 bobdan iborat bo'lib hozirgacha 22 bobi to'la saqlanib qolgan.

Avesto kitobi to'g'risida nimalarni bilasiz?

Avesto - Turon zamin xududlarida shakllangan eng qadimgi din - Zardushtiylik dinining muqaddas kitobidir. Avestoda aks etgan asosiy qonun-qoidalar, diniy e'tiqodlarning yetakchi tushunchalari tarixiy shaxs - Zardusht nomi bilan bog'lik.

U bundan 2700 yillar ilgari yashagan. Zardusht yashagan davr ibtidoiy munosabatlar urnini sinfiy jamiyat qadimiy davlatchilik asoslari shakllanayotgan davr edi. Zardusht esa o'sha davrda ulkaning turli qabilalarini birlashtirish g'oyasini, ya'ni ilk buyuk davlatchilik g'oyasini ilgari surdi. U yakka xudolilikni targ'ib qilib chiqdi.

Zardusht eroncha so'z bo'lib, ushtra - tuya, zarat - sariq, ya'ni kekxa tuyachi, tuyachilar avlodidan degan ma'noni bildiradi. Zardusht o'ta iste'dodli shoir, ilohiyot bilimdoni va faylasuf olim edi. Uning g'oyasi yagona xudoga ishonib, jamiyatni yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarish deb xisobladi. Zardushtning 6 ta farzandi bo'lgan. Zardusht davrida yig'ilgan diniy marosimlar, duo-takbirlar, sura-yu oyatlar xaqida xaqida yig'ilgan xujjatlar tartibga solib uning o'limidan so'ng unga muqaddas kitob - Avesto kitobi nomi beriladi. Avestoning ma'nosi o'rnatilgan, qat'iy qilib belgilangan qonun-qoidalar demakdir.

1-kitob Videvat (devlarga karshi konun) deyiladi. Bunda Turon o'lkasi va Eronning o'ziga xos tarixiy geografiyasi bayon etilgan.

Zardusht ta'limotida olov, yer, tuproq, suv va xavo muqaddas xisoblanadi. ularni iflos qilish gunox xisoblanadi.

Zardushtiylik iymon 3 tayanchga asoslanadi:

- 1) Fikrlar sofliigi
- 2) Suzning sobitligi
- 3) Amaldorlarning insoniyliigi.

Avestoda odam o'lgach uning joni 3 kun tanasida turadi, 4 kunida go'zal qiz qiyofasidagi farishta boshchiligida narigi dunyoga chin vot (qil ko'prik)dan o'tib jannatga kiradi. Gunoxkorlar esa chin votdan o'ta olmay jaxannamga g'arq bo'ladilar. Yaxshilar esa yashashni davom ettiradilar, odamlar dunyosiga xar 3000 yilda qaytib turadilar deb yozilgan.

2-kitob "Yosin" (Zardushtning xat va nomalarini mazmunini tashkil qiladi) bu kitob 72 bashoratdan iborat, shulardan 19 bashorati Xudodan shukrona qilish, poklanish, tanani shayton va iblislardan saqlash, iymonni saqlab qolish va x. k.

3-kitob Visparad (olamni va xamma narsalarni bilishda pandu nasixatlar) bu kitob 25 qismdan iborat.

Xulosa: Zardushtiylik mil. avv. VII asrdan to milodimizning VIII asrigacha kariyb ming yil Markaziy Osiyo, Eron, Ozarbayjonda diniy e'tiqod sifatida yashadi. Avesto mil. avv. IX-VIII asrlarda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy xayot xaqida ma'lumot beradi.

NAZORAT TOPSHIRIKLARI:

1. Zardushtiylik dinining qaysi jihatlari muhim deb o'ylaysiz?
2. Zardushtiylik dini qanday paydo bo'lgan?

3. "Avesto"ning o'rganilish tarixini tavsiflang.
4. "Avesto"dagi geografik joy nomlarini tavsiflang.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov.Xivaning 2500 yillik yubileyidagi ma'ruzasi: "Avesto"ning vatani Xorazm. 1997 yil
2. M. Maxmudov. Xorazm-"Avesto"ning vatani 2000 yil
3. O'zbekiston entsiklopediyasi. Tosh. 1997 yil
4. O'zbekiston tarixi. Tosh. 1997 yil
5. Vatan tarixi. Tosh. 1997 yil
6. O'zbekiston tarixi (jurnal) 1999 yil 11-son
7. A. Askarov. O'zbekiston tarixi. 1994 yil
8. M. Matniyazov. "Avesto"ning vatani Xorazm. 2000. Yil
9. Irisov A. "Avesto" kitobi. San'at nuri. 1991 y 3 son.

4-mavzu: Eron Axamoniylarning Markaziy Osiyoga xujumi. To'maris, Frada, Shiroq qaxramonligi. Fanni o'qitish texnologiyasi: Ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda Eron Axaoniylarining O'rta Osiyoga yurishlari va Axamoniylar hukronligi davrining o'ziga xos xususiyatlari haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Axamoniylar davlatining tashkil topishi va uning ijtimoiy-iktisodiy tizimi haqida tushuncha beradi. • Axamonyilar xukmronligi davrida Markaziy Osiyo xalqlari xo'jaligi, madaniyati tarixini ta'riflaydi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Kir II, Doro I, To'maris, Shiroq, Frada, Sharqiy satrapliklar, tanga-pullarning tarqalishi, Avesto.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash 	O'qituvchi-talaba

3	• Umumiy xulosalar chiqarish	30 min.
4	<u>Mustahkamlash va baholash:</u> Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: <ul style="list-style-type: none"> • Axamoniylarning O'rta Osiyoga hujumlari qaon boshlandi? • Qaysi joylarda axamoniylarga qarshi kurash jadal olib borildi? • Axamoniylar davri boshqaruv tizimi va ijtimoiy hayotini tavsiflang 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<u>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</u> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: Yozusiz xaritada Axamoniylarning bosqinilik yo'llarini belgilang.	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Axamoniylar davlatining tashkil topishi va uning ijtimoiy-iqtisodiy tizimi.
2. Kir II ning xarbiy yurishlari. Tumaris qaxramonligi.
3. Doro I ning xarbiy yurishlari. Frada va Shiroq qaxramonligi.
4. Axamoniylar davrida davlat boshqaruv tizimi va miloddan avvalgi VI-IV asrlarda Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati.

Tayanch iboralar: Kir II, Doro I, To'maris, Shiroq, Frada, Sharqiy satrapliklar, tanga-pullarning tarqalishi, Avesto.

1-asosiy savol: Axamoniylar davlatining tashkil topishi va uning ijtimoiy-iqtisodiy tizimi.

1-asosiy savolning bayoni:

Miloddan avvalgi VI asrda Eronda axamoniylar davlati vujudga kelgan. Bu davlat 2 asr (200 yil) yashagan. Uning xududlari Misrdan to Shimoliy g'arbiy Xindistonga qadar cho'zilgan. Axamoniylar davlatining poytaxti Persepol shaxri bo'lgan.

Forslarga qadar bu o'lkada Elamitlar yashagan. Forslar dastlab janubiy Eronda yashaganlar. So'ngra butun Eronni egallaganlar. Forsiylar "Avesto" da Azodlar deb tilga olingan.

Fors podsholarining eng qadimgi sulolasi podsho Axamon (Axmon) davrida boshlangan. Axamon miloddan avvalgi VII asrning boshlarida fors qabilalariga boshchilik qilgan va Axamoniylar sulolasiga asos solgan. Axamonning o'g'li Chishpish mil.avv. VII asrda fors qabilalari Ittifoqini tuzadi va shu tariqa Eronda Axamoniylar sulolasi (mil.avv. 558-329 yy) xukmronlik qiladi.

2-asosiy savol: Kir II ning xarbiy yurishlari. To'maris qaxramonligi.

2-asosiy savolning bayoni:

Axamoniylar davlatining shuxrati Kir II davrida kuchaygan. U Midiya, Elam, Vaviloniya, Lidiya podsholiklarini bo'ysundirib, dunyoda birinchi saltanatga asos soladi va o'zining bosqinchilik nigoxini Markaziyo Osiyo xududiga qaratadi.

Gerodotning yozishicha, "Kir II Bobilni, Baqtriyaliklarni va Misrni bosib olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va sarkardalariga buyurgan", deydi.

Demak, Kir II ning bu rejasi tasodifiy emas edi. U oldindan Markaziyo Osiyo xalqlarining kuch va xarbiy tayyorgarligidan xabardor bo'lgan. Kir II mil.avv. 539 yilda Bobilni o'ziga bo'ysundiradi va Misrga borishga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Ammo, Axamoniylar davlatining shimoli-g'arbida, ya'ni Markaziyo Osiyoda massaget qabilalar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar, axamoniylar davlatiga xujumlari Kirni Misrga yurishni keyinga koldirishiga sabab bo'ldi. Bu paytda massagetlar malikasi To'maris (tumorli qiz) bo'ladi. Kir esa Araks (Amudaryo) daryosiga ko'priq qurdirib, o'z elchilari orqali To'marisga sovg'a-salomlar va unga turmushga chiqishini so'ratadi. To'maris esa uning niyatini payqab, urush qilmaslik, tinch yashash to'g'risida fikr bildiradi. Bu fikrga qo'nmasdan Kir mil.avv. 530 yilda massagetlar ustiga 200000 kishilik qo'shin bilan bostirib kiradi. Jangda Kir II makkorlik bilan To'marisning o'g'li Sparganisni o'ldiradi. Bu xabarni eshitgan To'maris o'g'lining qasosini olish maqsadida Kir bilan qayta jangga kirishadi va g'alabaga erishadi. Kirning esa kallasini gavdasidan judo qilib qon to'lgazilgan meshga tashlaydi.

Mil.avv. 530 yilning avgustida Axamoniylar taxtiga Kirning o'g'li Kambiz o'tiradi. U qattiqqo'l shaxs bo'ladi. U Misrga yurish qilishdan oldin o'z ukasi Bardiyani o'ldiradi. Bundan xabar topgan koxini Guamata o'zini mil.avv. 522 yilda Bardiya deb e'lon qiladi. Buni eshitgan Kambiz Erondan qaytadi va yo'lda vafot etadi.

3-asosiy savol: Doro I ning xarbiy yurishlari. Frada va Shiroq qaxramonligi.

3-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. 522 yilning sentyabrida 7 oylik xukmronlikdan so'ng Guamata xam fitnachilar tomonidan o'ldiriladi. Uning o'rniga axamoniylardan bo'lgan Doro I (mil.avv. 522-486) podsholik qiladi. Doro I ga qarshi dastlab Marg'iyonaliklar ko'zg'olon ko'taradi. Ko'zg'olonga Frada boshchilik qiladi. Doro I esa Baqtriya satrapi Dadarshishni qo'zg'olonchilarga qarshi jo'natadi. Qo'zg'olonda 55000 marg'iyonalik qatl etiladi va 6000 kishi asir olinadi. Frada esa asir olinib, o'ldiriladi.

Doro I mil.avv. 519-518 yillarda saklar ustiga yurish qiladi. Saklarning ko'pchiligi o'ldiriladi, ularning yo'lboshchisi Skunxa xam asir olinadi. Poliennning ma'lumotiga ko'ra, saklarnin axamoniylarga qarshi qaxramonona kurashida oddiy cho'pon yigiti Shiroqning jasorati katta bo'lgan. Natijada mil.avv. VI-IV asrlarda Markaziyo Osiyoda axamoniylar xukmronligi o'rnatildi.

4-asosiy savol: Axamoniylar davrida davlat boshqaruv tizimi va miloddan avvalgi VI-IV asrlarda Markaziyo Osiyo xalqlari madaniyati.

4-asosiy savol bayoni:

Bosib olingan viloyatlar - Xorazm, Parfiya, Baqtriya, Marg'iyona, So'g'diyona va sak qabilalari yashagan xududlar aloxida satrapliklarga (viloyatlarga) bo'lindi. Gerodotning ma'lumotiga ko'ra, Markaziy Osiyo viloyatlari 4 ta satraplikga (xokimlikka) bo'lingan. Jumladan:

1) Kaspiy bo'ylarida yashovchi ko'chmanchi qabilalar XI satrapiya bo'lgan va forslarga 200 talant (Bobil kumush pul birligi bo'lib, 1 talant 30 kg kumushga teng) miqdorida soliq to'lagan.

2) Baqtriya XII satrapiya bo'lib, 360 talant soliq to'lagan.

3) Saklar XV satrapiya bo'lib, 250 talant soliq to'lagan.

4) Xorazm, So'g'd va Parfiya XVI satrapiya bo'lib, 300 talant miqdorida soliq to'lab to'rgan.

Axamoniylar xukmronligi davrida Markaziy Osiyo xalqlari sug'orma dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan. Xunarmandchilik soxalari xam rivojlangan.

1877 yilda Kubodiyon bekligi (Toj)dagi kanallar qazilayotganda tilla va kumushdan iborat katta xazina topiladi. Bu xazina "Amudaryo xazinasi" nomini oldi. Buni maxalliy axoli Buxorolik savdogarlarga sotib yuboradi. Savdogarlar esa Xindistonga olib boradi va u yerda ingliz olimlari qo'lga tushib, Londonga olib ketiladi (hozir Britaniya muzeyida saqlanmoqda). Kubodiyon xazinasi maxalliy ustalar ijodi bo'lib, mil.avv. V-IV asrlarga oiddir. Arxeologlar Zarafshon va Qashqadaryo vodiylarida mil.avv. VI-IV asrlarga oid 50 dan ziyod (Uzunqir, Erqo'rg'on, Daratepa, Qiziltepa, Sangirtepa, Lolazor, Xuja-Buston, Afrosiyob, Korovul'tepa, Ko'rg'oncha) ko'xna shaxarlarni o'rganganlar. Markaziy Osiyo Axamoniylarga tobe bo'lgan vaqtda Suzadagi podsho saroyini qurishda oltin Baqtriyadan, qimmatbaxo toshlar So'g'diyonadan, feruza Xorazmdan olib ketilgan.

Bu davrda Markaziy Osiyo xalqlari davlat ishlarida oromiy yozuvdan foydalangan. Markaziy Osiyo xalqlari doimo erk va mustaqillik uchun olib borgan kurashlari natijasida mil.avv. IV asrga kelib mustaqillikka erishdilar. Birinchi bo'lib Xorazm vodiysi o'z mustaqiligiga ega bo'lgan. Baqtriya esa Iskandar Zulqarnayn istilosiga qadar axamoniylar xukmronligi ostida bo'lgan.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Axamoniylarning O'rta Osiyoga hujumlari qaon boshlandi?
2. Qaysi joylarda axamoniylarga qarshi kurash jadal olib borildi?
3. Axamoniylar davri boshqaruv tizimi va ijtimoiy hayotini tavsiflang

ADABIYOTLAR:

1. B.Ya.Staviskiy "Temir darvozadan janubroqda". 1977
2. "O'zbekiston tarixi" 1997 yil
3. "Vatan tarixi" 1-kitob 1997 yil
4. Isomiddinov M. "Sopolga bitilgan tarix" 1993 yil
5. Mirkarim Osim. "Jayxun ustida bulutlar" 1975 yil

5-mavzu: Makedoniyalik Iskandarning Markaziy Osiyoga yurishlari va uning oqibatlari.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Makedoniyalik Iskandarning Markaziy Osiyoga yurishlari va uning oqibatlari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda yunon-makedonlarning O'rta Osiyoga kirib kelishi haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Iskandarning istilochilik yurishlari haqida batafsil yoritib beradi. • Iskandar imperiyasining inqirozi sabablarini tushuntiradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Iskandar, Spitamen qo'zg'oloni, Oksiart,</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Iskandar yurishi yo'nalishlarini tavsiflang. • Spitamen qo'zg'oloni haqida gapirib bering. • Yunon-makedonlar bosqini oqibatlari nimalarda namoyon bo'ldi? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: Iskandar aos solgan shaharlar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Iskandarning Axamoniylar davlatiga qarshi yurishi va bosib olishi.
2. Iskandarning Markaziy Osiyoga istilochilik yurishlari. Spitamen qo'zg'oloni.
3. Markaziy Osiyoda grek-makedon bosqinchiligining oqibatlari va Iskandar imperiyasining xalokati.

Tayanch iboralar: Iskandar, Spitamen qo'zg'oloni, Oksiart.

1-asosiy savol: Iskandarning Axamoniylar davlatiga qarshi yurishi va bosib olishi.

1-asosiy savol bayoni:

Qadimgi dunyo tarixida mil.avv. IV asrda bir qancha siyosiy o'zgarishlar yuz berdi. Mil.avv. 360 yilda Filipp II Makedoniya taxtiga o'tiradi. U butun Makedoniyani birlashtirib, mil.avv. 349 yildan boshlab yunon shaxarlarini o'z davlatiga qo'shib ola boshlaydi.

Filipp II xarbiy isloxot o'tkazib, tartibli va yaxshi qurollangan qo'shin tuzdi va Makedoniya Bolqon yarim orolidagi kuchli davlatga aylandi.

Filipp II mil.avv. 337 (336) yilda Korinf shaxrida umumyunon anjumani o'tkazib, o'zini Yunoniston podshosi deb e'lon qildi. Bu davrga kelib Makedoniya bilan Axamoniylar o'rtasida ziddiyatlar kuchayib borayotgan edi. Shu bois mil.avv. 336 yilda Axamoniylar davlatiga qarshi kurash boshlandi. Chunki mil.avv. VI-V asrlarda Kichik Osiyo masalasida nizo kelib chiqdi. Xar ikkala davlat xam bu xududda o'z ta'sirini kengaytirish, iqtisodiy va siyosiy jixatdan yuqori mavqeni egallashga xarakat qila boshladilar. Xususan, Filipp II mil.avv. 338 yilda Xeroniyadagi jangda yunon askarlarini mag'lubiyatga uchratib, Eronni bosil olish kuyiga tushdi. Lekin, Filipp II o'z niyatiga erisha olmay mil.avv. 336 yilda Saroy bazmida fitna orqali o'ldiriladi. Uning o'rniga o'g'li Iskandar (mil.avv. 356-323) 20 (19) yoshida taxtga o'tiradi.

Filipp II o'g'li Iskandarning tarbiyasiga katta e'tibor bergan va 13 yoshidan buyuk olim Arastu tarbiyasiga bergan edi. Iskandar yoshligidan falsafa, etika, yunon adabiyoti, san'ati, tibbiyot fanlari, geografiya fanlaridan saboq oladi. Filipp II mil.avv. 340 yillardan boshlab Iskandarni davlat ishlariga aralashtira boshlaydi. Iskandar mil.avv. 336 yilda otasining o'rniga taxtga o'tiradi va o'z mavqeini mustaxkamlab oladi. Keyin Kichik Osiyodan Parmenion boshliq qo'shinlarini chaqirtirdi. Xarbiy kengash tuzib, quruqlikda va suvda xarakat qiladigan qo'shin tuzib, ular oldiga aniq vazifalar qo'ydi. Qo'shinga raxbar qilib Iskandarga yaqin va ishonchli kishilardan tayinlandi. Iskandar 2 yil davomida forslar bilan bo'ladigan jangga tayyorlandi.

Mil.avv. 334 yil baxorida Iskandar "urush olovini Osiyoga, Osiyo baxtini o'zimizga qaratamiz" shiori ostida forslarga qarshi yurish boshladi. Yunonlar va forslar o'rtasidagi dastlabki to'qnashuv mil.avv. 334 yilning mayida Granik daryosi yonida bo'ldi. Jangda forslar mag'lubiyatga uchrab Milet tomonga qochib ketdilar. Bu g'alabadan so'ng Iskandar Kichik Osiyo portlariga chiqish imkoniyatiga ega bo'ldi va jaxon saltanatini tashkil qilishga bel bog'ladi. Natijada, mil.avv. 333 yilda Kichik Osiyoda Iskandar xukmronligi o'rnatildi.

Mil.avv. 333 yilning noyabrida jang xarakatlari Issa (Suriya yakinida) shaxri yonida bo'ldi. Nixoyatda daxshatli bo'lgan bu jangda xam forslar mag'lubiyatga uchradilar. Issa jangidan keyin forslar chekina boshladi va mil.avv. 331 yilning baxorigacha Iskandar qo'shinlari shiddatli janglar olib borib Suriya, Falastin, Finikiya, Misr kabi davlatlarni bosib olib, Axamoniylar davlatining markaziy qismiga xarakatlar boshladilar.

Mil.avv. 331 yilning oktyabrida Gavgamela (shimoli-sharqiy Mesopotamiya) yonida navbatdagi jang bo'lib, forslar 30000 jangchisidan ajralgan va ularning boshlig'i Doro III esa Midiyaga qochadi. Bu payt axamoniylar sulolasining so'nggi vakili Doro III shimoli-sharqiy chegara bo'ylab Baqtriyaga o'tib ketadi.

Arrianning ma'lumotiga qaraganda, Doro III ga Baqtriyada fitna uyushtirilib u asirga olinadi. Baqtriya satrapi Bess esa o'zini axamoniylarning Osiyodagi podshosi deb e'lon qiladi va Artakserks (ulug' podsho) degan nom oladi.

Mil.avv. 330-329 yillarda Iskandar Afg'onistonning janubini egallab, Xindikush tog'lari orqali shimolga xarakat qiladi. Bu payt unga Bess qarshi chiqadi. Bess qo'shinlari mag'lubiyatga uchraydi. Natijada Iskandar Baqtriya poytaxti Baqtro (Balx) shaxriga kirib boradi. Bess esa yaqin kishilari bilan So'g'diyonaga qochadi. U yerda Spitamen raxbarligidagi qo'zg'olonchilar uni asir qilib Iskandarga topshiradilar.

2-asosiy savol: Iskandarning Markaziy Osiyoga istilochilik yurishlari. Spitamen qo'zg'oloni.

2-asosiy savolning bayoni:

Iskandar mil.avv. 329 yilning baxorida Oks (Amudaryo)dan xashak to'ldirilgan qoplardan qayiqalar yasab 6 kunda suzib o'tadilar. Iskandar qo'shinlari Termiz yaqinidan Navtaka viloyatiga va shu erda So'g'diyona poytaxti Maroqanda (Samarqand) shaxriga yo'l oladilar. Bu erda qattiq qarshilikka uchramagan Iskandar qo'shinlari shimoli-sharqqa xarakatlanib, eng og'ir jang Usturshonaning (Samarqand va Jizzax oralig'i) tog'li xududlarida bo'ladi. Bu jangda Iskandar qo'shinlari ko'p talafot ko'radi, o'zi esa og'ir yarador bo'ladi. Keyin Iskandan Yaksart (Sirdaryo) tomon xarakatlanadi. Qo'zg'olonning markazi bo'lgan Kiropol shaxrini yunonlar qamal qiladilar. Shuningdek, So'g'diyona markazida xam qo'zg'olon ko'tarilib, mil.avv. 329 yilning kuzida bunga maxalliy sarkardalardan bo'lgan Spitamen raxbarlik qilgan.

Spitamen Maroqandda Iskandar qoldirgan qo'shinni qirib tashlab, shaxarni egallaydi. Iskandar Yaksart bo'yida 17 (20) kun ichida Aleksandriya Esxata ("Chekkadagi Iskandariya" - hozirgi Bekobod va Xo'jand oralig'ida) shaxrini qurdiradi. Bu shaxar Iskandarning Markaziy Osiyodagi so'nggi tayanch nuqtasi edi. Bu payt Spitamen Politimet (Zarafshon) orqali to'satdan xujum qilib, Maroqandani qamal qildi. Unga Iskandarning o'zi xujum qildi. Spitamen esa bu payt xiyla ishlatib, cho'lga chekindi.

Politimet jangi xaqida Arrian shunday yozadi: "Karangipparx (otlik qo'shin boshlig'i) Andromaxga xabar qilmasdan otliqlarni berkitish uchun daryodan o'tadi. Spitamen askarlari Iskandar askarlarini o'rab olib, barchasini qirib tashlaydi".

Kurtsiy Ruf esa "bu jangda 2000 piyoda va 300 ta chavandoz xalok bo'ladi. Bu mag'lubiyatni Iskandar sir tutishga xarakat qiladi. Mag'lubiyatdan alamga kelgan Iskandan Maroqanda va Buxoro oraliq'idagi 120000 tinch axolini qirib tashlaydi" deb yozadi. Iskandar Maroqandada katta qo'shinni qoldirib, o'zi Baqtriya (Navtaka) qaytadi. Bu erda Xorazm xukmdori Farasman bilan muzokara olib boradi. Mil.avv. 328 yilda Iskandar na Spitamen kurash olib bordi. Bu esa Spitamen xabarligidagi kurashning II bosqichi boshlangan davr edi. Iskandar bu payt 30000 kishilik qo'shinni 5 guruxga bo'lib, eng ishonchli sarkardalarga (Gefestion, Ptolemey Lag, Perdikka, Ken, Artabaz) topshiradi. Mil.avv. 328 yilning oxirlarida bo'lgan jangda Spitamen o'ldiriladi. Kurtsiy Rufning ma'lumot berishicha, xar doim xavf-xatarda bo'lgan xotini erining kallasini Iskandarga jo'natadi va o'z xavfsizligini ta'minlaydi.

Spitamening o'limi Iskandarning bosqinchilik xarakatlarini to'xtatmadi, faqat ikkinchi bosqichini yakunladi, xolos.

Rus tarixchisi Grigorev Spitamenning vatanparvarligiga xurmat bilan qarab, "Doro Iskandardan o'z podsholigi ximoya qila olmadi, Bess razil, nomard bo'lib chiqdi, ammo Turonda Spitamenga o'xshagan dovyuraklar topildi", deb yozadi.

Mil.avv. 328-327 yillarda bosqinchilarga qarshi qo'zg'olonning III bosqichi boshlanadi. Iskandar maxalliy axoli bilan yaqinlashish maqsadida Oksiartning qizi Roksanaga uylanadi va mil.avv. 327 yilda So'g'diyona butunlay bosib olinadi xamda ko'zg'olon bostiriladi. Natijada Iskandarga karshi 3 yil davomida olib borilgan kurash tugaydi.

3-asosiy savol: Markaziy Osiyoda grek-makedon bosqinchiligining oqibatlari va Iskandar imperiyasining xalokati.

3-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. 327 yilda Iskandar So'g'dda Artabazni qoldirib Xindistonga xujum qiladi va Panjob viloyatini bosib oladi. Shu payt Iskandar qo'shinlari ichida ziddiyat kelib chiqqanligi sababli u g'arbga - Bobilga qaytadi. Mil.avv. 324 yilda Iskandar yangi yurishlarni rejalashtirgan edi, ammo mil.avv. 323 yilda Bobilda vafot etadi.

Iskandar Markaziy Osiyoda Aleksandriya Esxata, Aleksandriya Ariya (Xirot), Oyxonim, Baqtriya Aleksandriyasi, Marg'iyona Aleksandriyasi, Oks buyidagi Aleksandriya kabi shaxarlarni qurdiradi. Iskandar vafot etishi bilan u tuzgan davlat Misr, Makedoniya va Salavkiylar davlatiga bo'linib ketadi. Iskandar yurishi davrida Xorazm, Choch, Farg'ona va saklar o'z mustaqilligini saqlab qoldilar.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Iskandar yurishi yo'nalishlarini tavsiflang.
2. Spitamen qo'zg'oloni haqida gapirib bering.
3. Yunon-makedonlar bosqini oqibatlari nimalarda namoyon bo'ldi?

ADABIYOTLAR :

1. Arrian. Poxod Aleksandra. M, 1926.
2. Kvint Kurtsiy Ruf. Istoriya Aleksandra Makedonskogo, M, 1963.

3. Shaxermayer D. Aleksandr Makedonskiy. M, 1986.
4. Shlomberje D. Ellinizirovanniy Vostok. M, 1985.
5. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
6. Vatan tarixi. 1-kitob. T, 1997.
7. Gafurov B.T., Kibunidis D.I. Aleksandr Makedonskiy i Vostok. M, 1990.
8. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. 2000.
9. O'zbekiston Respublikasi Entsiklopediyasi, 1997.

Salavkiylar davrida Turon xalqlari.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Salavkiylar davrida Turon xalqlari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Asosiy savollar:

1. Iskandar vafotidan keyin saltanatning parchalanishi va Ellin davlatlarining tashkil topishi.
2. Salavkiylar davlati va uning tashkil topishi.
3. Turon xalqlari Salavkiylar xukmronligi ostida.
4. Salavkiylar davlatining kuchsizlanishi va parchalanishi.

Tayanch iboralar: Ellin davlatlari, Salavkiylar davlati, ellin madaniyati.

1-asosiy savol: Iskandar vafotidan keyin saltanatning parchalanishi va Ellin davlatlarining tashkil topishi.

1-asosiy savol bayoni:

So'g'diyonada va Markaziy Osiyoning qolgan viloyatlarida o'z xokimiyatini mustaxkamlaganidan keyin Iskandar ikkinchi marta Xindikush dovonidan oshib Hindiston yerlariga xujum qildi. Mil.avv. 326 yilda Panjob viloyatini bosib oldi. Lekin Aleksandr qo'shinlari o'rtasida norozilik chiqib, Iskandar g'arbga, Bobilga qaytishga majbur bo'ladi. Mil.avv. 324 yilda Iskandar o'z qushinlari orasida bir qancha isloxotlar o'tkazib, o'zgarishlar qiladi, ya'ni qushindagi forslar va Markaziy Osiyoliklar teng xuquqqa ega bo'ladilar, maxalliy zodagorlarning farzandlaridan iborat 30000 kishilik qo'shin tuziladi. Faqat yoshlardan iborat bu qushin yunonlar odati bo'yicha kiyintirilib, qurollantiriladi va o'qitiladi. Ammo Iskandar yangi yurish rejasini boshalar paytda mil.avv. 323 yilda Bobilda kasallik tufayli vafot etadi va rejalari amalga oshmay qoladi. Iskandar Markaziy Osiyoda yunon-makedon xokimiyatini mustaxkamlash maqsadida ko'plab tayanch shaxarlar: Aleksandriya Esxata, Aleksandriya Ariya (Xirot), Oyxonim, Baqtriya Aleksandriyasi, Margiyona Aleksandriyasi (Marv), Oks buyidagi Aleksandriya (Kulob yoki Termiz atroflari) kabi 12 ta shaxar barpo ettiradi. Bu shaxarlarda bir nechta minglab yunon-makedon qo'shinlari zaxirada turgan. Iskandarning xarbiy yurishlari natijasida Bolqon yarim oroli, Egey dengizi orollari, Kichik Osiyo, Misr, Old va Markaziy Osiyo, Hind daryosining quyi oqimigacha bo'lgan xududlarda Iskandarning saltanati o'rnatilib, Aleksandr Makedonskiy imperiyasi tashkil topgan edi. Ammo bu imperiya xam

Axamoniylar imperiyasi kabi turli xalqlar va qabilalar yig'indisidan iborat bo'lib, faqat qo'rqitish va qurol kuchi bilan boshqarilar edi. Iskandar vafot etishi bilan bu imperiya parchalanib Misr, Makedoniya va Salavkiylar davlatiga bo'linib ketadi.

2-asosiy savol: Salavkiylar davlati va uning tashkil topishi.

2-asosiy savolning bayoni:

Mil.avv. IV asr oxiri-III asr o'rtalarida Baqtriya Iskandarning eng ishonchli sarkardasi bo'lgan Salavka asos solgan Salavkiylar davlati tarkibiga kiradi. Mil.avv. 312 yilda Salavka atrofidagi sarkardalar bilan kurash olib borib, Bobilni bosib oladi, o'z davlat chegaralarini g'arb va sharqqa tomon kengaytirib, Eron va Markaziy Osiyo xududlarini xam bosib oladi.

Yunon tarixchisi Pompey Trog yozishicha, "Salavka ba'zi joylarni muzokaralar yo'li bilan egalladi, ammo Baqtriya, Parfiya, So'g'd yerlarida u qattiq qarshilikka duch keladi va og'ir janglar olib borishga majbur bo'ladi". Arrianning yozishicha, "Salavka Baqtriyaliklar, sug'diylar, parfiyaliklar, girkaniyaliklar (Kaspiy bo'yi) bilan ko'p urushlar olib borgan". Markaziy Osiyoning janubiy viloyatlari Salavkalar tomonidan mil.avv. 306 yilda bosib olingan.

3-asosiy savol: Turon xalqlari Salavkiylar xukmronligi ostida.

3-asosiy savol bayoni:

Salavka davlat boshqaruvida satrapliklarni maydalab, 72 taga, bo'ladi. Bundan maqsad satrapliklarning kuch-qudratini pasaytirib, ular ustidan xukmronlikni kuchaytirishdan iborat bo'lgan.

Salavkiylar davlatidan boshqarish 3 bo'g'indan: satraplar, eparxlar va gipparxlardan iborat bo'lgan. Satraplarning qo'lida katta xokimiyat birlashtirilgan, ammo ularning ixtiyorida oliy xarbiy xokimiyat bo'lmagan.

Oliy xarbiy xokimiyatni markaziy xukmdor (podsho) tayinlagan qo'shinlar qo'mondoni - strateg boshqargan. Bu esa markaziy xokimiyat ustun ekanligini ko'rsatadi.

Salavka Iskandar davrida mil.avv. 329 yilda Spitamenning qizi Apamaga uyulanadi va shundan bo'lgan to'ng'ich o'g'li Antiox I ni mil.avv. 293 yilda Markaziy Osiyoga xukmdor qilib tayinlaydi va shu asosda Salavkiylar sulolasining xukmronligi yanada mustaxkamlanadi.

Yunon olimi Pliniyning yozishicha, "Sirdaryo ortidagi ko'chmanchi qabilalarga qarshi Salavkiy sarkardasi Demodam raxbarligida qo'shinlar junatildi. Antiox I ning xarbiy-siyosiy va diplomatik maxorati tufayli salavkiylarga qarshi xarakatlar bostirildi.

Markaziy Osiyoda Salavka I va Antiox I davrida muxim iqtisodiy-ijtimoiy va siyosiy voqealar ko'p bo'lgan, ya'ni Baqtriyada dastlabki tangalar - oltin, kumush, mis, dirxam va tetradraxm (pul birligi) zarb qilina boshlandi. Antiox davrida tinch xayot boshlangan, qishloq xujaligi, xunarmandchilik, savdo-sotiq rivojlangan. Markaziy Osiyo savdo, xarbiy-strategik jixatdan Buyuk Ipak Yo'li markazida joylashganligidan katta axamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun Salavkiylar davrida shaxar va qishloqlar ko'plab qurilgan. Marg'iyonada Antioxiya shaxri qurilib,

Murg'ob atrofi 250 km devor bilan o'ralgan. Salavkiylar xokimiyati Markaziy Osiyodagi xarbiy manzilgoxlarda - katoykiyalarda joylashgan xarbiy kuchlarga tayangan. Axoliga jabr-zulum qilishda maxalliy xukmron sinf vakillaridan xam foydalanganlar. Natijada, maxalliy axoli ikki tomonlama zulm ostida qoladi. Shunday bo'lsada, Salavkiylar davri Markaziy Osiyoning yunon-makedon yurishlari davrida vayron bo'lgan ishlab chiqaruvchi kuchlarining tiklanishi xamda Baqtriya, So'g'diyona, Parfiyaliklarning bosqinchilarga qarshi birlashuv davri bo'lgan.

4-asosiy savol: Salavkiylar davlatining kuchsizlanishi va parchalanishi.

4-asosiy savol bayoni:

Salavka I o'limidan keyin (mil.avv. 280 yil) Antioxning ta'siri sharqda sezilmasdan qoladi. Chunki g'arbiy viloyatlarda vaziyat uning qo'shini bilan birga bo'lishini taqozo etgan. Sharqiy viloyatlardagilar ularga oltin, fil, lazurit bilan jarima to'lab tursalar xam, ichki va tashqi siyosatda mustaqillikka ega bo'lish siyosati kuchaya boshladi. Bunday vaziyat, ayniqsa mil.avv. III asr o'rtalariga kelib kuchaygan. Natijada Salavkiylar davrida xokimiyat uchun, taxtni boshqarish uchun o'zaro kurash avj olib ketadi. Bu esa Salavkiylar davlatining parchalanishiga olib keladi. Buning ustiga xo'jalikning tiklanib borishi bilan mil.avv. III asr o'rtalarida O'rta Osiyo xalqlarini Salavkiylarga qarshi kurashi tezlashadi.

Mil.avv. 250 yilda Markaziy Osiyoda Salavkiylar davlatidan ikkita davlat - dastlab Parfiya, keyin Yunon-Baqtriya davlati ajralib chiqib ketadi.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Iskandar davlati parchchalanishi sabablari nimalardan iborat?
2. Salavka va Antiox haqida nimalarni bilasiz?
3. Salavkaiylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot qanday edi?

ADABIYOTLAR :

1. A.A.Asqarov. O'zbekiston tarixi. T, 1994.
2. A.S.Sagdullaev va Z.T.Eshov. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
3. Vatan tarixi. T, 1997.
4. F.Boynazarov. O'rta Osiyoning antik davri. T, 1991.
5. B.Turgunov. O'zbekiston antik madaniyati. T, 1976.
6. O'zbekiston Entsiklopediyasi. T, 1997.

6-mavzu: Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	Tayyorlov bosqichi 1.1 Dars maqsadi: Talabalarda Yunon-Baqtriya va Parfiya	

1	<p>davlatlari haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p><u>1.2. Identiv maqsadlar:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Yunon–Baqtriya davlati sarxadlariga kiruvchi shaxarlar to'g'risida to'liq ma'lumot beradi. • Maxalliy axolining an'anaviy madaniyati va o'ziga xos san'atini to'liq ta'riflaydi. <p><u>1.3.Asosiy tushunchalar:</u> Yunon-Baqtriya, So'g'diyona, Parfiya, yuechji, Arshakiylar, Mitridat I va Mitridat II, Rim, sosoniylar.</p> <p><u>1.4.Dars shakli:</u> Ma'ruza.</p> <p><u>1.5. Metod va usullar:</u> Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p><u>1.6.Kerakli jihoz va vositalar:</u> O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p><u>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</u></p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p><u>Guruhda ishlash.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi- talaba 30 min.
4	<p><u>Mustahkamlash va baholash:</u></p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari qachon tashkil topdi? • Ellinlashtirish nima? • Yuechjilar xujumi natijalarini tavsiflang. 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p><u>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig'i: Yunon-Baqtriya va Parfiya aloqalari to'g'riida a'lumot tayyorlash. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Yunon-Baqtriya davlatining tashkil topishi va sarxadlari.
2. Yunon-Baqtrining ijtimoiy tuzumi va xujalik xayoti.
3. Parfiya davlatining tashkil topishi.
4. Parfiyaning ijtimoiy tuzumi, xujaligi va madaniyati.

Tayanch iboralar: Yunon-Baqtriya, So'g'diyona, Parfiya, yuechji, Arshakiylar, Mitridat I va Mitridat II, Rim, sosoniylar.

1-asosiy savol: Yunon-Baqtriya davlatining tashkil topishi va sarxadlari.

1-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. 250 yilda O'rta Osiyoning katta qismida Salavkiylarning Baqtriya satrapiyasi o'rnida Yunon-Baqtriya podsholigi tashkil topadi. Yunon-Baqtriya davlatiga Baqtriya, So'g'diyona, Marg'iyona va extimol Choch va Dovon viloyatlarining bir qismi kirgan.

Mil.avv. 170 yilda bu davlatdan avval So'g'diyona, keyin Choch ajralib chiqib, Kang' davlati tarkibiga kirgan. Yunon-Baqtriya davlati salavkiylardan bo'lgan Diodot davrida tashkil topadi. Bu davlatning asosini Baqtriya tashkil etadi. Yunon-Baqtriyaga Evtidem, Demetriy, Evkratidlar davrida Hindistonning shimoli-g'arbiy qismi, Amudaryo va Sirdaryo o'rtasidagi katta yerlar qo'shib olindi. Poytaxti Shimoliy Afg'onistondagi Baqtro shaxri edi. Yunon-Baqtriya davlati mil.avv. III asrning 2-yarmi va II asrning 1-yarmida gullab yashnadi. Markazlashgan davlatga aylandi. Xokimiyatni podsho boshqarardi, viloyatlar podshoga bo'ysunardi.

2-asosiy savol: Yunon-Baqtrining ijtimoiy tuzumi va xujalik xayoti.

2-asosiy savolning bayoni:

Baqtriya podsholigi davrida Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligi, madaniy xayot, xunarmandchilik va shaxarlar rivojlangan. Lekin Parfiya tomonidan xavf kuchli bo'lgan. Ayniqsa, mil.avv. 208 yilda Parfiya podshosi Antiox III Evtidemga qarshi xujum qiladi. Tajan bo'ylaridagi bo'lgan kuchli janglarda Evtidem 10000 kishilik otliq armiyasidan ajraladi. O'zi esa Baqtroga yashirib, bu shaxar kuchli istexkomga aylanadi. Lekin Antiox III bu shaxarni 2 yil qamal qiladi. Baqtro taslim bo'lmadi, chunki Evtidem uni Baqtro podshosi deb e'lon qiladi. Mil.avv. 206 yildagi shartnomaga ko'ra, Evtidem podsholik unvonini saqlab qoladida, Antiox III ga bir necha fil berish, tashqi siyosatda bamaslaxat ish ko'rish majburiyatini oladi. Mil.avv. 206 yildan boshlab Yunon-Baqtriya uchun Salavkiylar xavfi tugatiladi. Chunki Antiox III g'arbda Suriya uchun Misrliklar bilan jang qiladi. Lekin shimoldan Yunon-Baqtriyaga sak-massagetlarning xavfi bor edi.

Evtidem davlati tarkibiga Baqtriya, So'g'd, Areya (hozirgi Afg'onistonning markazi) va Marg'iyona kirgan. Bu yerlar O'rta Osiyoning serunum yerlari bo'lgan. Evtidem o'z davlatining chegarasini kengaytirish maqsadida Hindistonga yurish qilishni rejalashtirdi. Ammo bu ish Evtidemning o'g'li Demetriy (mil.avv. 199-167) davrida amalga oshadi. U ichki siyosatda Iskandar va Antiox I lar yo'lidan boradi va yerli aslzodalar bilan til biriktirishga xarakat qiladi. O'z nomi bilan tangalar zarb qildiradi. Davlatni boshqarish borasida isloxot o'tkazadi. Isloxot bo'yicha davlatni mayda xokimliklarga bo'lib boshqargan. Xarbiy istexkomlar - qal'alar qurishga katta e'tibor beradi. Xatto Amudaryo soxilidagi Termiz Demetriy davrida qurilgan. Uning davrida davlat poytaxti janubga Taksilaga ko'chiriladi. Lekin Yunon-Baqtriyaning shimolida kelib chikib, mil.avv. 174 yilda Baqtriyada davlat to'ntarishi bo'ladi. Bu erda yunon xarbiy qo'mondoni Evkratid raxbarligida Demetriyga qarshi qo'zg'olon ko'tariladi. Bu paytda Demetriy Hindistonda bo'ladi va bu xabarni eshitib Baqtriyaga qaytadi va jangga kiradi. Jang Demetriyning o'limi bilan tugaydi. Natijada, mil.avv. 167 yilda xokimiyat Evkratid qo'lga o'tadi.

Yunon-Baqtriya g'arbda Parfiya xam xavf soladi. Bu davr Parfiya Mitridat I ning xukmronlik davri bo'ladi. U Marg'iyonani egallaydi. Natijada, So'g'diyona Yunon-Baqtriya davlatidan ajralib chiqadi. Bu xol Yunon-Baqtriyaning tangligini kuchaytiradi. Buning ustiga mil.avv. 155 yilda Evkratidni o'z o'g'li Geliokl o'ldiradi. Bu bilan Geliokl otasi davlatini bir butun saqlab qola olmaydi, faqat Baqtriya xududi uning qo'lida qoladi. Qolgan qismini Parfiya bosib oladi. Buning ustiga shimoldan yue-chjilarning xujumi boshlanadi.

Mil.avv. 141 va 128 yillar o'rtasida Yunon-Baqtriya davlatining taqdiri uzil-kesil xal bo'ladi. Demak, antik davr Sharqidagi buyuk davlat Yunon-Baqtriya yue-chji qabilalari tomonidan bosib olinadi. Yunon-Baqtriya davlati 120 yildan ortiq yashagan.

1939-1940 yillarda Baqtriyaning qadimgi Begram shaxri tekshirilganda fil suyagiga ishlangan san'at asarlari topilgan. 1978-1979 yillarda Tillatepa (janubiy Baqtriya)dan 25000 dona oltindan ishlangan buyum topilgan. Bularning ko'pchiligi Yunon-Baqtriya davriga oid. 1972 yilda Dalvarzintepadan 34 kg tilladan ishlangan 115 ta buyumlar topilgan. Yunon-Baqtriya Toshga ishlov berish san'ati rivojlangan. Baqtriya "1000 shaxar mamlakati" deb yuritilgan. Yunon-Baqtriya davrida moddiy va ma'naviy madaniyat yuksak darajaga ko'tarilgan.

Maxalliy axolining an'anaviy madaniyati va san'ati o'ziga xos rivojlanishda davom etib yunon dunyosida (ellinizm) ko'zga tashlangan yuksak me'omrchilik san'atini o'zida aks ettirdi. Bu rivojlanish Kushonlar davrida xam davom etdi. Yunon-Baqtriya davri madaniyati Samarqand yaqinidagi Talibarzu tepaligidan topilgan.

3-asosiy savol: Parfiya davlatining tashkil topishi.

3-asosiy savol bayoni:

Parfiya davlati - hozirgi Turkmaniston va Eronning bir qismini o'z ichiga olgan va mustaqil imperiya sifatida 500 yil yashagan. Parfiyaning tarixi kam o'rganilgan. Strabonning yozishicha, day (dax)larning Oxu (Tajan) daryosi bo'larida yashovchi parnlar deb yuritilib, bir qismiga Arsak (Arshak) boshchilik qilgan. Antik davr tarixchilari parn qabilalari Parfiyaning asoschisi sifatida tilga olingan deb e'tirof etadilar. Parfiya to'g'risidagi dastlabki manbalar mil.avv. VII asrga oid Ossuriya xujjatlarida uchraydi. Mil.avv. VI asr boshlarida Parfiya Midiya xukmronligiga tushib qoladi. Parfiya yerlari serxosil bulmagan, shaxarlari kam bo'lgan. Masson "Koraqum - Parfiyaning beshigidir" deb yozgan. Ammo Parfiya xarbiy strategik ahamiyatga ega bo'lgan muxim erda joylashgan.

Parfiyaliklar Lidiyaliklarga skiflar xujumidan saqlanish uchun kerak bo'lsa, Kir uchun Xorazm voxasiga chiqish uchun darvoza vazifasini o'tagan. Iskandar uchun Parfiyani istilo qilishga sabab shimoldagi ko'chmanchi qabilalarni itoatda tutish bo'lsa, Salavkiylar uchun Parfiyani qo'lda saqlash shimoliy chegaralarning xavfsizligini ta'minlash uchun edi.

Mil.avv. 247 yilda Arshak boshchiligidagi parnlar salavkiylardan ajralib chiqadi va Nisoni egallaydi. Mil.avv. 247 yilda parnlar Arshakni o'ziga podsho qilib sayladilar. Arshak tashkilotchiligi, jasurligi va moxir diplomat bo'lganligi uchun mustaqil davlat tuzishga erishdi.

4-asosiy savol: Parfiyaning ijtimoiy tuzumi, xujaligi va madaniyati.

4-asosiy savol bayoni:

Mitridat I (mil.avv. 171-138) Parfiya davlatini kengaytiradi va mil.avv. 155 yilda Midiya xamda 141 yilda Bobilni bosib oladi. Mitridat I dan keyin o'g'li Fraat (Arshak IV) taxtga o'tiradi. Mil.avv. II asr o'rtalarida yue-chjilar sak qabilalarini Parfiyaning g'arbiy chegaralariga surib borgan. Mil.avv. 128 yilda Mitridat II taxtga o'tiradi. Uning davrida Rim va Parfiya kuchli raqibga aylangan. Mil.avv. 88 yilda Mitridat II vafot etadi. Arshak IX nomi bilan Toshraz taxtga o'tiradi. Uning davrida Parfiyada inqiroz davri boshlanadi. Milodning III asrigacha Arshakiylar sulolasi xukmronlik qiladi. Milodning 207-222 yillarida Vologez V xukmronlik qilib, davlat ikkiga ajraladi: 213 yilda Vologez V rahbarligida Mesopotamiya va Artaban V rahbarligida Midiya davlatiga. Bu davrda fors yerlarida kuchli Sosoniylar davlati vujudga kelmoqda edi va Parfiyani ag'darib tashladi.

Parfiya xayoti to'g'risida Niso topilmalari xabar beradi. Parfiyada oromiy yozuvi bo'lgan. Pompey Trog Parfiyada qullar ko'pligi, ularni ozod qilish davlat tomonidan man etilganligi, askarlar qullardan olinganligi xaqida yozadi.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Yunon-Baqtriya va Parfiya davlatlari qachon tashkil topdi?
2. Ellinlashtirish nima?
3. Yuechjilar xujumi natijalarini tavsiflang.

ADABIYOTLAR :

1. Axmedov B. Uzbekiston xalqlari tarixi manbalari. T, 1991.
2. Isomiddinom M. Sopolga bitilgan tarix. T, 1993.
3. Trever K.V. Pamyatniki greko-baqtriyskogo iskusstva. M, 1940.
4. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
5. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. T, 1994.
6. Vatan tarixi. 1-kitob. T, 1997.
7. O'zbekiston Entsiklopediyasi. T, 1997.

7-mavzu: Qang' va Dovon davlatlari.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Qang' va Dovon davlatlari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	Tayyorlov bosqichi <u>1.1 Dars maqsadi:</u> Talabalarda Qang' va Dovon davlatlari haqida tushuncha hosil qilish. <u>1.2. Identiv maqsadlar:</u> • Tadqiqotchilarning bu davlatlar to'g'risida bergan ma'lumotlarni o'rgatadi.	

1	<ul style="list-style-type: none"> • davlat boshqaruv tizimini ochib beradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Qang’ davlati, Dovon (Farg’ona) davlati, “Samoviy” otlari, Xitoy bilan munosabatlar, Xorazm, Jonbosqal’a, Qo’yqirilganqal’a, Tuproqqal’a , qal’a va saroy qurilishlari.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma’ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og’zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O’quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O’qituvchi
2	<p>O’quv mashg’ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e’lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma’ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O’qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo’yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O’qituvchi- talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma’lumotni talabalar tomonidan o’zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Qang’ davlati manbalarda qanday nomlanadi? • Qang’ davlati haqida nimalar bilasiz? • Xorazm va Dovon davlatlari, ularning egaralari va ijtimoiy tuzumi haqida so’zlab bering. 	O’qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O’quv mashg’ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma’ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo’yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo’yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi • Mustaqil ish topshirig’i: Yozusiz xaritada Qang’, Dovon, Xorazm davlatlari egaralarini belgilang. 	O’qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Qang’ davlatining tashkil topishi va xududlari.
2. Qang’ davlatining ijtimoiy tuzumi, xo’jaligi va shaxarlari. Madaniyati.
3. Farg’ona-Dovon davlatining tashkil topishi.
4. Dovon-Xitoy munosabatlari. Dovon madaniyati.

Tayanch iboralar: Qang’ davlati, Dovon (Farg’ona) davlati, “Samoviy” otlari, Xitoy bilan munosabatlar, Xorazm, Jonbosqal’a, Qo’yqirilganqal’a, Tuproqqal’a, qal’a va saroy qurilishlari.

1-asosiy savol: Qang’ davlatining tashkil topishi va xududlari.

1-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. III asr boshlarida yunon-makedon xukmronligiga qarshi kurashlar va ichki nizolar keskinlashuvi davrida Kang' davlati tashkil topadi. Qang' davlatining xududi dastlab Sirdaryoning o'rta oqimidagi yerlardan, ya'ni Toshkent voxasi xamda unga tutash tog' va cho'l zonalarini egallagan.

Mil.avv. II asrning boshlariga kelib Kang' davlatining yerlari kengayib sharqda Fargona vodiysi, ya'ni Dovongacha shimoli-sharqda usun, yue-chji qabilalarigacha shimoli-g'arbda Sarisu daryosi, g'arbda Sirdaryogacha borgan. Bu katta xudud Toshkent voxasini, Talas vodiysini, qisman Chu daryosining quyi oqimidagi yerlarni o'z ichiga olib Kang' davlatining asosiy yerlarini tashkil etgan. Mil.avv. II-I asrlarda Kang'liklar Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi yerlarni va Xorazmni o'zlariga bo'ysundirganlar.

2-asosiy savol: Qang' davlati ijtimoiy tuzumi, xo'jaligi, shaxarlari, madaniyati.

2-asosiy savolning bayoni:

Mil.avv. I va milodiy II-I asrlarda Kang' davlati iqtisodiy va madaniy jixatdan ancha rivojlangan davlat bo'lgan. Kang' davlatining tashqi siyosati qo'shni davlatlar bilan savdo-sotiq alokalarini o'rnatish, keskinlashgan vaziyatning oldini olish va o'z chegarasida osoyishtalik o'rnatishga qaratilgan edi. Kang'liklarning eng ashaddiy dushmanlari "usun" qabilalari edi. Usunliklar mil.avv. II-I asrlarda Xitoy imperatorlari bilan yaqinlashib, xunlar va kang'liklar bilan kurash boshlaydilar. Xitoyliklar esa bunday vaziyatdan foydalanib, o'z yerlarini kengaytirish uchun Kashg'ar, Yorkent, Dovon yerlariga xujum qiladi. Kang'liklar esa xitoyliklarning bu maqsadlarini anglab, ularni o'z chegaralariga yaqinlashtirmaslikka xarakat qiladilar. Shuning uchun xam Xitoy qo'shinlari mil.avv. 104-101 yillarda Dovonga xujum qilganida Qang'liklar yordamga kelib, bosqinchilarga qarshi kurashadilar.

Qang' davlatining asosiy axolisi o'troq va yarim o'troq bo'lib, uning xududida qo'chmanchi chorvadorlar xam yashagan. O'troq axolisi vodiya yashagan, dexqonchilik, bog'dorchilik va xunarmandchilik bilan shug'ullangan. Dexqonchilikda omoch bilan yer xaydash taraqqiy qilgan. Sug'orma dexqonchilik rivojlangan ko'plab katta-kichik kanallar qazilgan. Toshkent voxasida yashagan kang'arlar arpa, bug'doy, tariq, no'xat, sholi ekkanlar. O'troq axoli dexqonchilik bilan birga chorvachilik bilan xam shug'ullanib, sut-katiqqa mollari bo'lgan, zotdor otlari bo'lgan. Shuning uchun boy chovadorlar ko'p bulgan. Qang' xukmdorlarining markaziy shaxarlari ikkita, ya'ni xukmdorlar yozni O'trorda (hozirgi Aris va Turkiston oralig'ida) qishki Kang'da (Qang'dez - Bityan), ya'ni hozirgi Toshkent viloyatining Oqqo'rg'on tumanida o'tqazganlar. Kang'liklarning shaxar va qo'rg'onlari dushman xujumiga bardosh beradigan qilib qurilgan. Axoli yashagan uylar paxsa va xom g'ishtdan qurilgan. Shaxar va qo'rg'onlarda xunarmandchilik rivojlangan. Kang' davlati madaniyati arxeologik tekshirishlar natijasida Junariq bo'ylaridagi tepaliklardan, Kovunchitepa, Choshtepa va Toshkent voxasidagi tepaliklardan topilgan. Mil.avv. III-II asrlarda Xitoyning shimoli-g'arbida ko'chmanchi qabilalar kuchayib, xunn-usun, yue-chji qabilalari o'rtasida konli urushlar avj olib, ko'chmanchilar bir necha yo'nalish bo'yicha ko'chib yurganlar:

- 1) sak-usunlar janubga tomon ichkari kirib borganlar. Xindistonda bir necha sak-xind mulklarini barpo etganlar.
- 2) Xitoy bilan dushman bo'lgan yue-chjilar sharqiy Turkiston va Tibetda xarakat qilganlar.
- 3) xunlar xarakati. Shuningdek, mil.avv. II asrning 2-choragida xunlar va yue-chjilar o'rtasida qonli tuqnashuvlar bo'lib, yue-chjilar Markaziy Osiyo yerlariga surib chiqariladi. Ular Xitoy manbalarida da-yuechje (buyuk) yoki katta yue-chjilar deb atalgan.

Chjan Tsyanning ma'lumotiga ko'ra, yue-chjilar Sharqiy Turkiston orqali xunlarning siquvi natijasida kelganlar va Dovon (Farg'ona) xamda So'g'dni egallagach, janubga xarakat qilib, Baqtriyani bosib oladi va Yunon-Baqtriyaga chek qo'yadi. Demak, yue-chjilar mil.avv. 140-130 yillarda kelib "katta yue-chji" davlat uyushmasini tashkil etadilar. Bu uyushmaga 5 ta xokimlik (xi-xeu) kirgan bo'lib, ular Xyumi, Shuanmi, Guyshuan, Xise va Dumu bo'lgan. Tangashunoslarning ma'lumotiga ko'ra, katta yue-chji davlati birdaniga tashkil topmasdan, dastlab Shimoliy Baqtriyada (Afg'onistonda) ikkita xokimlik, keyinroq janubda (janubiy O'zbekiston, janubiy Tojikiston) uchta xokimlik paydo bo'ladi, deb kursatadilar. Qadimgi Farg'ona, ma'lumotlariga qaraganda, mil.avv. III yoki IV asrlarda shakllangan. Mil.avv. II-I asrlarda keng, boy va axolisi ko'p bo'lgan mamlakat deb tilga olinadi. Mil.avv. III asrda bu davlat Dovon, keyinroq Boxon va Polona nomlari bilan tilga olingan. Polona - bu Farg'onaning xitoycha nomi. Xitoy manbalarida esa Dovon deb atalgan.

3-asosiy savol: Farg'ona-Dovon davlatining tashkil topishi.

3-asosiy savol bayoni:

Xitoy ma'lumotlariga ko'ra, mil.avv. II asrda Farg'onada 300 ming axoli yashagan. Voxada shaxarlar ko'p bo'lib, poytaxti Ershi (Marxamat) shaxri bo'lgan. Manbalarda qadimgi Farg'onaliklar "Odamlari chuqur ko'zli, sersoqol, savdo-sotiqda moxir, xotinlarini xurmat qiladigan kishilar bo'lgan". Dovon qishloq xo'jaligi yuksak darajada rivojlangan mamlakat bo'lgan. Dexqonlari arpa, sholi, beda kabi ekinlar ekanlar. Uzumchilik bilan shug'ullanganlar. Uzumdan sharbatlar va vinolar tayyorlab, sopol xumlarda saqlaganlar. Xitoy sayyoxi Chjan Tsyen mil.avv. II asrda Dovonliklarning madaniy saviyasi, urf-odatlarini rivojlanganliklarini, dexqonchilik yutuqlarini yozib qoldiradi. Bundan tashqari, dovonliklar cho'l va dasht xududlarida yashaganlari, chorvachilik bilan shug'ullanganliklarini, ot ustida turib kamon otishga moxir mergan ekanliklarini xam yozib qoldiradi.

4-asosiy savol: Dovon-Xitoy munosabatlari. Dovon madaniyati.

4-asosiy savol bayoni:

O'sha davrda Farg'ona "samoviy" otlari bilan mashhur buladi. Dovon arg'umoklari Xitoyda xam qadrlangan. Shuning uchun bo'lsa kerak mil.avv. II asr oxirlarida Xitoy imeratori (Xan) Dovonni bosib olishga xarakat qiladi. Mil.avv. 104-101 yillarda Xitoy imperatorining 60 ming kishilik qo'shini Dovonga bostirib kiradi. Natijada Xitoy qo'shinlari Dovon qal'alari qarshiligini sindirishga ojizlik qiladilar. Mil.avv. 101 yilda Xitoyliklar Dovonga ikkinchi marta yurish qiladilar va Ershini

qamal qiladilar. Xitoyliklarning bu safargi urinishlari xam befoyda bo'ladi. Ershi axolisi Xitoyliklarga buysunishni xoxlamagach, Xitoyliklar Ershi axolisini suvsiz qoldirishga xarakat qiladilar. Lekin Ershiliklar o'zlari qazigan quduqlardan foydalanib, o'zlarini ximoya qiladilar. Natijada Xitoy xukmdori Dovonni egallash uchun qushni davlatlardan yordam suraydi.

Dovonliklar qarshiligiga uchragan Xitoyliklar Dovonga "samoviy arg'umoq berish" majburiyatini yuklaydilar. Lekin bu majburiyatni bajarish borasida Dovonliklar orasida nizolar kelib chiqadi va xukmdori Mug'uani o'ldiradilar. Xitoyliklar 10 ta arg'umoq va 3000 boshqa turdagi otlarga ega bo'ladilar. Dovon xukmdori Mug'uaning ukasi Motsoy bo'ladi, undan keyin Mug'uaning ikkinchi ukasi bo'ladi. Shu tariqa Dovon davlati O'rta Osiyoda Eftalitlar davlati qaror topgunga qadar mustaqil faoliyat ko'rsatadi.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Qang' davlati manbalarda qanday nomlanadi?
2. Qang' davlati haqida nimalar bilasiz?
3. Xorazm va Dovon davlatlari, ularning egaralari va ijtimoiy tuzumi haqida so'zlab bering.

ADABIYOTLAR :

1. I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T, 1998.
2. F.Boynazarov. O'rta Osiyoning antik davri. T, 1991.
3. Yu.A.Zadneprovskiy. Drenvnezemledelcheskaya kultura Fergano. M, 1962.
4. T.A.Koshelenko. Rodina Parfyan. M, 1977.
5. R.A.Pugachenkova, L.I.Rempel. Vodayuhiyesya pamyatniki arxitekturi Uzbekistana. T, 1958.
6. K.Shanyazov. Kang' davlati va kang'liklar. T, 1990.
7. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
8. O'zbekiston Entsiklopediyasi, t, 1997.

8-9 mavzu: Xorazm davlati. Kushonlar saltanati va Buyuk ipak yuli.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

Xorazm davlati. Kushonlar saltanati va Buyuk ipak yuli» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda Xorazm davlati, Kushonlar saltanati haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kushon davlati davrining madaniyatini o'rgatadi. • Yue-chjilarni 5 ta oilaga ajratadi. 	

1	<p><u>1.3.Asosiy tushunchalar:</u> Jonbosqal'a, Tuproqqal'a, Ayozaqal'a, Kalaliqir, Ko'zaliqir, Xazorasp, Kalajik (Kardaranxos), Olmaotishgan, Vayanganqal'a, Xazorasp kanali, Xaykanik (Polvonyop), Madra (Gazovot) va Vadan (Shovot) kanallari, Kiokzyukyu (Kudzula Kadfiz), yue-chji, Guyshuan, Kushon, Kanishka, Lojuvard yo'li, Buyuk ipak yo'li.</p> <p><u>1.4.Dars shakli:</u> Ma'ruza.</p> <p><u>1.5. Metod va usullar:</u> Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p><u>1.6.Kerakli jihoz va vositalar:</u> O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p><u>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</u></p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p><u>Guruhda ishlash.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
4	<p><u>Mustahkamlash va baholash:</u></p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Antik davrda Xorazm davlatining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy xayoti haqida nimalar bilasiz? • Xorazmning antik qal'alarini tavsiflab bering. • Kushonlar saltanati tashkil topishi haqida gapirib bering. • Buyuk ipak yo'li qanday shakllangan? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p><u>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umimlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha yechimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi. 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Antik davrda Xorazm davlatining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy xayoti.
2. Xorazmning antik qal'alari.
3. Kushonlar saltanati.
4. Buyuk ipak yo'li.

Tayanch iboralar: Jonbosqal'a, Tuproqqal'a, Ayozaqal'a, Kalaliqir, Kuzaliqir, Xazorasp, Kalajik (Kardaranxos), Olmaotishgan, Vayanganqal'a, Xazorasp kanali, Xaykanik (Polvonyop), Madra (Gazovot) va Vadan (Shovot) kanallari, Kiokzyukyu (Kudzula Kadfiz), yue-chji, Guyshuan, Kushon, Kanishka, Lojuvard yo'li, Buyuk ipak yo'li.

1-asosiy savol: Antik davrda Xorazm davlatining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy xayoti.

1-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. 1 ming yillik boshlariga kelib Xorazmda katta siyosiy voqea yuz berdi. Ibtidoiy jamoa tuzumi yemirilib, quldorlik, ya'ni sinfiy jamiyat bilan almashdi. Xorazm yirik madaniy va siyosiy markazga aylandi. Xorazmda qudratli davlat xokimiyatining barpo bo'lishi dexqonchilik va sun'iy sug'orish ishlarini rivojlantirib yubordi. Kanal qazish, damba qurish, yangi yerlar o'zlashtirish natijasida sug'orma dexqonchilik yangi bosqichga ko'tarildi. Demak, Xorazm dexqonchilik tarixida tabiiy toshqin suvlardan foydalanishdan bosh magistral kanallar yordamida sug'orish bosqichiga o'tildi. Bu o'zgarish Xorazmning bobodexqonlari orttirgan boy tajribasi xamda o'sha davrda voxaning siyosiy xayotida yuz bergan siyosiy o'zgarishlar natijasi bo'ldi. Xorazmda antik irrigatsiya xo'jaligining taraqqiy etishi Qang'uy davrida, ya'ni 1 ming yillik o'rtalarida va milodning boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda Xorazm davlatining iqtisodiy-siyosiy va xarbiy qudrati yuksaldi. Uning qo'shni Eron, Xitoy va Xindsiton kabi davlatlar bilan iqtisodiy va savdo aloqalari rivojlandi. Kanallar atrofida Jonbosqal'a, Tuproqqal'a, Ayoqzal'a, Qalaliqir, Ko'zaliqir, Xazorasp, Kalajik (Kardaranxos), Olmaotishgan, Vayanganqal'a kabi ko'pgina antik davr shaxarlari qad ko'tardi.

O'sha davrda kurilgan kanallar - Gavxura kanal 70 km uzunlikda, Chirmanyop - uzunligi 200 km, Xazorasp kanali, Xaykanik (Polvonyop), Madra (Gazovot) va Vadan (Shovot) kanallari aloxida axamiyatga ega bo'lgan. S.P.Tolstov ma'lumotiga ko'ra, Xorazmda Amu va Sirdaryo oralig'ida juda keng maydonlarga suv chiqarilgan. Faqatgina Amudaryoning quyi oqimida 1,3 mln gektardan 700000 gektarga suv chiqarilgan.

O'sha davrda Xorazmda donli ekinlar, polizchilik ekinlari, bog'dorchilik ekinlari, texnik ekinlardan paxta va zig'ir ekilgan. Xorazmda mil.avv. VII-VI asrlarda ilk shaxarlar vujudga keldi. Antik shaxarlarning vujudga kelishida sug'orma dexqonchilikka o'tish va irrigatsiya inshootlari qurilishi, savdo va xunarmandchilikning rivojlanishi muxim ro'l o'ynadi.

2-asosiy savol: Xorazmning antik qal'alari.

2-asosiy savolning bayoni:

Xorazmdagi ilk shaxarlardan Ko'zalikir, Qal'alikir, Oybug'ur qal'alaridir (mil.avv. VII-VI asrlarda). Keyinchalik mil.avv. IV-III asrlarda qal'alar qurilishi kengaydi.

Jonbosqal'a - mil.avv. IV asrga oid bo'lib, xajmi 200x170 metr, to'g'ri to'rtburchak shaklda, qalinligi 5 metr, balandiligi 2-10 metr devor bilan o'ralgan. qal'aning darvozasi bo'lgan. Devorda 2 qatorli shinaklar joylashgan. Shaxar darvozasidan qarama-qarshi 30 metr kenglikda ko'cha bo'lib, shaxarnin shimolidan ibodatxonaga olib borgan.

Ko'yqirilganqal'a - antik davr qal'alaridan eng ko'p o'rganilgan qal'adir. U aylana shaklda bo'lib, 86 metr uzunlikdagi kalinligi 5 metr keladigan devor bilan o'ralgan. 9 ta minorasi bo'lgan. qal'a markazida ikki qavatli silindr shaklidagi uy joylashgan. Tolstovning fikricha, sayyoralarini kuzatadigan joy bo'lgan. Qal'adan mil.avv. III-II asrlarga oid qadimgi Xorazm (oromiy) tush bilan yozilgan yozuv topilgan. Bu qal'a Xorazmning gullab yashnagan davriga to'g'ri keladi.

Tuproqqal'a (Shovot tumanidagi) - 1958-1960, 1979-198 yillardagi arxeologik tekshirishlar natijasida o'rganilgan. Shaxar aylana shaklida bo'lib, xajmi 4 gektar, 260 metr mudofaa devor bilan o'ralgan. 24 ta burji bo'lib, ular orasidagi masofa 22-30 m. Shaxar mil.avv. IV-III asrlarga oid.

Tuproqqal'a (Xiva tumanidagi) - Xiva shaxridan 17 km shimoli-g'arbda joylashgan. Qal'a to'rtburchak shaklda qurilgan. Xajmi 167-168-170 m. Shaxar 2 katorli devor bilan o'ralgan. Mil.avv. IV-III asrlarga oid.

Xiva - g'arbdan sharqqa tomon cho'zilib, 2 qismdan iborat bo'lgan (Ichon qal'a va Deshon qal'a).

Ichon qal'a to'g'ri burchak bo'lib, xajmi 400 m. Qadimdan mudofaa devor bilan o'ralgan, xozirgi qoldig'i 7,8 m.

Deshon qal'a uzunligi 2 km, eni 1,5 km. Qal'a 10 ta qurilish davrini o'z boshidan kechirgan. 1) manzili qumlok yerda paydo bo'lgan. Devor xom g'ishtdan to'rt tomoni teng 40x40 m. Kal'a 2 qatorli mudofaa devori bilan o'ralgan. 2) mil.avv. I-IV asrlarga to'g'ri kelib, devorning qalinligi 7,5-9 m. 3) mil.avv. VI-VIII asrlarda shaxarda xayot taraqqiy etgan. XII-XIV asrlarda Ichan qal'a butunlay o'zlashtirilmagan. Demak, Xiva mil.avv. VII-VI asrlarda qurilgan.

Tuqqal'a - Nukusdan 14 km shimoli-g'arbda joylashgan. Maydoni 8 ga. 1946 yilda S.P.Tolstov tekshirgan. Qal'a 2 qatorli mudofaa devori bilan o'ralgan. Kal'a mil.avv. IV asrga oid. Katta Oybug'irqal'a - Shumanaydan 41 km shimoli-g'arbda joylashgan. 1946 yilda tekshirilib, mil.avv. IV va milodiy I asr bilan belgilanadi. Xajmi 10 ga. Mabetullaev qal'ani mil.avv. V-III va milodiy I-IV va XI asrlar bilan belgilaydi.

Kaparas qal'a - Tuyamo'yin suv ombori yonida joylashgan, to'rtburchakli. 120-105 metrli paxsa devor bilan o'ralgan. Kal'a mil.avv. IV-III asrlarga oid.

Ayozqal'a - Sulton Uvays tog'i yaqinida, 2 qatorli devor bilan o'ralgan. Milodiy II-IV asrlarda bunyod etilgan. Gaurqal'a - Sulton Uvays tog'ida joylashgan bo'lib, milodiy II-III asrlarda qurilgan.

Katta Guldursin - Qirqqiz bilan Tuproqqal'a kanallarining ajralgan joyida qurilgan. Maydoni 280-230 m. 2 qatorli paxsadevor bilan o'ralgan. Mil.avv. II-I asrlarda qurilgan. Qo'rg'oncha yoki Kublandixqal'a - Taxtakupirdan 18 km uzoqda joylashgan. Maydoni 400x380 m. Milodiy II-III asrlarda qurilgan. Vayanganqal'a - Shovot tumanidagi Monok qishlog'ida joylashgan. Milodiy I-IV asrlarga taalluqli. Maydoni 280-360 m. Devori milodiy II-III asrda qurilgan. Vayanganqal'a qadimgi savdo yo'li chorrasida joylashgan.

Tuproqqal'a - Elliqqal'a tumanida joylashgan. To'rtburchak shaklda, maydoni 17,5 ga. Qal'a 2 qatorli paxsa devor bilan o'ralgan. Shimoli-garbidan saroy bo'lgan. Saroyda podsho zali, askar zali, galaba zali, bugular zali bo'lgan. Teri va yogochga bitilgan 120 ga yaqin Xorazm tilidagi yozuv topilgan. Shaxar milodiy III asrga oid. Kalajiq - Bogotdan 17 km janubda joylashgan. 2 qatorli paxsa devor bilan o'ralgan, xom g'isht bilan tiklangan. Tashqi devorining qalinligi 2 m, balandigi 1 m, kengligi 2,6 m. Ichki devorining balandiligi 12-14 m, qalinligi 5-6 m. Shimoliy devorining o'rta qismida Ark joylashgan. Qal'a mil.avv. IV-II asrga oid bo'lib, bu yerda xayot IX-XI asrlargacha davom etgan.

Kirkiztepa - Xazaraspdan shim-g'arbda joylashgan to'g'ri to'rtburchak shaklda bo'lib, maydoni 75X95 m qal'a mil.avv. IV-II asrlarga borib taqaladi.

Kunaqal'a - Ko'shko'pirdan 20 km janubiy-g'arbda. Kal'a to'g'ri burchak shaklda, maydoni 0,71 gek. Mudofaa devori xom g'ishtdan qurilgan. Qal'a mil.avv. IV-II asrlarga oid. Xazarasp qal'asi - 1936 yilda Ya.G'ulamov tomonidan tekshirilgan. Maydoni 440X320m. Qal'a 2 qatorli mudofaa devor bilan o'ralgan. Ichki devor qalinligi 2m, tashqi devorniki 1,81-2m. Devor qung'uralar bilan mustaxkamlangan. Qal'a mil.avv. V-asrga oid Ko'rg'oshin qal'a - To'rtko'l tumanida joylashgan. Maydoni 132X89m. Kal'a 2 qavatli devor bilan o'ralgan. Qal'a xom g'ishtdan qilingan. Qal'a mil.avv IV-III asrga oid.

Xumbuztepa - Xazaraspdan 17 km Sharkda. Kal'ani uzunligi 520m, kengligi 65-82m. Qal'a mil.avv VI-V asrlarga oid. Bu qal'a Xorazm voxasiga sopol buyumlar yetkazib bergan xunarmandchlik markazi bo'lgan Chingiztepa 1-3 - Xazaraspdan 16-18 km Sharqda. Bundan topilgan sopol buyumlar mil.avv IV-II asrlarga oid.

Kat (Kyash) - Shovot tumanida joylashgan. Kal'a to'rtburchak shaklida qurilgan. G'arbiy devorni uzunligi 300 m, sharqi esa 256 m. Qolgan tomonlari 281m. Kal'ada xayot mil.avv. IV-III asrda vujudga kelgan. Tanaffuslar bilan XVII asrgacha xatto asrimizning 30 yillarigacha davom etgan.

Tuproqqal'a - Yangiarik tumanida joylashgan, to'rtburchak shaklda, maydoni 0,6 ga. Kal'a mil.avv. IV-II asrlarga oid. Kichik Qirqqizkal'a - Ellikqal'a tumanida, Qirqqizning qurib qolgan irmog'ida, Kizilqum etagida joylashgan. 1938 yilda S.P.Tolstov tomonidan tekshirilgan. Qal'a mil.avv. IV-III asrlarga oiddir.

Okjaxonqal'a - 2000 yil 10-12 oktyabr kunlari Ellikqal'ada "Xorazm sivilizatsiyasi tarixi"ga bag'ishlangan anjumanda Okjaxonqal'a borligini va uni Avstraliyalik olimlar bilan Rossiya olimlari 1994 yildan boshlab areologik tekshirishlar olib borganligi va uning yakuni xakida so'z bordi. Qal'a mil.avv. IV-III asrlarga oid. Maydoni 11 ga. Xatto Xorazmning vaqtincha poytaxti xam bo'lgan. Qal'a 2 qavat devor bilan o'ralgan: Deshon va Ichon qal'a. Kal'ada Xorazm podsholarining qarorgoxi bo'lgan. Toshxirmonqal'a - mil.avv. V asrga oid. Tekshirishlar natijasida madaniy qatlam topilgan. Mudofaa devor bilan o'ralgan. Devor kunguralar bilan mustaxkamlangan. Bu qal'a xam yuqoridagi olimlar tomonidan tekshirilgan Okjaxon qal'a bilan bir vaqtda. Qizilqal'a - Beruniydan 27 km sharkda joylashgan. Qal'a Tolstov tomonidan 1936 yilda tekshirilgan. U qal'ani milodiy I-IV asrlarga oid deb xisoblagan.

Olmaotishgan qal'a - Xiva shaxridan 18 km sharqda, shaxar to'rtburchak shaklda qurilgan. Qal'ani kengligi 161-170 m. Qal'a milodiy I-VIII asrlarga oid.

3-asosiy savol: Kushonlar saltanati.

3-asosiy savol bayoni:

Mil.avv. I asrga kelib katta yue-chji uyushmasidagi 5 ta xokimlikda Guyshuan (Kushon) xokimligi kuchayib Kushon davlati tashkil topadi. Guyshuan xokimi Kiokzyukyu kolgan 4 ta xokimlikni birlashtirib o'zini Guyshuan xokimi deb e'lon qiladi.

Kiokzyukyu (Kudzula Kadfiz) xamma mulklari birlashtirib Jobuliston va Kandaxorni bosib oladi. Kushon davlati milodiy I asr boshlarida Xitoy, Parfiya va

Rim saltanatlari bilan raqobatlasha oladigan qadimgi dunyoning qudratli davlatlaridan biri sifatida tashkil topadi.

Kadfiz o'z nomini yabg'uchilikdan shoxlar shoxi darajasigacha ko'taradi va tangalar zarb qildiradi. Kudzuladan keyin Vima Kadfiz taxtga o'tiradi. U mamlakatda pul isloxoti o'tkazib oltin tangalar zarb qildiradi. U Xindistonning bir qismini bo'sundirib, Rim saltanati bilan aloqa bog'laydi. Vimadan keyin Kanishka taxtga o'tirib, uning davrida davlat gullab-yashnaydi. Panjob va Kashmir viloyatini qo'shib oladi. Kanishka budda diniga katta e'tibor beradi. Termiz shaxri Kushonlar davrida juda rivojlanadi. Kushon davri yodgorligi Koratepa, Fayozepadan topilgan. Samarqand yaqinidagi Tolibarzu yodgorliklaridir.

4-asosiy savol: Buyuk ipak yo'li.

4-asosiy savol bayoni:

Qadimgi xalqlarning turli tomonlama rivojlanishida savdo va tranzit yo'llarning ahamiyati nihoyatda kattadir. Mil. avv. III ming yillikka kelib, O'rta Osiyoning ko'pgina hududlari qadimgi aholi tomonidan o'zlashtirib bo'lingan edi. Cho'l va dasht hududlardagi ko'chmanchi chorvador aholi vohalardagi o'troq aholi bilan o'zaro aloqalarni bronza davriga kelib yanada rivojlantiradilar. Tarixiy adabiyotlardan ma'lum bo'lishicha, Buyuk ipak yo'li tashkil topmasdan ancha ilgariyoq qadimgi Sharq va O'rta Osiyo hududlarida o'zaro almashinuv yo'llari mavjud edi.

Bronza davridagi (mil. avv. III—II ming yilliklar) ana shunday yo'llardan biri «Lojuvard yo'li» deb atalib, uning bir tarmog'i Badaxshon, Baqtriya va Marg'iyona hududlarini Xorazm, So'g'd, Markaziy Qozog'iston va Ural bilan bog'lagan. Yana bir tarmog'i esa, Baqtriya va Marg'iyonani Mesopotamiya bilan bog'lagan. Bu yo'l Pomir tog'laridan boshlanib, Eron, Old Osiyo, Misr orqali o'tgan. Badaxshon Lojuvardining Hind vodiysi, Mesopotamiya va Misrdan topilishi bu qimmatbaho toshning qadimgi Sharqda nihoyatda qadrlanganligidan dalolat beradi.

Qadimgi yo'llardan yana biri, Eron ahmoniylarining yo'li bo'lib, bu yo'lning bir tarmog'i mil. avv. VI—IV asrlarda kichik Osiyo shaharlarini hamda O'rta Er dengizi bo'yidagi Efes, Sardi shaharlarini Eronning markazlaridan biri Suza bilan bog'lagan bo'lsa, yana bir tarmog'i Eron-Baqtriya orqali So'g'diyona, Toshkent vohasi va Qozog'iston hududlaridan o'tib Oltoygacha borgan. Tarixiy adabiyotlarda bu yo'l «shoh yo'li» deb ataladi.

Mil. avv. 138 yilda Xitoy imperatori U-Di Chjan Tsyanni O'rta Osiyo yerlariga jo'natadi. Elchi Chjan Tsyen (mil. avv. 138g'126 yillarda) Xitoyning xunnlarga qarshi kurashi uchun ittifoqchi izlab kelgan edi. Mil. avv. II-I asrlarga kelib, Chjan Tsyen yurgan yo'llarda Xitoyni O'rta va g'arbiy Osiyo bilan bog'layigan karvon yo'li paydo bo'ladi. Bu yo'l Buyuk Ipak Yo'li deb atalib, umumiy uzunligi 12 000 km dan iborat edi. Ilk o'rta asrlarga kelib, Ipak yo'lining yanada rivojlanganligini kuzatish mumkin. O'z davrida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'lgan bu yo'lning dastlabki tarmog'i Xitoydagi Sian shahridan boshlanib, Sharqiy Turkiston, O'rta Osiyo, Eron, Mesopotamiya orqali O'rta Yer dengizigacha cho'zilgan.

Buyuk ipak yo'lining tarmoqlari:

Xitoyning Anosi shahriga kelib, Ipak yo'li bir necha tarmoqlarga bo'linib ketgan. Xususan bir tarmoq Anosi-Xami-Qoshg'ar orqali Qo'qonga, undan esa

Toshkentga o'tgan. Bu erdan Jizzax va Samarqand orqali Buxoroga kelgan yo'l Urganch orqali Gurevga, u erdan Oqsaroy orqali Qora dengiz bo'ylariga chiqqan. Yana bir tarmoq esa Dunxuan orqali Xo'tanga, undan Loxurga o'tib ketgan.

Undan tashqari Buxoroga kelib, bu tarmoq ikkiga bo'lingan. Janubiy yo'nalish Buxoro-Qarshi-Termiz orqali Nishopurga o'tgan va Hirot orqali Hindistonga o'tib ketgan. Nishopurdagi tarmoqlardan biri Tehron-Qazvin-O'amadon-Bog'dod-Palmira yo'nalishi bo'ylab O'rta Yer dengizi bo'yidagi Tir shahrigacha cho'zilgan. Umuman olganda Ipak yo'lining janubiy tarmog'i O'zgan orqali O'shga o'tib, Quva — Marg'ilon-Qo'qon orqali Xo'jand, Samarqand, Buxoroga o'tgan. Shimoliy yo'nalishi esa, Xazar xoqonligi va Bulg'or davlati orqali Kiyev Rusi va Yevropa mamlakatlariga borib, bu tarmoq VI asrdan boshlab rivojlana boshlagan. Ipak yo'lining asosiy karvon yo'llaridan tashqari ichki savdo yo'llari ham mavjud edi.

Buyuk ipak yo'lining ahamiyati. O'rta Osiyo hududlarida antik davrdan boshlab, rivojlanish jarayonlari Buyuk ipak yo'li bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, mil. avv. II asrdan boshlab Xitoy va O'rta Osiyo tarixiy-madaniy viloyatlari bilan savdo va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Farg'ona, So'g'd va Baqtriyaga ipakchilik kirib keldi. Karvon yo'li rivojlanib borgan sari savdo-sotiq va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Kushonlar va eftalitlar davriga kelib (I-VI asrlar), O'rta Osiyo orqali o'tuvchi Ipak yo'li tarmoqlari nazoratini mahalliy so'g'diy aholi qo'lga oladilar. Qo'shni davlatlar ham Ipak yo'lidan manfaatdor bo'lganligi sababli ilk o'rta asrlarda Eron va Vizantiya hukmdorlari so'g'diylar bilan qonli kurashlar olib bordilar.

Milodning boshlarida qadimgi dunyoning ilg'or madaniyatli davlatlari asosan to'rttaga: Rim, Parfiya, Xitoy va Kushon davlatlariga bo'linar edi. G'arbda Britan orollaridan sharqda Tinch okeani sohillarigacha cho'zilgan bu zabardast saltanatlar insoniyat tarixida birinchi bo'lib «Buyuk ipak yo'li» deb nomlanuvchi yo'l bilan bog'landilar. Ipak yo'li rivojlanib borgan sari podsholarning o'zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg'alar in'om etishlari an'anaga aylandi. Savdo-sotiq misli ko'rilmagan darajada rivojlanib bordi. Shuningdek, Sharq bilan G'arb madaniyatining birg'biriga ta'siri kuchaydi. Davlatlar rivojlanishidagi ko'plab madaniy o'xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi.

Buyuk ipak yo'li bo'ylab ko'plab karvonsaroylar, shaharlar barpo etildi. Bu yo'ldan borayotgan savdogarlar ko'pincha yo'lning oxirigacha bormas edilar. O'rta Osiyo viloyatlari bu yo'lning o'rtasida joylashganligi sababli savdogarlar Xorazm, Samarqand, Termiz va boshqa hududlarda o'z mollarini sotib, mahalliy mahsulotlarni xarid qilar edilar. O'rta asrlar O'rta Osiyo bozorlarida chetdan keltirilgan ko'plab mahsulotlar mavjud ediki, hozirgi kunda ipak yo'li ustidagi ko'hna shaharlar va manzilgohlardagi arxeologik qazishmalar natijasida topilayotgan topilmalar fikrimizning dalilidir.

Mil. avv. II asrda paydo bo'lib, milodning XVI asriga qadar faoliyat ko'rsatgan Buyuk ipak yo'li shu davr ichida Sharq va o'arb xalqlarining keng miqyosidagi o'zaro madaniy va iqtisodiy aloqalari tarixida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu yo'l orqali aloqalar qilgan qadimgi xalqlarning o'zaro hamkorlik, almashinuv va madaniyatlarining boyib borishi, tinchlik va taraqqiyot uchun asos bo'lib xizmat qildi. O'zbekiston hududlari bu yo'lning chorrahasida joylashgan bo'lib, bu erga turli mamlakatlardan savdogarlar, hunarmandlar, olimlar va me'morlar tashrif buyurganlar.

YuNESKO tomonidan «Buyuk ipak yo'li - muloqot yo'li» dasturining ishlab chiqilishi Yevrosiyodagi 30 dan ortiq etakchi davlatlarning 2000 yilga qadar ilmiyg'madaniy faoliyati uchun yo'nalish bo'ldi. Respublikamiz hududlarida ham ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etildi. Buning natijasida ko'pgina tarixiy madaniy obidalar o'rganildi, qadimgi yo'llar va yo'nalishlar aniqlandi, milliy va ma'naviy boyligimiz hamda an'analarimiz o'rganildi. Juda ko'pchilik tadqiqotchilar ishtirok etayotgan «Buyuk ipak yo'li - muloqot yo'li» dasturining asosiy vazifasi Sharq va G'arb xalqlari o'rtasida iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatgan hamda rivojlantirgan bu yo'lni xalqlarning birodarlik, o'zaro hamkorlik va samimiy muloqot yo'liga aylantirishdan iboratdir.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Antik davrda Xorazm davlatining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy xayoti haqida nimalar bilasiz?
2. Xorazmning antik qal'alarini tavsiflab bering.
3. Kushonlar saltanati tashkil topishi haqida gapirib bering.
4. Buyuk ipak yo'li qanday shakllangan?

ADABIYOTLAR :

1. Ya.G'.G'ulomov. Xorazmning sug'orilish tarixi. T, 1959.
2. Xorazm tarixi. 1-kitob. Urganch, 1996.
3. K.Nurjanov. Xorazm tarixidan lavxalar. Urganch, 1992.
4. S.P.Tolstov. Kadimgi Xorazm madaniyatini izlab. T, 1964.
5. A.Askarov. O'zbekiston tarixi. T, 1994.
6. O'zbekiston Ensiklopediyasi. T, 1997.
7. Vatan tarixi. T, 1997.
8. Ellikqal'a anjumani materiallari. 10-12 oktyabr 2000 y.

10-mavzu: Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va mustaqil davlatlar.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va mustaqil davlatlar» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	Tayyorlov bosqichi 1.1 Dars maqsadi: Talabalarda yer egaligi shakllari, ilk o'rta asrlarda mustaqil davlatlarning tashkil topishi haqida tushuncha hosil qilish. 1.2. Identiv maqsadlar: <ul style="list-style-type: none"> • Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi natijasida axolining 	

1	<p>iqtisodiy-ijtimoiy xayotidagi o'zgarishlarni o'rgatadi.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Davlatlar tug'risida ma'lumot beradigan manbalarni ta'riflaydi, o'rgatadi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Yerga egalik munosabatlari, Kadivarlar va kashovarlar, Xorazm davlati, Xioniylar davlati, Kidariylar, Eftaliylar, Turonzamin.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va dexqonlar tabaqasining vujudga kelishi haqida gapirib bering. • Kadivarlar va kashovarlar haqida nimalar bilasiz? • Turonzamizdagi mustaqil davlatlar: a) Xorazm davlati; b) Xioniylar davlati; v) Kidariylar; g) Eftaliylar davlatlari haqida fikr yuriting. • IV-VI asrlarda Turon xalqlarining madaniyati qanday xususiyatlarga ega edi? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umimlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va dexqonlar tabaqasining vujudga kelishi.
1. Kadivarlar va kashovarlar.
2. Turonzamizdagi mustaqil davlatlar: a) Xorazm davlati; b) Xioniylar davlati; v) Kidariylar; g) Eftaliylar
3. IV-VI asrlarda Turon xalqlarining madaniyati.

Tayanch iboralar: Yerga egalik munosabatlari, Kadivarlar va kashovarlar, Xorazm davlati, Xioniylar davlati, Kidariylar, Eftaliylar, Turonzamin.

1-asosiy savol: Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va dexqonlar tabaqasining vujudga kelishi.

1-asosiy savol bayoni:

Ilk feodal davrda shaxarlarda axolining gavjumlashuvi, xunarmandchilikning rivoj topishi ichki va tashqi savdoning kengayishi bilan shubxasiz qishloq xo'jalik maxsulotlariga bo'lgan extiyoj ortib, shaxarlar tevarak-atrofdagi ziroatkor yerlarning xududlari tobora kengayib bordi. Natijada:

1) Mamlakat iqtisodiy xayotida xom-ashyo manbai sifatida qishloqlarning nufuzi ko'tarilib, bir tomonidan yerga, xususan ziroatkor maydonlarga bo'lgan munosabat, ularga egalik qilish udumlari asta-sekin o'zgara boshladi.

2) O'troq ziroatkor axoli bilan chorvador qabilalar o'rtasidagi aloqalar gavjumlashib, mamlakatning dasht va tog' oldi mintaqalarida yashovchi ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi axolining o'troqlashuvi kuchayadi.

3) Dexqonchilik uchun yaroqli obikor yerlarga bo'lgan extiyoj tobora ortib boradi.

4) Kuriq va bo'z yerlarga suv chiqarib yangi yerlarning o'zlashtirilishi jadallashadi.

5) Obodonchilik ishlarini amalga oshirishda el-yurtning ijtimoiy xayotida katta nufuzga ega bo'lgan mulkdor va quldor zodagon vakillar qishloq oqsoqollari, urug' va qabila boshliqlari ishboshi sifatida faol qatnashadigan bo'ldilar.

6) Ko'riklarda ochilgan yangi yer maydonlarining ma'lum bir ulushi o'sha zamon udumi bo'yicha qonuniy ravishda sarkorlar tasarrufiga o'tadi va ularning vorisiy mulkiga aylanadigan bo'ldi.

Natijada mulkdor sarkorlar o'zlariga tegishli yer maydonlarini sug'orish tarmoqlarining yuqori qismidan, ayniqsa, to'g'on boshi atrofidan ajratib oladilar. Bu bilan ular suvdan dexqonchilikda bemalol foydalanish, qolaversa, suv taqsimotini nazoratga olish imkoniga ega bo'ladi. Shu tariqa ular qishloqlarda o'z ta'sir doirasini kengaytirib, bora-bora ziroatkor axoli ustidan xukmronlik qila boshladi. Shuning uchun ular ilk o'rta asrlarda "dexqon", ya'ni "qishloq xokimi" nomi bilan mashxur bo'ladilar. Dexqonlar ilk o'rta asrlarda endigina shakllana boshlagan yangi ijtimoiy munosabatlarning o'rnatilishi oqibatida puldor zodagon tabaqa bag'rida dunyoga kelgan va jamoani feodallashib borayotgan xamda quldor katta yer egalari edi. Ular quldorlik tuzumining so'nggi bosqichida paydo bo'ladi.

Dexqonlarning shaxarlarda xashamatli qasr va saroylari, savdo va xunarmandchilik do'kon rastalaridan iborat katta xo'jaliklari bo'lgan. Qishloqlarda esa ekinzorlardan tashqari, ko'shk istexqomli qo'rg'onlari, objuozlari, tegirmonlari bo'lgan. Xar bir dexqonning mol-mulki va o'zini qo'riqlaydigan 30-40 va 50-100 kishidan iborat chokarlari (shaxsiy gvardiyasi) bo'lgan. Dexqonlar chokarlari bilan dushmanga qarshi xarbiy yurishlarda qatnashgan, tinchlik paytida esa ularga suyanib qishloqning ozod ziroatkor axli ustidan o'z xukmlarini yurg'izishga xarakat qiladilar.

2-asosiy savol: Kadivarlar va kashovarlar.

2-asosiy savolning bayoni:

Dexqonlar o'z tasarrufidagi xizmatkorlarni o'ziga qaram qilib oldilar va qishloqni ziroatkor bunday axli "kadivar", ya'ni qishloq ko'rg'onida yashovchilar deb ataladi.

Shunday qilib, feodal munosabatlarining shakllanishi bilan qishloq jaomasi ichida o'z erkidan maxrum bo'lgan kadivarlar paydo bo'ldi. Ziroatkor jamoalarining oddiy mexnatkash a'zolari "kashovarz", ya'ni yerni xaydovchi (qo'shchi) deb yuritilgan.

Natijada dexqonlar ko'l ostida katta mol va kuch to'planib, ularning mavqei nixoyatda oshib ketadi. Milodning I ming yilligi o'rtalarida qadimgi Turon axolisining ijtimoiy-iqtisodiy xayotida sodir bo'lgan o'zgarishlar besh asr atrofida xukmronlik qilgan zamonasining ikki buyuk davlati Qang' va Kushon imperiyalarining inqirozga yuz tutib, mamlakat mayda davlatchalarga bo'linib ketishiga sabab bo'ladi.

3-asosiy savol: Turonzamizdagi mustaqil davlatlar:

- a) Xorazm davlati
- b) Xioniylar davlati
- v) Kidariylar
- g) Eftaliylar

3-asosiy savol bayoni:

Xorazmshoxlar davlati - milodiy III asrda zaiflashib borayotgan Qang' davlati tasarrufidan birinchi bo'lib Xorazm davlati ajralib chiqdi. Uni Afrig'iylar sulolasiga mansub Xorazmshoxlar idora qila boshladi. Tarixdan ma'lumki, o'rta asrlarda Xorazmda davlatni Xorazmshoxlarning 4 ta sulolasi boshqargan. Afrig'iylar 305-995, Ma'muniylar - 995-1017, Oltintoshlar - 1017-1034, Anushteginlar - 1097-1231.

Bu paytda Xorazmshoxlar davlatining poytaxti Tuproqqal'adan, Xorazmshox Afrig'ning buyrug'i bilan Katga ko'chirilgan milodiy 305 yildan boshlab, Kat qayta tiklanib uning yonida joylashgan va uch qator devor bilan o'ralgan Al-fil qasri ichida shox o'rniga yangi saroy qurdirgan. Afrig'iy podsholari kumush tanga zarb qildirgan va mamlakatni ichki va tashqi savdo munosabatlarida mustaqil faoliyat yuritganlar.

Beruniy ma'lumotlariga qaraganda, VIII asrgacha 21 ta Afrig'iy shoxlari xukmronlik qilganlar.

Xioniylar - IV asr o'rtalarida O'rta Osiyoga Sharq (Ettisuv va Sharqiy Turkiston)dan kelgan ko'chmanchi chorvador Xiyon qabilalari (xiyoniylar)ning xujumi boshlanadi. Xiyoniylar qadimiy turkiy Xunnu qabilalariga qon-qarindosh bo'lgan. Xiyoniylarni Grumbat ismli podshoxi bo'lgan. Milodiy 353 yilda xiyoniylar So'g'dga bostirib kiradilar, so'ngra ular Eronda tashkil topgan va o'z tazyiqini O'rta Osiyoda kuchaytira borayotgan Sosoniylar bilan to'qnashadi. Jangda Sosoniylar shoxi Shopur II (309-379) yengiladi.

IV asrning 60-yillarini oxiri va 70-yillari o'rtasida Shopur II boshliq Sosoniylar Amudaryo xavzasiga 2 marta bostirib keladilar. Xar ikki safar xam xiyoniylardan yengiladilar. Shunday qilib, IV asrning 70-yillarida xiyoniylar O'rta Osiyoda uzil-kesil xukmronlikni o'rnatishga muvafaq bo'ladilar. Sirdaryo bo'ylaridan to Amudaryoga cho'zilgan keng maydonda xiyoniylarni kuchli davlati tashkil topadi. Bu davlat 120 yildan ortiq yashadi. Kidariylar davlati - V asrning 20 yillarida Sharqdan

Sirdaryo Orol bo'ylari orqali Xorazm xamda Amudaryo xavzasiga yana bir chorvador axoli - toxarlar kirib keladi. Toxarlar I-IV asrlarda Kushon podsholigi tarkibida bo'lib, Kidar ismli xukmdor ularga yulboshchi bo'ladi. Shuning uchun ular kidariylar deb tilga olinadi. Kidariylar tezda Amudaryo xavzasi xamda g'arbiy va janubiy So'g'd yerlarini ishg'ol qilib, xiyoniylar davlatining janubiy qismida o'z xukmronligini o'rnatadi. Amudaryoning so'l soxilidagi Balx shaxri bu davlatning poytaxti bo'ladi. Kidariylar Sosoniylar bilan xiyoniylar o'rtasidagi qalqonga aylanadi.

Kidariylar bilan Sosoniylar o'rtasida Marv voxasida soson shoxi Baxrom (Varaxran V) Gur (420-438) o'rtasidagi jangda shoxni qo'li baland keladi. Bu jangdan keyin 2 davlat o'rtasida chegara belgilanib, Talikon yaqinida toshdan chegara minora o'rnatiladi. Varaxran V nazorat o'rnatish uchun Xuroson vodiysi qarorgoxini Balxga ko'chiradi. Lekin 2 davlat o'rtasidagi qarama-qarshilik to'xtamadi, chunki Yazijirdni (438-457) davrida xam jang qilishga majbur bo'ldi. 456 yildagi xarbiy to'qnashuvda kidariylar talofat ko'rib, sosoniylardan yengildilar va o'zini o'nglab ololmadilar.

Mamlakatimiz xududida ilk feodalizm davrida tashkil topgan davlat Eftalitlardir. Eftalitlarni etnik jixatdan qaysi qabilaga mansubligi to'g'risida xar xil fikrlar bor. Ko'pchilik eftaliylarni mil.avv. I asr bilan milodiy IV asr o'rtalarida Yettisuvdan sharqroqda Orol dengizi bo'ylaridagi xunlar bilan aralashib ketgan, turkiy tilni qabul qilgan deydilar.

Xitoy manbalarida eftaliylarni *ida*, *yeda*, *idan*, *idyan* deb, Suriya va lotin manbalarida *eptalit*, *eftalit*, *adal*, Arman manbalarida *idal*, *tetal*, *xeptal*, arab va fors manbalarida *xaytal*, *yaftal*, *xetal*, Xind manbalarida *xuna* deganlar.

Xitoyliklar eftalitlarni turklar (tukyue) bilan bog'laydilar. Vizantiyaliklar eftalitlarni xunnlardan deydilar, chunki ularning tanalari oq deb ko'rsatadilar.

Eftalitlar degan nom V asrning 2 yarmida paydo bo'lgan. Eftaliylar shoxi Vaxshunvar Extalon bo'lgan. Arman manbalarida eftaliylar degan nom "xaft" (etti), ya'ni massagetlarning ettinchi qabilasi nomidan olingan deydilar. Eftaliylar bilan sosoniylar o'rtasidagi birinchi to'qnashuvlar V asrning 30-yillarida sodir bo'ldi. Sosoniylar bilan xal qiluvchi kurashlar davri shox Peroz (Feruz) (459-484) davriga to'g'ri keladi. Peroz davrida eftalitlarga qarshi 3 marta yurish qilinadi.

1) Perozning eftaliylarga qarshi qilgan 1 yurishidayoq mag'lubiyatga uchradi. Vizantiyaning yordami bilan asirlikdan ozod bo'ladi. Peroz chegaradagi Talkon shaxrini eftalitlarga topshirish va Varaxran V Baxromgur belgilagan chegaradan o'tmaslik majburiyatini oladi.

2) Peroz birinchi mag'lubiyatdan xulosa chiqarmay yana yurish qiladi

3) Bu yurish 484 yilda bo'ladi. Bu kurash Marv yaqinida Sosoniylarning tugal mag'lubiyati bilan tugallanadi.

Manbalarga qaraganda, Peroz pistirmada xandaqqa tushib eftalitlar tomonidan toshburon qilib o'ldirilgan. Urushdan keyingi xonavayronliklar natijasida xalq o'rtasida norozilik xarakatlari boshlanib, diniy tus ola boshlaydi. Bu xarakatlarga Mazdak Xamdadaon (470-29) raxbarlik qiladi. Mazdakning g'oyasi - kishilar dunyoning ne'matlaridan barobar foydalanishlari, yer-suv, mol-mulkka barobar egalik qilish, xammaning o'zaro tengligiga erishishlari lozim, deydi. Mazdakning tarafdorlari ko'payib, dastlab Eronda, keyin Markaziy Osiyoga yoyiladi. Mazdak

xarakatining kuchayganligidan xavsirab Kubodshoxning o'zi Mazdak bilan xisoblashishga majbur bo'ldi. Kubod esa Mazdakni zardushtiylikning koxini darajasiga ko'taradi. Lekin 529 yilda Mazdak qatl etiladi.

Eftalitlar o'z qo'l ostida Toxariston, Badaxshon, So'g'd, Sharqiy Turkiston va Markaziy Osiyoning ba'zi yerlarini birlashtiradilar va Markaziy Osiyo xalqlari tarixida muxim o'rin tutib, keyinchalik o'z o'rnini 563-567 yillardagi kurashdan so'ng Turk xoqonligiga bo'shatib beradi.

Feodal munosabatlari rivojlangan bu davrda erkin dexqonlar zodagonlar asoratiga tushib, ular qaram - kadivarlarga aylanmoqda edi. Sug'orma yerlarning bir qismi ibodatxonalar ixtiyorida bo'lib, ularni *vag'nze* deganlar.

Eftalitlar kuchli qo'shinga ega bo'lgan. Suvoriylar moxir kamonboz bo'lgan. Sug'orish kanallari: Zog'arik, Bo'zsuv, Darg'am kanallari qaziladi (V asrda). Eftalitlar davrida xos bo'lgan qalin mudofaali feodal qo'rg'onlari: Naxshab voxasidagi Zaxoki-Mog'on qal'asi, Buxorodagi shaxri Vayron, Xorazmdagi Fir (Fil) qal'alaridir.

Bundan tashqari, tashqi dushmanidan saqlash maqsadida qalin mudofaa devorlari: Samarqand voxasidagi 12 ta darvozadan iborat Devori Qiyomat, uzunligi 336 km. li Buxorodagi Kampirak va Toshkent voxasidagi Kampirdevorlar qurilgan. Me'morchilikda qasrlar qurish odat tusiga kirgan.

4-asosiy savol: IV-VI asrlarda Turon xalqlarining madaniyati.

4-asosiy savol bayoni:

Kasrlar 2 qavatli, shipi tekis, gumbazsimon va ravoqsimon yopilgan bir necha xonadan iborat bo'lgan. Pishiq g'ishtlar ishlatilgan. Devorlar rangdor tasvirlar bilan bezatilgan Bolaliktepani (Surxondaryo) ko'rsatish mumkin. Xorazmdagi Tuproqqal'a xarobasidan 100 ga yaqin turar joylar, 8 ta Saroy topildi. Eftalitlar me'morchiligining ajoyib namunalaridan biri Buxoro yaqinidagi Varaxsha saroyidir. Bu saroy VI-VII asrlarda Buxorxudotlarning qarorgoxi bo'lgan. Shuningdek, Oqtepadan (Toshkent), Junarigi yaqinidan, Poykentdan xam eftalitlar davri yodgorliklari topildi.

Chochda o'q-yoy (kamoniychochiy) nomini olgan. Poykand eftalitlarning poytaxti bo'lgan. Eftalitlar Eron, Vizantiya, Xindiston, Xitoy bilan savdo aloqalari olib borgan. Buyuk Ipak Yo'li nazoratida asosiy o'rinni egallamoqchi bo'ladilar, lekin so'g'dlar yetakchilik qiladi. Yozuv yodgorliklari Zangtepa, Koratepa, Afroisyob, Kofirqal'a xarobalaridan topilgan.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi va dexqonlar tabaqasining vujudga kelishi haqida gapirib bering.
2. Kadivarlar va kashovarlar haqida nimalar bilasiz?
3. Turonzamizdagi mustaqil davlatlar: a) Xorazm davlati; b) Xioniylar davlati; v) Kidariylar; g) Eftaliylar davlatlari haqida fikr yuriting.
4. IV-VI asrlarda Turon xalqlarining madaniyati qanday xususiyatlarga ega edi?

ADABIYOTLAR :

1. Xorazm tarixi. 1-jild, 1996.

2. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
3. Vatan tarixi. 1-kitob. T, 1997.
4. O'zbekiston Ensiklopediyasi. T, 1997.
5. Jaloliddin Manguberdi. T, 1999.
6. L.N.Gumilev. Eftalito' i ix sosedi v IV vekax. M, 1959.
7. V.A.Nilsen Stanovlegnie feodalnoy arxitekturo' Sredney Azii (V-VIII vv). T, 1966.
8. N.V.Pigulevskaya. Mazdaxidskoe dvijenie. M, 1949.

11-mavzu: Turk xoqonligi davrida Markaziy Osiyo.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Turk xoqonligi davrida Markaziy Osiyo» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda Turk xoqonligi haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Turk xoqonligi to'g'risida birinchi ma'lumotlar qaysi manbalarda bayon etilganligi to'g'risida ma'lumot beradi. • Turk xoqonligi boshqaruv tizimi haqida tushuncha beradi. • Turk xoqonligi madaniyati haqida ma'lumot beradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Ashina, Bumin, Turk xoqonligi, xoqon-kagan, Utukan, Istami, yabg'u, G'arbiy turk xoqonligi, to'dun, Runin yoki Kukturk bitiklari.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi-talaba 30 min.
	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p>	O'qituvchi

4	<ul style="list-style-type: none"> • Turk xoqonligining qanday tashkil topdi? • Turk xoqonligida iqtimoiiy-iqtisodiy hayot qanday edi? • Turk xoqonligida boshqaruv tizimi qanday edi? • Buxoroda Abruy qo'zg'oloni haqida gapiring. 	– talaba 10 min.
5	<p><u>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Turk xoqonligining tashkil topishi.
2. G'arbiy turk xoqonligi va uning davlat boshqaruv tizimi.
3. G'arbiy turk xoqonligida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy taraqqiyot.
4. G'arbiy turk xoqonligida madaniy xayot.

Tayanch iboralar: Ashina, Bumin, Turk xoqonligi, xoqon-kagan, Utukan, Istami, yabg'u, G'arbiy turk xoqonligi, to'dun, Runin yoki Kukturk bitiklari.

1-asosiy savol: Turk xoqonligining tashkil topishi.

1-asosiy savol bayoni:

V asrning 2-yarmida va VI asrning 1-yarmida Oltoy va Janubiy Sibirda Ashina-qabilalari bo'lib, ularning yabg'ulari Asan (Asyan)shod va Tuu (460-545)lar turkiy qabilalar ittifoqiga asos soladilar. Tuuning o'g'li Bumin (turkcha) - Tumin (xitoycha) o'ziga tele qabilasini bo'ysundiradi va mustaxkamlanib olib o'zlari qaram bo'lib turgan jujanlardan xalos bo'lish yulini qidiradilar. Bumin 551 yilda Markaziy Osiyodagi eng kuchli bo'lgan jujanlar xonini mag'lub etadi. O'sha yili Bumin yangi davlat - Turk xoqonligiga (551- 744) asos soladi va "xoqon" (xukmdor) deb e'lon qilinadi. Ili daryosi bo'yida hukmdor deb e'lon qilingach, "ilixon" degan unvon xam oladi. Turklar hukmdori o'zini xoqon-kagan (turkcha) deb xam atay boshlaydi. Oltoydagi O'tukan shaxri yangi turk xoqonligining poytaxti qilib belgilanadi. Bumin o'z ukasi Istamiga (turkcha - istemi, xitoycha - Sedimi, arabcha - Sinjibu, yunoncha - Stembu) birinchi sarkarda, davlatning birinchi amaldori darajasiga to'g'ri keluvchi "yabg'u" (baxodir) unvonini berib, u bilan birgalikda o'z davlatini kengaytirish payiga tushadi. Istami ko'proq g'arbiy yunalishga boshchilik qilib shu orada Sharqiy Turksitondagi nushibi, turkash, uzli qabilalarini o'ziga bo'ysundiradi. Turklar hukmronligi shu paytlarda Xorazmga xam yoyilib, xoqonlik chegarasi Eftallar davlati xududlarigacha boradi.

Muqanxon (554-576) hukmronligi davrida Turk xoqonligi eng qudratli davriga ko'tariladi. Mukanxon 554 yilda Sharqqa yurish qilib, Uzoq Sharq o'lkalarini o'ziga bo'ysundiradi va Tinch okeani qirg'oqlariga chiqadi. U Urxun, Tug'la, Selenga daryolari bo'ylaridagi qabilalarni, Yenisey daryosi bo'yidagi qirg'izlarni, Baykal atroflaridagi uyg'urlarni o'ziga bo'ysundiradi. Mukanxon Eftallarni tugatish uchun 554 yil Eron shoxi Xisrav I Anushervonga (531-579) elchi yuboradi. Bu taklif uzoq

vaqt eftallar tazyiqida yashagan sosoniylarga ma'qul bo'ladi va ular xam eftallarning mag'lubiyatidan manfaatdor edilar.

558 yilda turklar Ural va Volga bo'ylarini zabt etib Shimoliy Kavkazdagi ko'chmanchi amalar bilan to'qnashadi. Turklar Eftalitlar va avarlarga qarshi kurashda Vizantiya va Eron bilan do'stona aloqani mustaxkamlay boshlaydi. Vizantiyadan foydalangan Eron eftalitlardan Toxariston, Chag'aniyon va Kobul atrofidagi yerlarni tortib oladi.

536 yildan Eftalitlarga qarshi shimoldan turklar Choch vodiysiga bostirib kiradilar. Tez orada ular tomonidan Samarqand, Kesh, Naxshab egallandi. Eftalitlar Xuttalon, Termiz, Balx, Amul, Zamm shaharlaridan yordam olib, Buxoro yaqinida katta jangga tayyorgarlik ko'radilar. 8 kunlik shiddatli jangda eftalitlar turklardan yengiladi. Turklar tezlik bilan xarakat qilib, iloji boricha eftalitlarning yerlarini ko'proq o'z qo'llariga olishga xarakat qilardi.

Amudaryoning janubiy soxiligacha bo'lgan yerlar, Eron, uning shimoliy soxillaridan Kaspiygacha bo'lgan yerlar turklar qo'liga o'tadi. Eftalitlardan qolgan qutganlari Zarafshon voxasida yashab turklarga soliq to'lab turadilar. Janubdagi eftalitlar yerlari sosoniylar tomonidan bir oz vaqtdan keyin butkul bo'ysundirib olinadi.

Eftalitlar davlatining mag'lubiyatidan so'ng bevosita ittifoqchilar o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'la boshladi. Xoqonlikning bevosita g'arbiy qismini boshqarib turgan Istami va bosh Xoqon Muqanxon xam savdo yo'li va uning axamiyatini yaxshi tushunib bu masalani tinchlik yo'li bilan xal qilishga xarakat qila boshladilar.

Istami yabg'u So'g'd ixshidiga bu masalani xal etish vazifasini topshiradi. Eronga mashhur So'g'd savdogari va diplomati Moniax boshchiligida elchilar guruxi jo'natiladi. Xisravshox o'z atrofidagi amaldorlarning maslaxatiga kirib, so'g'diylar olib kelgan ipakliklarni sotib olib, so'ng uni elchilar ko'zi oldida yig'ib yoqib tashlaydi. Istami bu voqeadan so'ng qattiq ranjisada, Xisravshox xuzuriga ikkinchi marotaba o'z elchilarini yuboradi. Bu elchilar guruxi faqat turklardan iborat bo'ladi. Lekin bu safar turk elchilari zaxarlab o'ldiriladi va bir nechtagina sog' qolib, xoqon xuzuriga yetib keladilar. Sosoniylar esa bu voqeani turklarning o'zlariga qo'yib "turklar issiq xavoni kutara olmadilar", deb berkitadilar. Istami esa Xisrav I Anushervon qo'shinalarini tor-mor qilib, Eronning shimoliga bostirib kiradi.

Eftalitlar o'z yerlarini Eronga tushib qolgan qismini yana o'zlariga qaytarib oladilar. Eron tinchlik sulxiga kelishib, 4000 Vizantiya tillasi to'lash majburiyatini oladi. Undan so'ng Eron bilan Vizantiya (Yustin II) o'rtasida xam urush boshlanib ketib, sosniylar davlati juda nochor axvolga tushib qoladi.

576 yilda Muqanxon va Istami yabg'ularning vafotidan keyin Turk xoqonligining ta'siri ancha zaiflasha boshlaydi. Eron sarkardasi Baxrom Chubin Churbaga xoqon qo'mondonligidagi 300000 kishilik turk qo'shinini tor-mor qiladi. Churbaga xoqon jangda xalok bo'ladi. Baxrom Chubin Buxoro yaqinidagi Poykend shaxriga bostirib kirib, xoqonning o'g'li Barmuda Teginni asirga oladi. Xoqon xazinasini esa Eron shoxi Xurmuzdga yuboradi.

Muqan xoqondan keyin taxtga ukasi Arslon Tuba (576-581) o'tiradi va mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy jixatdan rivojlantirish choralarini ko'radi. Ammo

Arslon Tuba vafotidan keyin Turk xoqonlari o'rtasida o'zaro kurash avj olib ketadi. Natijada xoqonlik 2 qismga: Sharqiy qism - Xitoy, Mo'g'ulistonning bir qismini o'z ichiga olgan, Arslon Tubaning kichik o'g'li Ishbara boshqara boshlaydi; G'arbiy qism - Yettisuv, Markaziy Osiyoning asosiy qismi, Sharqiy Turkiston, hozirgi Qozog'iston tasarrufidagi yerlar, Istami yabg'uning o'g'li Qora Churin boshqarar edi.

Bundan keyin xam bir qancha xoqonlar (Turomok, Arok) bo'lib, mamlakat ichidagi axvol keskinlashib, iqtisodiy tanazzul boshlanib ketadi. Shunday keskin vaziyat paytida turkiy shaxzoda Obro'y boshchiligida (585-586) xalq xarakati bo'lib o'tadi. Abruy xaqida Nishopuriyning va Narshaxiyning asarlarida ko'rsatilishicha, Obro'yning qarorgoxi Poykandda bo'lgan, u boy zodagon va savdogarlar ustidan qattiq nazorat o'rnatgan. Bunga chiday olmagan zodagonlar Turkiston tomonga yo'l olishgan. Obro'y atrofida esa qashshoq qambag'al dexkonlar bo'lgan.

O'zaro urushlar mamlakatning parchalanib ketishiga va inqirozga yuz tutishiga olib kelgan. 600 yillarda Qora Churin qarib qolgan vaqtda o'zini qaxramon xoqon deb e'lon qiladi. Lekin davlatni imkoniyati yo'q edi. Bundan foydalangan Xitoy imperatori ichki nizolar keltirib chiqarishga xarakat qiladi. 582-603 yillardagi o'zaro urushlar natijasida 603 yilda xoqonlik to'la mustaqil 2 xoqonlikka ajraladi.

2-asosiy savol: G'arbiy turk xoqonligi va uning davlat boshqaruv tizimi.

2-asosiy savolning bayoni:

G'arbiy xoqonlikka Ettisuv, Chu vodiysi, Volga, Kubanning quyi qismi, Irtish, Ishim daryolari bo'ylaridagi yerlar, Markaziy Osiyoning yerlari kirgan. Bu xoqonlik VII asrning 1-choragida kuchayadi. Ayniqsa Tunyabg'u (618-630) davrida kuchli bo'lib boshqaruv tartiblari islox qilinadi. Maxalliy xukmdorlarga "yabgu" unvoni berilardi va xoqonning noibiga aylanadilar. Lekin VIII asrning o'rtalarida G'arbiy xoqonlik zaiflashib boradi. Chunki vaziyatdan foydalangan Xitoy imperatori 657-659 yillarda Ettisuvga bostirib kiradi. VII asrning oxirlarida xoqonlik mustaqilligini biroz tiklab olib, Xitoy gumashtasi Xisrav Burishodni kuvib chiqaradi.

Turk xoqonligida oliy xukmronlik xoqon qulida bo'lgan. Bu lavozim merosiy bo'lmagan. Taxt soxibini "ulus oqsokollari" tayinlagan. Turkiylar xoqonni taxtga o'tqazganda qigizga o'tkazib, quyosh yurishi bo'ylab 9 marta aylantirganlar, ishtirokchilar uni qutlab turganlar. Keyin xonni otga mindirib, bo'yniga ipak mato solganlar. Keyin undan necha yil xon bo'lishini so'rav o'tqazganlar Xoqondan keyingi shaxs "yabg'u" (baxodir) davlatning birinchi amaldori (vaziri) bo'lgan. Yabg'u xam taxtga merosxo bo'la olmas edi. Taxt merosxo'ri "tegin" (shaxzoda) deb yuritilgan.

Xoqonlikda "to'dun" unvoni bo'lib, bu xukmdorning joylardagi noibi (nazoratchisi) bo'lgan.

3-asosiy savol: G'arbiy turk xoqonligida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy taraqqiyot.

3-asosiy savol bayoni:

Chorvador turklarda urug'-aymoqchilik kuchli bo'lgan. Bular ko'chmanchi chorvadorlar bo'lib, ularni "budun" yoki "qora budunlar" deganlar.

Markaziy Osiyoda bu paytda 15 ga yaqin mayda davlatlar bo'lib, ular: So'g'dda ixshidlar, Toxaristonda Malikshoxlar, Buxoroda Buxorxudotlar, Xorazmda xorazmshoxlar, Choch va Elokda budunlar, Farg'onada ixshidlar xukmronlik qilganlar.

Markaziy Osiyoning bu davrda yirik shaxarlari Marv, Poykand, Buxoro, Samarqand, Choch, Isfijob, Suyob bo'lgan.

Turkiylarning diniy urf-odatlarini quyidagilarda ko'ringan:

- Xoqon qarorgoxiga Sharq tomonda kurilgan, bu esa quyoshga sig'inishni bildirgan;

- Xar yili xoqon o'z amaldorlari bilan g'orga borib, ota-bobolariga qurbonlik qilganlar;

- Xar yili 5 marta oy chiqishida xoqon yaqinlarini yig'ib, daryo bo'yida Tangriga qurbonlik qilganlar.

- Biror kishi qazo qilsa, uning yoniga buyum va asri ko'yib ko'mganlar.

4-asosiy savol: G'arbiy turk xoqonligida madaniy xayot.

4-asosiy savol bayoni:

Turklar xayotini o'rganuvchi ko'pgina ma'lumotlar bor. Runin yoki Ko'kturk bitiklari deb yuritilgan turk manbalari, Mo'g'ulistonda topilgan Tunyukuk, Kultegin, Bilga xoqon va Ongin bitiktoshlari (bular birgalikda Urxun-Enisey yozuvlari deb yuritiladi). Kultegin qabrtoshi VII asrning 1-yarmida yozilgan. Qabr toshining balandligi 3 m 15 sm, kengligi 1 m 24 sm, qalinligi 41 sm va 63 satrdan iborat bo'lgan. Bundan tashqari Xitoydan topilgan 104 satrli "Ta'birnoma" asari turklar xayotiga aloqadordir.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Turk xoqonligining qanday tashkil topdi?
2. Turk xoqonligida iqtimoiy-iqtisodiy hayot qanday edi?
3. Turk xoqonligida boshqaruv tizimi qanday edi?
4. Buxoroda Abruy qo'zg'oloni haqida gapiring.

ADABIYOTLAR :

1. I.Karimov. Turkiston - umumiy uyimiz. T, 1995.
2. Nasimxon Raxmon. Turk xoqonligi. T, 1993.
3. K.Maxmudov. Turkiy xoqonliklar. Turon tarixi. T, 1992.
4. A.Axmedov. Turon. Muloqot, 6-son, 1991.
5. L.I.Gumilev. Drevnie tyurki. M, 1967.
6. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
7. O'zbekiston Entsiklopediyasi. T, 1997.

Ilk o'rta asrlarda maxalliy davlatlar.

Asosiy savollar:

1. Ilk o'rta asrlarda maxalliy davlatlar: So'g'd ixshidlari, Toxaristorn, Farg'ona, Choch va Eloq.

2. Ilk o'rta asr shaxarlari.
3. Ilk o'rta asrlarda madaniy xayot, din va diniy e'tiqodlar.

Tayanch iboralar: So'g'd ixshidlari, Toxariston, Farg'ona, Choch va Eloq, Samarqand, Burgutqal'a, Kurg'oncha, Ko'shk, qasr, qo'rg'on, zardushtiylik, budda, nasoro (xristian), moniy, qam (shomon).

1-asosiy savol: Ilk o'rta asrlarda maxalliy davlatlar: So'g'd ixshidlari, Toxariston, Farg'ona, Choch va Eloq.

1-asosiy savol bayoni:

V-VI asrlarda Markaziy Osiyoda 15 dan ortiq mustaqil feodal davlat (xokimlik)lar tashkil topadi. Bunday davlatlardan eng kattasi So'g'd, Toxariston, Xorazm, Choch va Eloq xamda Farg'ona bo'lgan.

So'g'd ixshidlari (ixshid - forscha dexqon degani) - So'g'dning ilk feodal davlatlari ichida siyosiy nufuzga ega bo'lgan va Zarafshon va qashqadaryo vodiylarida joylashgan. Samarkand, Buxoro, Kesh, Naxshab, Maymurg', Ishtiqoq, Kushoniya, Vardona xududlarini birlashtirgan. Bular mulkliklar bo'lib, xar biri o'z xokimiga va xarbiy choparlariga ega bo'lgan. Mulkliklar ichida Samarqanda siyosiy mavqe jixatidan nufuzli bo'lsada, Buxoro, Kesh va Naxshablar xam mustaqil edi. So'g'dda axoli zich yashagan va dexkonchilik, bog'dorchilik, uzumchilik rivojlangan bo'lib, xosildor erlardan iborat bo'lgan. Dexqonchilik bilan birga chorvachilik xam rivojlangan. Xunarmandchilik va savdo taraqqiy etgan.

Afrosiyobda topilgan devori rasmda So'g'd xokimi Varxumani Chag'oniyon, Choch va Xitoydan kelgan elchilarni qabul qilish marosimi tasvirlangan.

Toxariston - Surxondaryo viloyati, janubiy Tojikiston va Shimoliy Afg'oniston xududlarida joylashgan bo'lib, 27 ta tog' va tog'oldi vilotlarni birlashtirgan. Shimoliy chegarasi "Temir darvoza" (Shaxrisabz bilan Termiz o'rtasidagi Buzgalaxona tog' darasi) orqali o'tgan. Turk xoqonligi tomonidan bo'ysundirilgan.

Budda dini asosiy din bo'lgan. 25 xarfli yozuvi bo'lib, kundalangiga chapdan o'ngga bitilgan.

Toxariston axolisi ipakchilik bilan shug'ullanganligi ularning ipak matolardan kiygan kiyimlaridan xam ko'rinadi. Tog' oldi axolisi chorvachilik bilan shug'ullanganligi ularning po'stin va jun chaqmon kiyganligidan ko'rinadi.

Kadimdan Toxaristonda konchilik rivojlangan, shishasozlik rivojlangan. Poytaxti Balx shaxri bo'lgan. Farg'ona - qadimda Dovon Parkana deb nom olgan Farg'ona davlat sifatida faoliyat ko'rsatdi. Farg'ona deb V asrdan yuritila boshlangan. Podsholari ixshidlar deb yuritilgan. Poytaxti Koson va Axsikat bo'lgan. Farg'ona yerlari xosildor bo'lib, dexqonchilik rivojlangan. Farg'ona xunarmandlari tomonidan ishlab chikilgan maxsulotlar ichki va tashqi bozorlarda xaridorgir bo'lgan.

Qadimdan Farg'onaliklar o'z arg'umoqlari bilan shon-shuxrat qozonganlar. Farg'ona strategik jixatdan qulay geografik o'ringa ega bo'lgan. Ilk o'rta asrlarda xam Farg'ona O'rta Osiyoning siyosiy xayotida muxim davlat bo'lgan.

Choch va Eloq - V-VII asrlarda Chirchiq va Oxangaron vodiylarida 2 ta mustaqil ilk feodal davlatlari - Choch davlati va Eloq mulki faoliyat ko'rsatgan. Choch

Xitoy manbalarida Shi va Chjeshi deyilgan. Choch va Eloq shimoli-g'arbdan G'arbiy Turk xoqonligi, sharqdan Farg'ona, janubda Usturshona bilan chegaralangan.

Choch poytaxti Chochkat (Mingurlik tepaligida joylashgan), podshosi esa tudun deb yuritilgan. Eloqning poytaxti Tunkat bo'lib, xokimlari dexqon deb atalgan. Choch viloyati V asrda Eftallarga, VI asrda Choch va Eloq birlashib mustaqilligini tiklab yagona davlatga aylanadi.

Choch va Eloqda sug'orma dexqonchilik, konchilik rivojlangan. Eloq O'rta Sharqda oltin va kumush olishda shuxrat qozongan. Karvon yo'lining Choch va Eloq xududidan o'tishi xam savdo-sotiqning kengayishiga, chetga ko'plab maxsulot chiqarishga sabab bo'lgan. VI-VIII asrlarda Chochliklar Sharqiy Turkiston bilan savdo- sotiq qilishda Samarqand va Buxoro savdogarlaridan keyin uchinchi o'rinda turgan. Chochkat tashqi savdoning markazi bo'lgan.

VII-VIII asrlarda Chochda kumush va mis chaqalar yasaydigan zarbxona bo'lgan. Choch podsholari (tudun) old tomoniga mulkdorning portreti, orqasiga gajak dumli sher yoki qoplon tasviri bo'lgan chaqalar zarb qilgan. So'g'd tilidan rasmiy til sifatida foydalanganlar.

2-asosiy savol: Ilk o'rta asr shaxarlari.

2-asosiy savolning bayoni:

V-VII asrlarda O'rta Osiyoda ilk feodal munosabatlarning jadallashishi, ko'chmanchi qabilalarning o'troqlashishi ekin yerlariga bo'lgan extiyojni kuchaytirdi. Shaxarlar gavjumlashdi, ya'ni sug'orma dexqonchilik maydonlarining kengayishi, qishloq xo'jalik maxsulotlarining ortib borishi, xunarmandchilik buyumlariga extiyojning kuchayishi, savdo-sotiqning avj olishi o'z navbatida shaxarlarning ravnaq topishiga ta'sir qildi.

Shaxarlar ko'p bo'lishi bilan maydonlari uncha katta emas edi. Eng katta shaxarlardan biri Samarqand shaxri edi. Uning maydoni 220 ga bo'lgan.

Dexqonchilik xo'jaligida feodal munosabatlarning jadallashuvchi-ko'chmanchi qabilalarning o'troqlashuvi bilan ekin maydonlariga extiyoj ortib, ziroatkor yerlar kengaydi. Kanallar qazildi, yangi yerlar o'zlashtirildi va shaxarlar gavjumlashdi. Ko'shk (istexkomli baland qo'rg'on), qasr (saroy, oliy va xashamatli bino), qo'rg'on va qo'rg'oncha (atrofi baland paxsa devor bilan o'ralgan darvozali turar joy)lar yirik sug'orish inshootlari boshida joylashdilar. Qo'rg'onchalar esa voxalardagi qal'a atrofida qad ko'tardi. Masalan: VI-VIII asrlarda Qadimgi Xorazmning Burgutqal'asida 100 ga yaqin ko'shk va qasrli qo'rg'onlar va qo'rg'onchalar bo'lgan va bular bir-birlaridan 100-200 m masofada joylashganlar. Buxoroda esa 3 ta sug'orish tarmoqlari bo'ylab 4000 ga yaqin qasr qad ko'targan. Ko'shk va qasrlar qo'rg'onlarda zodagon dexqonlar, qo'rg'onchalarda ziroatkor maxnatkash axoli yashaganlar.

3-asosiy savol: Ilk o'rta asrlarda madaniy xayot, din va diniy e'tiqodlar.

3-asosiy savol bayoni:

Markaziy Osiyo xalqlarining dini va diniy e'tiqodi. V-VI asrlarda diniy e'tiqod bilan uzviy bog'liq bo'lgan tasviriy san'at - koroplastika - ma'budalarning sopol xaykalchalarini yasash va ularga topinish keng yoyildi. Eftalitlar davrida saroy va

ibodatxona devorlarini turli mazmundagi rangdor tasvirlar bilan bezash odat tusiga kirgan. Bunday nodir tasviriy san'at namunalari Bolaliktepa qasridan topildi.

VI-VIII asrlarda O'rta Osiyoda zardushtiylik, budda, nasoro (xristian), moniy, qam (shomon) dinlari keng yoyilgan. Mamlakatda ko'p dinlilik e'tiqodlari keng yoyilsada, zardushtiylik asosiy din edi.

Zardushtiylik - mil.avv. I ming yillikning 1-yarmida Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. Bu din ibtidoiy davrda odamlar tevarak atrofdagi tabiatni iloxiylashtirgan bir davrda yuzaga kelgan. Ular suv, yer, olov, xavoni muqaddas deb bilganlar. Bu dinning asoschisi Zardusht (Zaratushtra) bo'lib, u mil.avv. I ming yillikning 1-choragida yashagan. Zardushtiylikning muqaddas iloxlari: Axuramazda (buyuk va mutafakkir, Zardushtning xomiysi), Mitra (quyosh va yorug'lik xudosi, tukin-sochinlikni ta'minlovchi), Anaxita (xosildorlik va suv xudosi), Xumo (baxt va boylik) iloxlaridir. Zardushtiylik dini bo'yicha dunyo 2 qismdan - yaxshilik va yomonlikdan tashkil topgan. Xayotning asosiy mazmuni - xayrli ish qilish, shirin so'z, adolatli turmush ko'rish. Zardushtiylik dini bo'yicha xayot yo'lini xar bir insonning o'zi belgilaydi.

Zardushtiylik o'rta asrlar davrida Xorazm, So'g'd, Choch viloyatlarida keng tarqalgan. Katta va kichik shaxarlarda zardushtiylikning ibodatxonalari (vagnlari) bo'lgan. Ibodatxonalarining bosh koxinlari, ya'ni vagnpatlari bo'lgan.

Muqaddas otash, ya'ni azarxurrallari bo'lgan. Maxsus olovxonalari, ya'ni otashkadalari bo'lgan. Ibodatxonaning kichik koxinlari - atrabanlari bo'lgan. Ular Axuramazdaga barcha narsalarning yaratuvchisi sifatida sig'inganlar. U yovuzlik xudosi Axriman bilan doimo kurash olib borgan. Ular olovga (quyoshga) sig'inganlar. Chunki kuyosh olamga xayot bag'ishlovchi, nur tarqatuvchi deb bilganlar. Zardushtiylik dini bo'yicha koinot 4 unsurdan olov, tuproq, suv, xavodan iborat bo'lgan. Shuning uchun ularni iflos qilish taqiqlangan. Xatto o'likni xam na tuproq, na suvga tashlamaganlar, balki ostadonlarga (assuariylarga) solib, xilxona (naus) ga kiritib supaga qo'yganlar.

Budda dini - O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida, Toxaristonda, Farg'ona, Ettisuv, Sharqiy Turkistonda, ayniqsa shaxar axolisi o'rtasida keng yoyilgan. Arxeologik tekshirishlar natijasida Farg'ona vodiysining Quva, Terviz yaqinidagi Zangtepa yodgorliklaridan budda dini xaykalchalari topildi.

Nasoro (xristianlik) - Samarqand viloyatining Urgut tumani axolisi e'tiqod qilgan va V-VI asrlarda bu din So'g'dga kirib kelgan. Arxeologik tekshirishlar natijasida Urgut yaqinida Kushtepa yodgorligidan topildi.

Moniy dini - Vatanimiz xududida milodimizning III asr o'rtalaridan boshlab moniy dini xam keng tarqaldi. Uning asoschisi Moniy ibn Fatan (216-277) dir. Moniy 230 yilda Eron, Markaziy Osiyo, Xindiston bo'ylab safarga chiqib, 240 yildan moniylik dinini keng yoydi. Moniy ta'limotida olamning ibtidosi 2 qarama-qarshi yaratuvchi - yorug'lik va ezgulik, zulmat va yovuzlikdan iborat deb bilganlar.

Ibodot Quyosh va Oyga bag'ishlanib, yakshanba va xayit kunlari ro'za tutilgan. Sadaqa berish burch xisoblangan. Moniy dinida savdo-sotiq rag'batlantirilgan, tasviriy san'at va musiqaga kata e'tibor berilgan. VI-VIII asrlarda Moniy dini Murg'ob voxasi orqali Toxariston, So'g'd, Sharqiy Turkiston va Xitoyga yoyilgan.

Shomon (qam) dini - Turk xoqonligining chorvador axolisi o'rtasida keng tarqalgan. Bu din jon va ruxlarga sig'inishga asoslangan. Qadimgi turklar o'z dinini qam deganlar, chunki shomon so'zi bo'lmagan. Ular Ko'ktangriga (osmonga) siginganlar, yakka xudolikni targ'ib qilganlar.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Ilk o'rta asrlarda maxalliy davlatlar: Sug'd ixshidlari, Toxariston, Farg'ona, Choch va Eloq davlatlari haqidagi ma'lumot bering.
2. Ilk o'rta asr shaxarlarining o'ziga xos xususiyatlari qanday edi?
3. Ilk o'rta asrlarda madaniy xayot, din va diniy e'tiqodlar haqida gapiring.

ADABIYOTLAR :

1. U.Alimov. O'rta asrlarda Movarounnaxrda bog'chilik xujaligi tarixi. T, 1984.
2. B.Axmedov. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. T, 1991.
3. A.Muxammadjonov. O'zbekistonning qadimgi gidrotexnika inshootlari. T, 1997.
4. A.S.Sagdullaev, B.J.Eshov. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
5. Sh.Karimov, R.Shamsutdinov. Vatan tarixi. 1-kitob. T, 1997.
6. A.Muxammadjonov. O'zbekiston tarixi. T, 1999.

12-mavzu: Arablarning O'rta Osiyoga bostirib kirish va uning oqibatlari.

Arablar qarshi xalq qo'zg'olonlari.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

«Arablarning O'rta Osiyoga bostirib kirish va uning oqibatlari. Arablar qarshi xalq qo'zg'olonlari» mavzusi bo'yicha ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda arablarning O'rta Osiyoga bostirib kirish va uning oqibatlari haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Islom dinining maxalliy axolii xayotida tutgan o'rnini ochib beradi. • Arablar davri madaniyatini ochib beradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Islom dini, Arab xalifaligi, Movarounnaxr, Xuroson, Kutayba ibn Muslim, Divashtich, Gurak.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua,</p>	O'qituvchi

	fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.	
2	O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi: 2.1. Mavzu e'lon qilinadi. 2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.	O'qituvchi 30 min.
3	<u>Guruhda ishlash.</u> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi- talaba 30 min.
4	<u>Mustahkamlash va baholash:</u> Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi: <ul style="list-style-type: none"> • Islom dinining kelib chiqishi va Arab xalifaligining tashkil topishi haqida gapiring. • Arablarning O'rta Osiyoni bosib olishi va uning oqibatlari qanday bo'ldi? • Xalifalikka qarshi xalq qo'zg'olonlari haqida nimalar bilasiz? 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<u>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</u> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi. 	Ўқитувчи 10 мин.

Asosiy savollar:

1. Islom dinining kelib chiqishi va Arab xalifaligi.
2. Arablarning O'rta Osiyoni bosib olishi va uning oqibatlari.
3. Xalifalikka qarshi xalq qo'zg'olonlari. Abu Muslim, Muqanna qo'zg'olonlari.

Tayanch iboralar: Islom dini, Arab xalifaligi, Movarounnaxr, Xuroson, Qutayba ibn Muslim, Divashtich, Gurak.

1-asosiy savol: Islom dinining kelib chiqishi va Arab xalifaligi.

1-asosiy savol bayoni:

Islom dining vatani Arabiston yarim oroli bo'lib, bu yerda asosan ko'chmanchi chorvachilik, voxalarda dexqonchilik bilan shug'ullanganlar. VI asrning 2-yarmi va VII asrning 1-yarmida arablar xayotida ijtimoiy o'zgarishlar yuz berdi. Arablarda urug'- aymoqchilik munosabatlari kuchli bo'lib, endigina feodal munosabatlar vujudga kela boshlagan. Bunday o'zgarishlar mamlakatni birlashtirishni taqozo etgan. Savdogar va xunarmand axoli birlashish tarafdori bo'lib chiqdilar. Xalqni birlashtirishni yagona yo'li sifatida yakka xudolikni targ'ib qilish va islom dini nomi bilan birlashtirishni Muxammad binni Abdullox (570-632) raxnamosi bo'lgan. Islom arabcha so'z bo'lib, xudoga o'zini topshirish, itoat, bo'ysunish, tobelik, bo'yin egish ma'nolarini anglatadi. Muxammadning izdoshlari muslim (musulmon) deyiladi.

Muxammad paygambarlik faoliyatini Makkada boshlagan va shu yerda Ka'ba joylashgan. Ka'bani Odam ato barpo etib, Ibroxim payg'ambar o'g'li Ismoil bilan birga qurib, birinchi Xaj safarini uyushtirgan. Ka'baning ichida muqaddas tosh (xajar-

ul-asvod) o'rnatilgan. Muxammadga qarshi kuraysh qabilasining ta'qibi kuchayadi va 622 yil 16 iyulda u do'sti Abu Bakr bilan Makkadan Madinaga xijrat qiladi, ya'ni ko'chadi va shu kundan boshlab musulmon olamida xijriy yil boshlanadi.

Xijriy yil xisobi 2 xil bo'ladi: xijriy kamariy, ya'ni oy xisobi bo'yicha va xijriy-shamsiy, ya'ni kuyosh xisobi bo'yicha. Muxammad vafot etgach, avval Abu Bakr (632-634), so'ngra Umar (634-644), Usmon (644-656) va Ali (656-661) lar xalifa, ya'ni o'rinbosar deb e'lon qilinadi. Natijada Arabistonda islom dini to'la g'alaba qilib, markazlashgan musulmon davlati - Arab xalifaligi tashkil topadi.

2-asosiy savol: Arablarning O'rta Osiyoni bosib olishi va uning oqibatlari.

2-asosiy savolning bayoni:

VII asrning 2-yarmida xalifalik o'z yerlarini kengaytirishga xarakat qiladi. Arablar Amudaryodan shimoldagi yerlarni Movarounnaxr - daryoning narigi tomonidagi (daryoning ortidagi) yerlar deb ataydilar. Xozirgi Arabistonning shimoli, Eronning shimoli-sharqi xamda janubiy Turkmanistondan to Amudaryogacha bo'lgan yerlar Xuroson deb yuritilgan. Arablar O'rta Osiyoni bosib olishni Xuroson noibliqi orqali boshqargan. Bosib olish 2 davrni o'z ichiga oladi:

Arablar Movarounnaxrni bosib olish uchun emas, dastlab uni xarbyi jixatdan tayyorgarlik qo'rish, maxalliy xukmdorlarni sinash maqsadida yurish qiladi. Arablarning Movarounnaxrga ilk bor xujumi 654 yilda So'g'ddagi Maymurg' qal'asiga bo'ladi. Keyinchalik 667 yilda Chag'oniyonga yurish qiladilar.

Narshaxiyning yozishicha, 673 yilda (kuzda) xalifa Muoviyaning (661-680) farmoni bilan Xuroson noibi Ubaydullox ibn Ziyod Amudaryodan o'tib Buxoro viloyatiga bostirib kiradi. Poykand va Romitanni egallaydi. Buxoroliklar esa bir lak (100000) dirxam (kumush tanga) boj to'laydilar.

676 yilda Xurosonning yangi noibi Said ibn Usmon yana Buxoroga bostirib keladi va uni bosib oladi. Said ibn Usmon Buxorodan Samarqandga yo'l oladi va uni bir oy davomida qamal qiladi. U Samarqanddan 30000 kishini asir olib kaytib, yo'l-yo'lakay Termizni xam bosib oladi. Samarqand yaqinidagi jangda payg'ambarning jiyani Qusam ibn Abbos ibn Abdul-mutallib vafot etadi. Uni Shoxi-Zinda (tirik shox) nomini olgan qabristonga ko'madilar. Xalifa Yazid vafotidan so'ng (683) toju-taxt uchun kurash boshlanadi. Xalifa Abdumalik ibn Marvon (685-705) davrida ichki nizolarga chek qo'yiladi va arab siyosatchilari Movarounnaxrga xaqiqiy yurish qilish vaqti keldi deb ko'rsatadilar. Yangi Xuroson noibi Qutayba ibn Muslimga (704-705) Eron noibi al-Xajjoj Muvarounnaxrni butkul egallashni topshiradi. Xarbiy yurishni Qutayba 705 yilda Balxni bosib olishdan boshlaydi. Natijada arablarning Movarounnaxrga 2-yurish davri boshlanadi. 707 yilda Qutayba katta qo'shin bilan Buxoroga kirib keladi va Poykandni 50 kun qamal qiladi. Poykand fojiasidan keyin Qutaybaga zarba berish uchun So'g'd podshosi Tarxun, Buxoro xukmdori Xununxudot, Shopurkon xokimi Vardanxudot boshliq katta qo'shin yig'iladi va 40000 kishiga etadi. Qutayba Romitan oralig'ida qurshovda qoladi. Lekin u makkorlik qilib Nabatiy (o'zining yaqin kishisi, juda mard kishi)ni So'g'd podshosi Tarxun xuzuriga vakil qilib yuboradi va Tarxunga xavo sovushi bilan Marvga qaytajakligini aytadi. Bunga ishongan Tarxun Qutayba lageriga bosqinchilardan qutulsam bo'lgan

deb, 2 mln dirxam yuborib sulx tuzadi. Lekin arablar makkorlik qilib, 708-709 yillarda Buxoroni bosib oladi. Buxorxudot Tug'shodani va unga amir qilib o'z yaqinlarini tayinlaydi.

Tug'shoda 30 yil xokimlik qiladi. Qutayba Buxoro shaxristonini taqsimlab, Attorlar darvozasidan to Xisor va Nav (yangi) darvozalarigacha maxalla-uylarni arablarning rabi'a va mazay qabilalariga, qolganlarini yamanliklarga bo'lib beradi.

Qutayba Buxoro markazida joylashgan otashparastlik ibodatxonasini jome masjidiga aylantirib, sug'diy tili va xatida bitilgan otashparastlik asarlarini yo'qotadi. Masjidga katnaganlarga 2 dirxamdan pul beradi (dirxam 3,185 gramm).

710 yilda Qutayba Nasaf va Keshni bosib oladi. Samarqandga yurishga tayyorgarlik ko'radi. Biroq Xorazmda boshlangan ichki nizo Qutaybani Xorazmni bosib olishini tezlashtiradi va u Samarqand yurishini kechiktirib, Xorazmga qo'shin tortadi. Xorazmshox Chag'on ukasi Xurzod boshchiligidagi qo'zg'olonidan qo'rqib, 711 yilda yordam so'rab Qutaybaga murojaat qiladi. Arablar Xurzodni o'ldiradilar va qo'zg'olonni tor-mor qiladilar. Natijada Xorazm o'z mustaqilligini yo'qotib, arablar bojdoriga aylanadi. 712 yilda Qutayba Samarqandga xujum qiladi. Bu payt Samarqand ixshidi Tarxun o'rniga akasi Gurak (709-738) podsho bo'ladi. Samarqand bir oy shiddatli janglardan keyin taslim bo'ladi. Gurak va Qutayba o'rtasida shartnoma tuzilib, Gurak arablarga bir yo'la 2000, yiliga 20000 dirxam xisobida boj, 30000 odam berish, ichki shaxarni bushatib berish majburiyatini oladi. Bular evaziga Qutayba Gurakni Samarqand, Kesh va Naxshabga xokin qilib tayinlaydi.

713 yilda Qutayba Buxoro, Kesh, Nasaf, Xorazm axolisidan 20000 askar to'plab berishni talab qiladi. 714 yilda Istijobga yurish qiladi. 715 yilda Farg'onani egallab, Qashg'arga kirib boradi. Shu yili xalifa Volid vafot etadi. Uning o'rniga Qutaybaning raqibi Sulaymon taxtga o'tiradi. Ammo Qutayba yangi xalifaga qarshi isyon ko'taradi va 715 yilda arab askarlari tomonidan o'ldiriladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, arablar Movarounnaxrni tubandagi sabablarga ko'ra bosib oldilar:

- viloyat xukmdorlari o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar mavjudligi;
- arabalar bostirib kirishi bilan kuchlarning birlashuviga yo'l qo'ymaganligi;
- Qutayba bosib olishida bosib olingan viloyatlarning qo'shinlaridan xam foydalanganligi; -ko'pgina xukmdorlar bosqinchilarning puch va'dalariga uchib, sotqinlik qilganliklari. Arablar istilosi Movarounnaxrda quyidagi iqtisodiy oqibatlariga olib keldi:

- arablar 500 yil davomida xunarmandchilik va savdo shaxarlarini, obod viloyatlarni bosib olib katta o'ljaga ega bo'ldilar;
- suv inshootlari buzilib, ekin maydonlari suvsiz qoldi;
- bosib olingan shaxar va qishloqlar axolisidan oltin, kumush va qimmatbaxo buyumlarni tortib oldilar;
- arablar mamlakatda xalifalik xukmronligini yanada mustaxkamladilar.
- arablar sosoniylarning soliq tizimini joriy qildilar va ekin erlaridan $\frac{1}{4}$ xissa xiroj, chorva, xunarmandchilik va savdodan $\frac{1}{40}$ xissa zakot, islomni qabul qilmaganlardan jon boshi solig'i (juzya) undirib oldilar.

Arablar istilosi Movarounnaxrda quyidagi ma'naviy oqibatlariga olib keldi:

- islom dinini axoli o'rtasida kengroq yoyishga katta e'tibor berdilar;

- xalqni dini islomga birlashtirishga xarakat qilib, boshqa dinlarni soxta din deb e'lon qildilar;
- ibodatxonalarni buzib, ularning o'rnida xam masjidlar barpo qildilar;
- islomni qabul qilganlarni xiroj va juzyadan ozod qildilar;
- islomni qabul qilmaganlardan xiroj va juzyani undirib olib, soliqni o'z vaqtida to'lamaganlarning bo'yniga "qarzdor" degan taxtacha osib qo'ydilar;
- arablar tomonidan maxalliy xalqning urf-odatlarini, dini, madaniyati, adabiyoti va san'ati poymol etildi.

3-asosiy savol: Xalifalikka qarshi xalq qo'zg'olonlari. Abu Muslim, Muqanna qo'zg'olonlari.

3-asosiy savol bayoni:

Arablar yerli xalqni barcha xaq-xuquqlardan maxrum etdi. Natijada maxalliy xalq arablarga qarshi qo'zg'olon ko'tarishga majbur bo'ldi. 720 yilda So'g'dda boshlangan qo'zg'olonga Samarqand ixshidi Gurak va Panjikent xokimi Divashtich raxbarlik qildi. Qo'zg'olonni bostirish uchun Xuroson noibi Said ibn Abdulaziz 3 marta yurish qiladi. Shaxarni suv bilan ta'minlab turgan to'g'onni egallab, axolini suvsiz qoldiradi. 721 yilda Said Xoroshiy Xuroson noibi bo'ladi va uning olib borgan muzokaralari natijasida Gurak arablar tomoniga o'tadi va qo'zg'olonchilar yengiladi. Divashtich boshliq qo'zg'olonchilar xam Zarafshonda Obg'ar qal'asida qamalga olinadi va Orbinxonga olib borilib qatl etiladi. Divashtichning boshi Iroq xokimiga yuboriladi, tanasi naus devoriga qoqib qo'yiladi.

Said Xoroshiyning bosqinchilik siyosati kuchayadi. Arablarga qarshi 725 yilda Xuttalonda, 728 yilda So'g'dda qo'zg'olonlar avj olib ketadi. 736-737 yillarda Toxariston va So'g'dda qo'zg'olon ko'tariladi. Arablar 737 yilda tang axvolda qoladi. Bu paytda xalifalikni Ummaviylar sulolasi boshqarar edi. Ummaviylar o'ta zo'ravonlik va bosqinchilik siyosati bilan ayblandilar va xalqning ularga qarshi noroziligi kuchaydi. Xalqning norozi bo'lgan guruxiga Muxammadning amakisi Abbosning evarasi Muxammad ibn Ali raxnamolik qildi. Natijada abbosiylar tomonidan Ummaviylarga qarshi xarakat boshlanib ketdi. Ummaviylarga qarshi xarakat xalifa Marvon (744-750) davrida kuchaydi.

746 yilda Abbosiylarga raxbarlik qilish uchun Abu Muslim Xurosonga keladi. U sarroj bo'ladi. Qora rang Abbosiylar xarakatining rangi bo'lib, ular qora bayroq ostida kuchlarni birlashtirishga xarakat qiladilar. Xamda xalqni payg'ambar avlodini quvvatlashga chaqiradilar. Taxtga Abulabbos Saffax (749-754) chiqishi bilan arab xalifaligi Abbosiylar qo'liga o'tadi. Abbosiylarga Abu Muslim katta xizmat qilsada, undan shubxalanadilar va uni yo'qotish payiga tushadilar. Abu Muslim 755 yilda o'ldiriladi. VIII asrning 70-80 yillarida Movarounnaxrda katta xalq qo'zg'oloni ko'tariladi. Bular oq kiyim kiyganlari sababli qo'zg'olon "oq kiyimlilar qo'zg'oloni" nomini oldi. Bu xarakatning raxbari Muqanna (Xoshim ibn Xakim) bo'lib, u xunarmand edi, Marvda tug'ilgan. U xunuk bo'lganidan Muqanna, yani "niqobdor" nomini oladi. Muqanna kudungarlik (matolarga oxor beruvchi) bilan shug'ullanadi. Xurosonda sarxanglikdan (kichik lashkarboshi) vazirlikkacha ko'tariladi. U Mazdak

g'oyalarini targ'ib etib, payg'ambarlikni da'vo qilgani uchun Bag'dodda zindonga tashlanadi.

Muqanna Kesh yaqinidagi Som qal'asini qarorgox qiladi. Uning xarakati Qashqadaryo vodiysida, So'g'dda, Eloq (Oxangaron), Shoshda kuchayadi. Qo'zg'olonga zarba berish uchun xalifa Abu Ja'far 775 yilda Jabroil boshliq qo'shinni Movarounnaxrga yuboradi. Jabroil Naxshab, Chagoniyonni olib, 776 yilda Buxoroga keladi. Narshax qal'asida kuchli qo'zg'olon bo'ladi va qal'a olinadi. Qo'zg'olon boshliqlaridan Xakim ibn Axmad va Xishriylar o'ldiriladi. Qo'zg'olon quyidagi sabablarga ko'ra yengiladi: - qo'zg'olonchilarning uyushmaganligi;

- xalifa qo'zg'olonlardan o'z manfaati yo'lida foydalanganligi;

- mulkdor dexqonlarning sotqinlik yo'liga o'tib ketishi. Muqanna qo'zg'olonidan 20 yil o'tgach, 806 yilda Rofe ibn Lays raxbarligida arablarga qarshi qo'zg'olon bo'ladi. Qo'zg'olon Samarqandda boshlanib, Shosh, Farg'ona, Buxoro, Naxshab, Xorazmga yoyildi. Qo'zg'olonni bostirish uchun Somoniy avlodlari yordamga chaqiriladi. Bu esa Somoniylarning kelajak taqdiriga yo'l ochadi.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Islom dinining kelib chiqishi va Arab xalifaligining tashkil topishi haqida gapiring.
2. Arablarning O'rta Osiyoni bosib olishi va uning oqibatlari qanday bo'ldi?
3. Xalifalikka qarshi xalq qo'zg'olonlari haqida nimalar bilasiz?

ADABIYOTLAR :

1. A.S.Sagdullaev, B.J.Eshov. O'zbekiston tarixi. T, 1997.
2. Sh.Karimov, R.Shamsutdinov. Vatan tarixi. 1-kitob. T, 1997.
3. O'zbekiston Ensiklopediyasi. T, 1997.

18-mavzu: TOXIRIYLAR DAVLATINING TASHKIL TOPISHI.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

« TOXIRIYLAR DAVLATINING TASHKIL TOPISHI » mavzusi bo'yicha
ma'ruza darsining texnologik xaritasi

Bosqich	Bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
	<p>Tayyorlov bosqichi</p> <p>1.1 Dars maqsadi: Talabalarda xalifalikning paralanishi, O'rta Osiyoda Tohiriylar davlati tashkil topishi haqida tushuncha hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv maqsadlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sessiy voqealar sharxini ochib beradi. • Siyosiy ma'muriy tizim xaqida ma'lumot beradi. <p>1.3.Asosiy tushunchalar: Ma'mun, Toxir, Talxa, Abdullox,</p>	

1	<p>Toxiriylar davlati, Nishopur, qashovarz, kishtuqorkunanda, chorakor, barzigar.</p> <p>1.4.Dars shakli: Ma'ruza.</p> <p>1.5. Metod va usullar: Og'zaki bayon, taqdimot, munozara, aqliy hujum</p> <p>1.6.Kerakli jihoz va vositalar: O'quv-uslubiy majmua, fotosuratlar, slaydlar, videoproektor.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi 30 min.
3	<p>Guruhda ishlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mavzuning muhim bosqichlari bo'yicha tezkor usulda talabalarning fikrini tinglash • Umumiy xulosalar chiqarish 	O'qituvchi- talaba 30 min.
4	<p>Mustahkamlash va baholash:</p> <p>Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Toxiriylar davlatining tashkil topishi qanday bo'ldi? • Boshqaruv usuli haqida nimalar bilasiz? • Mulkchilik munosabatlarini tavsiflang. 	O'qituvchi – talaba 10 min.
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ma'ruza va talabalar fikrini umumlashtirib, har bir savol bo'yicha yakuniy fikr aytiladi va mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar bilan talabalar tanishtiriladi 	O'qituvchi 10 min.

Asosiy savollar:

1. Toxiriylar davlatining tashkil topishi
2. Boshqaruv usuli
3. Mulkchilik munosabatlari

Tayanch iboralar: Ma'mun, Toxir, Talxa, Abdullox, Toxiriylar davlati, Nishopur, qashovarz, kishtuqorkunanda, chorakor, barzigar.

1-asosiy savol: Toxiriylar davlatining tashkil topishi.

1-asosiy savol bayoni:

Siyosiy voqealar sharxi. IX-XIII- asr boshlari rivojlangan o'rta asrlarga borib, o'zbek xalqi davlatchiligi tarixida turli sulolalarning boshqaruv usullari va ma'muriy tizimiga xos qonuniyatlar xamda xususiyatlar rivoj topgan. Arab xalifaligi xududida maxalliy xalqning xukmron mamurlar zulmiga qarshi qo'zg'olonlari avj olgach, xalifalik o'zlariga sodiq maxalliy zodagonlarni tobe' yerlarni boshqarishga jalb qila boshladilar. Shu munosabat bilan Xurosondagi toxiriylar xonadoni kuchayadi. Sijison (Seiston) xokimi Abdumuxammad Talxa ibn Abdullox qo'lida Xusayn va Toxir degan farzandlari Xirot viloyatidagi Bushanj shaxrini boshqarishgan.

Ma'lumki, Xorun ar-Rashid (786-809) vafotidan keyin uning o'rniga katta og'li Amin xalifa xokim bo'ladi. Xuroson noibi bo'lib turgan uning kichik o'g'li Abdulla (keyin Ma'min laqabini olgan) xokimiyat uchun kurashda Toxir yordamidan foydalanadi. Toxir qo'mondonligida qo'shinlar Amin lashkarini tor-mor keltiradi. 813 yili Ma'mun Bag'dodni egallagach, Toxirni sipaxsolor etib tayinlaydi. 821 yilda esa Toxir Xuroson viloyatiga noib boladi. 822 yili Toxir o'ldirilgach, uning og'li Talxa (822-828) xokim boldi. Undan keyin Toxirning ikkinchi o'g'li Abdullox (824-844) taxtga o'tirdi. 833 yili Ma'mun vafot etgach, Abdulla o'zini xalifalikdan mustaqil deb e'lon qildi. Davlat poytaxti Marv (keyin Nishopur) bo'ldi. Toxiriylar davlatiga Tabaritsion, Jurjon, Ray, Kirmon, Xuroson, Seyitson, Movarounnaxrning janubiy qismi kirgan. Muxammad ibn Toxir (862-873) davrida o'g'iz turklari xujumiga qarshi Farova (hozirgi qizilravat yaqinida) va Dexison (Mashxadi misriyon) qo'rg'onlari qurilib toxiriylar davlati xududlari mustaxkamlandi.

Xalifa Ma'munga xizmatlari evaziga mulkka ega bo'lgan Somonxudotning nabiralari Nux (Samarqand), Axmad (Farg'ona), Yaxyo (Chach va Isaravshan), Ilyos (Xirotd)lar nomiga bo'lsa xam, toxiriylarga qaram edilar. IX asr o'rtalarida axolining quyi tabaqasidan bo'lgan safforiylar mavqei kuchayadi. Yakub ibn Lays va uning Amr Toxir va Ali degan inilari 861 yilda Kirmon va Forsni qo'lga kiritadilar. 871 yilda xalifa tomonidan (870-892) Yakubni Balx va Toxariston xokimi etib tayinlash xaqida yorliq junatadi. 873 yilda Yakub toxiriylar xukmdori Muxammad ibn Toxirning qo'shinlarini tor-mor keltirib, toxiriylar davlatiga barxam berdi. Toxiriylar sulolasi:

Toxir ibn Xusayn (821-822);

Talxa ibn Toxir (822-828);

Abdullox ibn Toxir (830-844);

Toxir ibn Abdullox (844-862);

Muxammad ibn Toxir (862-873).

2-asosiy savol: Boshqaruv usuli.

2-asosiy savolning bayoni:

Siyosiy ma'muriy tizim. Toxiriylar abbosiylarga rasman tobe bo'lganlar. Amalda esa Xuroson va Movarounnaxrni o'z tasarrufiga olgan mazkur davlat mustaqil edi. Toxir ibn Xusaynning Ma'mun oldida mavqei ustunligi boisidan toxiriylarning aloxida davlat sifatida mavjud bo'lishiga keng imkoniyatlar ochilgan edi.

Toxir ibn Xusayn Xurosonga noib bo'lgunga qadar al-Jazira noibi, Bag'dod sipaxsolori va Iroqdagi soliq majburiyatlarini yig'ish boshqaruvchisi sifatida davlat boshqaruvining tajribalarini egallagan edi. Albatta yuqoridagi lavozimlar va mansablar al-Ma'mun tomonidan topshirilganligiga shak-shubxa yo'q.

Xuroson noibi bo'lgan Toxir ibn Xusayn Nishopurni o'z qarorgoxiga aylantirdi. Uning asosiy maqsadi davlatni mustaqil qilish edi. Xalifalikda siyosiy tizimning qonun-qoidalariga ko'ra Xuroson noibi jome' masjidida juma kunlari o'qiladigan xutbada Bag'dod xalifasi nomini tilga olishi shart bo'lgan. Kudratli noib esa o'z lavozimiga o'tishiga xali bir yil to'lmasdan xalifa nomini xutbadan olib tashlaydi. Shundan so'ng, Toxir ibn Xusayn o'limining tez fursatda ro'y berishi xalifa ayg'oqchilari tomonidan amalga oshirilgan, deya shubxa qilinadi. Bu voqea Bag'dod

xalifasining o'z noiblari ichidan siyosiy xukmronligini musaxkam tutishga intilishdan dalolat berardi. O'sha paytda Xuroson noibligiga quyidagi viloyatlar kirgan edi: Movarounnaxr, Xorazm, Seyisiton, Konitson, Kermon, Kumis, Tabaritson va Jurjon. Xar bir viloyat o'z navbatida bir necha ma'muriy birliklarga bo'lingan. Ular xajmiga ko'ra kichik va katta tumanlardan iborat edi.

Movarounnaxrda Buxoro, Xorazm singari viloyatlar va mayda ma'muriy birliklar bo'lgan. Movarounnaxrda jami 300 000 qishloq qayd qilinib, ular 30 dan oshiq ma'muriy birliklarni tashkil etgan. Xar bir ma'muriy birlikda qozi, pochta xizmati boshlig'i, xiroj yiguvchisi va mu'vun boshlig'i bo'lgan. Ular o'z navbatida yirik ma'muriy birliklarning amaldorlariga bo'ysunganlar. Ba'zan amal soxiblarining soniga qarab ma'muriy birliklar katta yo kichik maydonga egaligini bilsa boladi.

Abdullox ibn Toxir o'z xokimiyatini mustaxkamlash maqsadida o'z xarbiy qo'shinlari uchun maxsus ravishda (kazarma) inshoot bunyod ettirgan. Nishopurda joylashgan bu kazarma shadiyan nomini olgan. Aynan mana shu maxsus xarbiy qismlardan u zarur paytda tez foydalana olar edi.

3-asosiy savol: Mulkchilik munosabatlari.

3-asosiy savol bayoni:

Ijtimoiy-iqtisodiy xayot. Toxiriylar davrida Movarounnaxr va Xurosonda turli ijtimoiy toifa va qatlamlar mavjud edi. Ular jamiyatda o'z mavqei va o'rinlariga ega bo'lgan xolda, mulk, martaba va mansablariga ko'ra bir-birlaridan farq qilganlar. Ijtimoiy tuzumda xalifaga yaqin noiblar, paygambar avlodlari-arab zodagonlari bilan yaqin munosabatda bo'lgan maxalliy mulk soxiblari xossani tashkil qilganlar. Raiyat orasida qashovarz, kishtuqorkunanda, chorakor, barzigar singari ijtimoiy qatlamlar uchraydi. Yirik va mayda yer egalari dexqon atamasi bilan atalgan. Xalifalik davrida iktaxdorlar xizmati evaziga er-mulk soxibi bo'lgan xarbiy shaxslar va amalorlar xam tilga olinadi. Kishloq jamoasining a'zolari-mayda yer egalari xiroj va jizya to'lovchilarning asosiy qismini tashkil qilganlar. Ijaraga ishlovchilar akkorlar xisoblangan. Ijaraga beriladigan yerlar-muzora'a deyilgan.

Abul-Abbos Abdullox davrida zodagonlardan bo'lgan va o'z vatanini tashlab Makkaga ziyoratga borayotgan kambag'al kishilarga aloxida g'amxo'rlik qilishgan. Bunday shaxslar gurboq yoki ibn sabil nomida yuritilgan. Maxalliy xalqdan bo'lgan qadimiy axoli qatlami da'iflar xam asli zodagonlardan sanalib, bu paytda kambag'allashib qolgan edi. Bundan tashqari ular «axl-i buyutot» nomida xam aytilgan. Xalifaning buyruq va farmonlarini bajaruvchilar, unga tobe xukmdorlar soxib xaros degan nomda aytilgan. Abdullox otasi maslaxati bilan raiyatga nisbatan ancha mo'tadil siyosat yuritgan, chunki bu ularning bosh ko'tarishi va isyoniga tusiq bo'lardi.

Xuquq toxiriylarning islomlashtirish siyosatida mustaxkam turganliklari manbalarda qayd qilingan. Ular islom peshvolariga tayangan xolda davlatda xuquqiy munosabatlarni rivojlantirganlar. O'z mamlakatida tartib saqlanishini istagan Abdullox xar qanday isyon yoxud qo'zgonlonning oldini olishning eng muxim usuli soliq yiguvchilarning suistemollariga yo'l qo'ymaslikdadir, deb tushuntirdi. Xiroj va boshqa soliqlarning miqdorini qamaytirmagan bo'lsa-da, soliq yig'ishda turli jinoiy ishga qo'l urganlarni jazoladi. Amal va mansab egalarining suiste'molliklarini oldini olish va

davlat xazinasiga ziyon etkazmaslik maqsadida u o'z qarorgoxidagi sodiq kishilar orasidan maxfiy ayg'oqchilarni tanlab, ularni xizmatidan foydalandi. Bunday maxfiy shaxslar joylarda xukmdorlarning yurish-turishi, xar bir mansabdorning Abdullox oldidagi majburiyatini qay darajada bajarishi xususida noibga etkazib turishgan. Xox u shaxs viloyat xokimi bo'lsin yoki yirik dexqon bo'lsin, Abdulloxning nazorati ostida edi.

Manbalarda er-mulk munosabatlarida suv va sug'orish inshootlaridan foydalanish xususidagi qonunlar ishlab chiqilganligi va mazkur xuquqiy qoidalarining shariatga asoslanishi haqida yozilgan. Kozi mayda mulk egasi erida uy qurgan yirik zamindor oilasidagi nizo-janjalni yoki suv inshootlaridan foydalanishdagi munozarali masalalarni shariat qoidalari asosida xal qilgan.

Abdulloxning buyrug'iga asosan qonunshunoslar suvdan foydalanish, sun'iy sugorishdagi turli munozaralarni echish, sugorish tizimi xususida «Kitob al kuniy» nomli qonunlar to'plamini tuzdilar.

NAZORAT TOPSHIRIQLARI:

1. Toxiriylar davlatining tashkil topishi qanday bo'ldi?
2. Boshqaruv usuli haqida nimalar bilasiz?
3. Mulkchilik munosabatlarini tavsiflang.

ADABIYOTLAR :

1. Abu Rayxon Beruniy. Qadimgi ajdodlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. 1 jild. T., "Fan" 1968 yil.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T., 1993 yil.
3. B.G. G'afurov. Taljiqi T. 1 Dushanbe 1989 god.
4. M.Narshahiy . buxoro tarixi. "Meros" turkumi. T., "Kamalak" 1991 yil.
5. M.Pidaev Sirli Ko'shon saltanati. T., "Fan" 1990 yil.
6. K.Shoniyozov. qang' davlati va qangchiliklar. T., "Fan" 1990 yil.
7. T.Kilichev. ko'hna qal'alar diyori. T., "Fan" 1993 yil.
8. Ya.G'.G'ulomov. xorazmning sug'orilishi tarixi. T., 1959.

VII. SEMINAR MASHG'ULOTLARI:

1-mavzu: O'rta Osiyo hududida ibtidoiy odamlarning tarqalishi.

Ko'riladigan savollar:

1. O'rta Osiyoda antropogenez jarayoni.
2. Ibtidoiy irqlar.
3. Ibtidoiy odamlarning antropologik belgilari va xususiyatlari
4. O'rta Osiyo hududida ibtidoiy odam qoldiqlari topilgan makonlar

Adabiyotlar :

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

2-mavzu: Mezolit va neolit davri odamlari, ularning mehnat faoliyati, yodgorliklari

Ko'riladigan savollar:

1. Mezolit va neolit davrida O'rta Osiyo.
2. Qoyatosh tasvirlari (petroglif).
3. «Neolit inqilobi».
4. Tarixiy-madaniy viloyatlarning vujudga kelishi.
5. O'rta Osiyoda dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, ovchilik va xonaki chorvachilik.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.

10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

3-mavzu: Eneolit va bronza davrida O'rta Osiyo

Ko'riladigan savollar:

1. Eneolit davri xususiyatlari, makonlari
2. Bronza davri xususiyatlari va makonlari.
3. Ortiqcha mahsulot va birinchi yirik mehnat taqsimoti.
4. Patriarxatga o'tilishi

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

4-mavzu: Ilk temir davrida O'rta Osiyo

Ko'riladigan savollar:

1. So'nggi bronza va ilk temir davri yodgorliklari.
2. Ilk temir davrida xo'jalik, turmush va madaniyat.
3. Ikkinchi ijtimoiy mehnat taqsimoti.
4. O'zbekistonda ilk temir davri yodgorliklari
5. Harbiy demokratiya boshqaruvi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.

9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

5-mavzu: O'rta Osiyo hududida ilk davlat uyushmalari.

Ko'riladigan savollar:

1. Sak va massagetlarning qabilaviy ittifoqlari, shaharlari, madaniy va savdo aloqalari.
2. Qadimgi Xorazmning siyosiy sulolalari. Siyovushiyarlar.
3. Qadimgi Baqtriyaning tashkil topishi, shaharlari, xo'jaligi.
4. So'g'diyona davlati
5. Ilk davlatlarda jamiyatning diniy-mafkuraviy udumlari.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., “FAN”, 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

6-mavzu: Ahmoniyalar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi va ularga qarshi kurash

Ko'riladigan savollar:

1. Ahamoniylar saltanatining tashkil topishi va O'rta Osiyoni bosib olishi.
2. To'maris va Shiroq.
3. Frada qo'zg'oloni.
4. Sharqiy satrapliklardagi boshqaruv tizimi.
5. O'rta Osiyoning Ahamoniylar davridagi xo'jaligi, shaharlari.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.

7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

7-mavzu: «Avesto»

Ko'riladigan savollar:

1. «Avesto»ning yaratilishi tarixi
2. «Avesto»da O'rta Osiyo tarixiga oid ma'lumotlar
3. XIX va XX asrlarda «Avesto»ning o'rganilishi
4. Mustaqillik davrida «Avesto»ning O'zbekistonlik olimlar tomonidan o'rganilishi

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

8-mavzu: O'rta Osiyoda yunon-makedonlar bosqini va ularga qarshi kurash.

Ko'riladigan savollar:

1. Iskandarning O'rta Osiyoga yurishlari. Baqtriya, So'g'd, Ustrushona bosqini.
2. Spitamen qo'zg'oloni.
3. Mahalliy hokimlar va Iskandar munosabatlari.
4. Iskandarning vafoti va saltanatning parchalanishi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.

9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

9-mavzu: Yunon-Baqtriya davlati va Parfiya davlati

Ko'riladigan savollar:

1. Yunon-Baqtriya davlatining tashkil topishi
2. Yunon-Baqtriyaning kengayishi va ravnaqi.
3. Yunon-Baqtriya madaniyati va dini
4. Arshakiylar davrida Parfiyaning kuchayishi.
5. Parfiyaning Rim bilan munosabatlari.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., “FAN”, 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

10-mavzu: Qang', Dovon va Xorazm davlatlari

Ko'riladigan savollar:

1. Qang' davlatining tashkil topishi, ijtimoiy tuzumi, xo'jaligi va shaharlari.
2. Dovon (Farg'ona) davlati haqida manbalar.
3. Xorazmda ijtimoiy tizimning shakllanishi.
4. Jonbosqal'a, Qo'yqirilganqal'a, Tuproqqal'a yodgorliklari.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., “FAN”, 1973.

9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

11-mavzu: Kushon davlati.

Ko'riladigan savollar:

1. Kushon davlatiga oid manba va adabiyotlar.
2. Guyshuan (Kushon) hokimligi va Kujula Kadfiz.
3. Kushon saltanatining tashkil topishi va Kanishka hukmronligi.
4. "Buyuk Ipak yo'li" ahamiyati.
5. Kushonlar davrida madaniyat.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

12-mavzu: Buyuk Ipak yo'li

Ko'riladigan savollar:

1. Buyuk ipak yo'lining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
2. Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk ipak yo'li shuhratining yanada ortishi.
3. XVI asrdan boshlab Buyuk ipak yo'li ahamiyatining pasayishi, uning sabablari.
4. Hozirgi davrda Buyuk ipak yo'li an'analarini tiklash va rivojlantirish borasidagi xalqaro hamkorlik

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., "FAN", 1973.

9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

13-mavzu: Eftaliylar davlati

Ko'riladigan savollar:

1. Eftallar va ularning tarqalishi haqida manbalar
2. Eftaliylar davlatining tashkil topishi
3. Eftaliylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., “FAN”, 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

14-mavzu: VI-VII asrlarda So'g'd

Ko'riladigan savollar:

1. Samarqand ixshidlarining siyosiy nufuzi.
2. VI-VII asrlarda So'g'dning xo'jaligi
3. VI-VII asrlarda So'g'ddagi ijtimoiy-madaniy hayoti.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Amir Temur-faxrimiz, g'ururmiz. Asarlar, 5-jild , Toshkent, «O'zbekiston» ,1997.
3. I.A.Karimovning 1, 2, 3, 4,5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 tanlangan asarlari. T., «O'zbekiston», 1990-2005.
4. Asqarov A. O'zbekiston xalqlari tarixi. 1 jild.- T.,1994
5. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi.- T.,1997
6. Sagdullaev A.va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. T., 2000.
7. Sagdullaev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. T., 2004.
8. Chexovich O.D. K istorii feodalno'x otnosheniy v Buxare XVII v. T., “FAN”, 1973.
9. O'zbekiston tarixi. T., «Universitet» 1997.
10. O'zbekiston tarixi- T.:Yangi asr avlodi,2003

VIII. TALABALAR MUSTAQIL ISHLARI.

1-TMI: Ibtidoiy jamoa davri tarixining manbashunosligi va tarixshunosligi.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda O'zbekiston hududidagi eng qadimgi davrga oid arxeologik yodgorliklar, ularning o'ziga xos xususiyatlari va ularni o'rganish ahamiyati, tarixini yoritib berishlari lozim.

2-TMI: Eron Ahamoniylariga qarshi kurashlar.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda Eronda ahamoniylarining hokimiyat tepasiga kelishi, ularning bosqinlik yurishlari, O'rta Osiyoda ahamoniylar bosqinligi, ahamoniylar davrida O'rta Osiyodagi ijtioiy-iqtisodiy, siyosiy ahvolni yoritib berishlari lozim.

3-TMI: Ellinizm davrida O'rta Osiyo.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda O'rta Osiyoga yunon-makedon bosqinlari bilan birga yunon madaniyatining kirib kelishi, ellinlashuv, ellinizm tushunalari mohiyati va ellin madaniyatining asosiy belgilarini yoritib berishlari lozim.

4-TMI: Qang' va Dovon davlatlari

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda Qang' va Dovon davlatlarining tashkil topishi jarayoni, ulardagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-harbiy hayot, ularning tashqi aloqalari va madaniyatini yoritib berishlari lozim.

5-TMI: Ilk o'rta asrlarda er egaligi munosabatlari.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyoda er egaligi shakllari va munosabatlari, dehqon, kadivar, kashovarz tushunchalari mohiyatini yoritib berishlari lozim.

6-TMI: Movarounnahr va Xorazmda ilk shaharlarning shakllanishi.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda Movarounnahr va Xorazmda ilk shaharlarning shakllanishi abablari, jarayoni, ularning o'ziga xos xususiyati va hozirgi kundagi ahvolini yoritib berishlari lozim.

7-TMI: Islom dini.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda islom dinining shakllanish tarixi, o'ziga xos xususiyatlari, uning dunyo bo'ylab tarqalishi sabablari va omillari, islom dinining O'rta Osiyoga kirib kelishi va tarqalishi jarayonini yoritib berishlari lozim.

8-TMI: Somoniylar davrida Buxoro.

Talabalar ushbu mustaqil ishni bajarishda Somoniylarning hokimiyat tepasiga kelishi, Isoiy Somoniyning mustaxkam davlat qurish yo'lidagi sa'y-harakatlari, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma'muriy ahvoli, madaniyati, uning inqirozga yuz tutish sabablarini yoritib berishlari lozim.

IX. FAN BO'YICHA NAZORAT SAVOLLARI.

1. O'zbekiston xalqlari tarixining predmeti va vazifalari
2. O'zbekiston tarixini davrlashtirish
3. Tarixga yangicha sivilizatsion yondashuv.
4. O'zbekiston tarixi fanini rivojlantirishda Prezident I.A.Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asarining ahamiyati.
5. Qadimgi yunon tarixshunoslari O'rta Osiyo haqida
6. Odamzodning ilk ajdodlari
7. O'zbekistonda qadimgi tosh davri bosqichlari
8. O'zbekistonda mezolit davri
9. Mezolit davri odamlarining xo'jaligi
10. (U zbekistonda mezolit davri yodgorliklari
11. (U zbekistonda bronza davri yodgorliklari
12. O'rta Osiyoda matriarxatdan patriarxatga o'tilishi
13. O'rta Osiyoda antropogenez jarayonlari
14. O'zbekistonda eneolit davri
15. Neolit davrida O'zbekiston
16. Ovchi va baliqchi qabilalarining Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi manzillari
17. Neolit inqilobi tushunchasi
18. Ona urug'ining o'ziga xos xususiyatlari
19. Qadimgi Xorazm davlati
20. Qadimgi Baqtriya davlati
21. Qadimgi Farg'ona davlati
22. Joy tun madaniyati
23. Zamonbobo madaniyati
24. Kushonlar davlatining tashkil topishi
25. Kanishka davrida Kushon davlati
26. Aleksandr Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishi
27. Yunon-Baqtriya davlati
28. Yunon-Baqtriya davlatidagi madaniy hayot
29. Salavkiylar hukmronligi
30. Salavkiylar davlatining tashkil topishi
31. Ahomoniylar davrida O'rta Osiyo
32. Eron shohi Doro 1 ning Turonga bostirib kirishi
33. Eftaliylar davlati
34. Turk hoqonligida iqtimoiy-iqtisodiy hayot
35. Eftalitlar davlatining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti
36. Parfiya davlati
37. Zardushtiylik dinining vujudga kelishi
38. «Avesto»
39. O'rta Osiyo hududida ilk davlat uyushmalari
40. Qang' davlati
41. Turk hoqonligida boshqaruv tizimi
42. O'rta Osiyo xalqlarining Ahmoniylarga qarshi ozodlik kurashi

43. So'g'diyona tarixi
44. Buyuk Ipak yo'lining tashkil topishi
45. Buxoroda Abruy qo'zg'oloni
46. Sopollitepa madaniyati
47. O'zbekiston hududida o'Tla paleolit davriga oid yodgorliklar
48. Er.av. VII-VI asrlarda Xorazm, So'g'd va Baqtriyada iqtisodiy hayot
49. Buyuk Ipak yo'lining O'rta Osiyodagi tarmoqlari
50. O'zbekistonda eng qadimgi odamlar mashg'ulotlari
51. Burguluk madaniyati
52. Amirobod madaniyati
53. O'zbekiston hududida qoyatosh suratlari va ularning ahamiyati
54. Dovon davlati
55. Tozabog'yob madaniyati
56. Chust madaniyati
57. Ustrushona rustaklari
58. Sarazm va Zamonbobo madaniyati
59. O'rta Osiyoga ellinistik madaniyatning kirib kelishi
60. Kushonlar davri madaniyati
61. Turk hoqonligining tashkil topishi
62. Xolchayon yodgorligi
63. Choch va Eloq
64. O'zbekistonda so'nggi paleolit davriga oid manzilgohlar
65. Arshakiylar davrida Parfiya
66. O'rta Osiyo tarixiga oid qadimgi yunon va rim manbalari
67. Sak va massagetlarning qabilaviy ittifoqlari
68. Ibtidoiy odamlarning diniy e'tiqodlari
69. Xorazmning Afrig'iy podsholari
70. Kaltaminor madaniyati
71. Bronza davri mehnat qurollari
72. Jonbosqai'a
73. Qadimgi Marg'iyona
74. Tuproqqal'a
75. Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati
76. O'rta Osiyo hududidagi eng qadimgi davlatlar
77. O'zbekiston hududida mezolit davri xususiyatlari
78. Xioniyalar va Kidariylar davlati
79. O'rta Osiyo xalqlarining yunon-makedon bosqinchilariga qarshi kurash
80. Buxorodagi Abroy qo'zg'oloni
81. Jarquton
82. O'rta Osiyoga Aleksandr Makedonskiy bosqini oqibatlar
83. VI-VII asrlarda feodallashtirish jarayoni
84. Arab xalifaligining siyosiy tuzumi.
85. Arablarning Movoraunnahrga dastlabki istilochilik yurishlari
86. Gurak va Divashtich isyoni.
87. Abu Muslim qo'zg'oloni.

88. Abbosiylarning hokimiyat tepasiga kelishi
89. Muqanna qo'zg'oloni
90. Arab xalifaligi davrida Movarouimahrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot
91. Movoraunnahrda Islom dinining yoyilishi
92. Musulmon Renessansi
93. Tohiriylar davlati
94. Safforiylar davlati
95. Somoniylar davlatining tashkil topishi.
96. Somoniylar davlatining boshqaruv tizimi
97. Ismoil Somoniy hukmronligi davrida Movorounnahr
98. Ismoil Somoniy o'tkazgan islohotlar.
99. Somoniylar davlatida iqtisodiy hayot va mulkchilik munosabatlari

X. GLOSSARIY:

Agema—makedoniyalik Iskandarning maxsus otliqlar qo'shini.

Agora—Qadimgi Yunonistonda xalq yig'inlari o'tadigan shahar mydoni.

Angob—kulolchilikda ishlatiladigan rang.

Antik—lotin tilida „qadimgi“.

Astron—lotincha „yulduz“.

Anahita (Nohid)—Er, suv, hosildorlik ilohasi.

Araks—yunon manbalarida Amudaryoning nomi.

Aqinak—xanjar turi.

Bazaira—Zarafshon vodiysida ov qilinadigan qo'riq joy.

Bargustivon—jang va tantanalarda ot ustiga yopiladigan bezakli mato yoki sovut.

Boru—qal'a devorining o'q otadigan pana joyi.

Bog'i—makedoniyalik Iskandar davrida Zarafshonning quyi qimidagi qal'a.

Burj—qal'a devorining cho'qqisi, minorasi.

Vara—„Avesto“da devor bilan o'ralgan to'rtburchakli makon.

Varna—zardushtiylarda g'animlar yashaydigan viloyat.

Gabaza—Dehqonobod—Darband oralig'ida joylashgan qadimgi viloyat (Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari).

Gavmard—zardushtiylar falsafasiga ko'ra, dastlabki yagona dam.

Gazbon—„Shohnoma“ga ko'ra Turon bilan Eronni ajratib turadigan chegara eri.

Gupsar—kechuvdan o'tish uchun xizmat qiladigan, ichiga somon oki havo to'ldirilgan mesh.

Dah (day)—ko'chmanchi qabila; sak-massagetlarning bir qismi.

Dubulg'a—jangda kiyiladigan temir qalpoq, xud.

Dodarshish—Frada qo'zg'olonini bostirgan Baqtriya satrapi.

Yobg'u (jabg'u)—xondan keyin turuvchi qabila yoki katta viloyat lukmdori.

Zariaspi—Baqtra shahrining ikkinchi nomi.

Ziroat—dehqonchilik, ekin ekish.

Kavi—„Avesto“dagi mamlakat sardori.

Kaviylar—Kayyoniyalar, „Avesto“ va „Shohnoma“da podsholar sulolasi.

Karan—Zarafshon vodiysida Spitamendan engilgan makedoniyalik Iskandar sarkardasi.

Karsharvar—„mamlakat“, zardushtiyar ta’limotiga ko’ra, dunyo ettita tabiiy iqlim, **karsharvar**—qismlarga bo’lingan.

Katan—baqtriyaliklarning yunonlarga qarshi qo’zg’oloni rahbari.

Kenotaf—mayitsiz soxta go’r.

Kiropol (Kurushkat)—rivoyatga ko’ra, Kir II qurdirgan shahar. Xarobalari O’ratepa yaqinidagi Nurtepa o’rnida joylashgan.

Ksenippa—Quyi Qashqadaryo vohasidagi qadimgi viloyat nomi. ‘Manjaniq—tosh otadigan qadimgi urush quroli (qurilma).

Nautaka (Navtara)—Qashqadaryo vohasining sharqida joylashgan qadimgi viloyat.

Nous—zardushtiyarlarda suyaklar solingan ostadonlar saqlanadigan maxsus bino.

Numizmatika—tangashunoslik fani.

Oykumena—Er kurrasining aholi yashaydigan qismi, chegaralari.

Olduvay—Sharqiy Afrikada ibtidoiy odamning toshdan yasalgan eng qadimgi qurollari topilgan dara.

Oriy(Ariy)—Xerirud—Tajan daryolari havzasidagi viloyat.

Ostadon (ossuariy)—zardushtiyarlarning dafn marosimiga tegishli odam suyaklari saqlanadigan sopol tobutcha (sandiq).

Piktografiya—rasmlı yozuv turi.

Petroglif—qoyatosh bitigi u o tasviri.

Palaxmon—jundan to’qilgan tosh otuvchi qurol.

Riton—uzunchoq may qadahi.

Roksana—So’g’diyonada Iskandar Zulqarnayn sevib uylangan go’zal qiz, Oydin.

Sarissa—makedoniyaliklarning uzun (4 metrgacha), og’ir nayzasi.

Skunha—Doro I ga qarshi chiqqan saklar yo’lboshchisi.

Smarakansa—Samarqandning so’g’d bitiklarida uchraydigan nomi.

Spitama—Zardushtning urug’i nomi; muqaddas ruh.

Totem—biror qabila muqaddas tutgan hayvon.

Falanga—yunon piyodalarining dushman safini buzishga mo'ljallangan maxsus safi. Pona ko'rinishida 26 qator bo'lishib, uzun qalqon va nayza tutgan holda dushmanga tashlanganlar.

Xandaq—shahar atrofida mudofaa maqsadida qazib, suv to'latilgan zovur.

Xara—zardushtiylarning muqaddas tog'i, dunyoda eng baland cho'qqili tog'.

Chinvot—zardushtiylarda narigi dunyodagi qil ko'priki. Chig'ir —pastdan suv chiqaruvchi qurilma.

Sharafa—binoning devori, ustuni yuqori qismida, shiftiga ganchdan quyib yoki o'yib ishlangan haykal, naqsh.

Qulovuz—yo'l ko'rsatuvchi.

Qo'ton —birga boqilayotgan katta qo'y suruvi; qo'y yoki mol qamaladigan katta qo'ra yoki maxsus bino.

Qo'sh —hukmdorning vaqtincha o'rnashgan joyi, qarorgohi.

Haomo—muqaddas ichimlik.

Hakkok—mis yoki kumush idishlarga naqsh soluvchi.

Yaksart—Hozirgi Sirdaryoning qadimgi yunon tarixshunoslari asarlaridagi nomi.

